

VILNIAUS PEDAGOGINIS UNIVERSITETAS
Socialinės komunikacijos institutas

Giedrė Kvieskienė

POZITYVIOJI SOCIALIZACIJA

Monografija

Leidykla
Vilnius, 2005

UDK 316.6
Kv37

VILNIAUS PEDAGOGINIS UNIVERSITETAS
Socialinės komunikacijos institutas

Pozityvioji socializacija

Monografija

Giedrė Kvieskienė

Recenzavo:

prof. Bronislovas Bitinas (Vilniaus pedagoginis universitetas);
prof. Irena Leliūgienė (Kauno technologijos universitetas);
prof. John J. Patrick (Indianos universitetas, JAV);
prof. Rimantas Tidikis (Mykolo Romerio universitetas, Vilnius)

Apsvarstyta Vilniaus pedagoginio universiteto Socialinės komunikacijos
instituto Socialinės pedagogikos katedroje,
Socialinės komunikacijos instituto taryboje,
Kauno technologijos universiteto Edukologijos instituto taryboje,
Klaipėdos universiteto Socialinės pedagogikos katedroje.

Redaktorius Rytis Taraila
Mokslinė redaktorė doc. dr. Audronė Bitinienė
Giedrė Kvieskienė
giedre@vpu.lt
www.vpu.lt/socpedagogika
www.giedre.lt

ISBN 9955-20-021-9

© Giedrė Kvieskienė, 2005
© Vilniaus pedagoginis universitetas, 2005

Šią knygą, kaip neišsakytą padėką už begalinę meilę, gyvenimišką išmintį, pasiaukojimą, sveiko proto, atsakomybės ir kūrybiškumo pamokas skiriu dviem pačioms svarbiausioms mano gyvenimo moterims:

Mamai ir pirmajai gyvenimo mokytojai – Danutei Karpavičiūtei-Pronckienei (1927–1966),

Proprosenelei ir antrajai gyvenimo mokytojai – Rozalijai Budginaitei-Pronckienei (1870–1970)

Ačiū Jums, jau išėjusioms, bet skleidžiančioms meilės aurą iki šiol.

Turinys

ĮVADAS	7
1 SKYRIUS. POZITYVIOSIOS SOCIALIZACIJOS FENOMENAS ...	12
1.1. Socializacija ir visuomenė	12
1.2. Pozityviosios socializacijos samprata ir objektas	21
1.3. Pozityviosios socializacijos socialinis pedagoginis lygmuo	29
1.4. Socialinė pedagogika – pozityviosios socializacijos teorija	38
2 SKYRIUS. NEGATYVIOSIOS SOCIALIZACIJOS RAIŠKA IR JOS PREVENCIJOS PRIELAIDOS	58
2.1. Nepalankios socialinės aplinkos aukų socializacijos korekcija ...	59
2.2. Žiniasklaida ir negatyvioji socializacija	72
2.3. Nepilnamečių delinkventiškos elgsenos prevencijos problema ...	76
2.4. Socialinės atskirties grupės	90
2.5. Ankstyvosios prevencijos struktūra	98
3 SKYRIUS. POZITYVIOJI SOCIALIZACIJA KAIP SISTEMA	101
3.1. Šeima ir bendruomenė – pozityviosios socializacijos branduolys	102
3.2. Bažnyčia ir žiniasklaida kaip pozityviosios socializacijos veiksniai	107
3.3. Mokykla – pozityviosios socializacijos koordinatore	117
3.4. Socialinis pedagogas – pozityviosios socializacijos vadybininkas	122
4 SKYRIUS. PILIETINIS UGDYMAS – EFEKTYVIOS POZITYVIOSIOS SOCIALIZACIJOS PRIELAIDA	144
5 SKYRIUS. POZITYVIOSIOS SOCIALIZACIJOS MODELIS	161
IŠVADOS	164
SUMMARY	169
CONCLUSIONS	175
REKOMENDUOJAMA LITERATŪRA	179

IVADAS

Daugiau kaip prieš dešimt metų pasaulio viršūnių susitikime įtakingiausių valstybių vadovai prisiėmė bendrą išipareigojimą paskelbti visuotinę kreipimąsi dėl geresnės kiekvieno vaiko ateities. Jungtinių Tautų generalinio sekretoriaus pranešime „Mes – vaikai“ konstatuota, kad per dešimtmetį padaryta daug¹, išgelbėta milijonai jaunų gyvybių, daugiau vaikų lanko mokyklas, aktyviai dalyvauja priimant sprendimus dėl savo gyvenimo, sudaryta svarbių tarptautinių sutarčių, saugančių vaikus. Tačiau rezultatai netolygūs – dar liko daug kliūčių, ypač besivystančiose šalyse. Šviesesnė ateitis pasirodė apgaulinga, o bendriems rezultatams pasiekti pritrūko geresnio nacionalinių pareigų atlikimo ir nuoseklesnio tarptautinių išipareigojimų vykdymo. Globalizacijos, socialinės integracijos ir harmonizacijos tendencijos sudaro naujas galimybes asmens ir vaiko socialinei raidai.

Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis nebuvo dosnus vaiko gerovei. Šalyje buvo restruktūruojamos šiam tikslui skirtos socialinės institucijos, tikslinami vaiko gerovę reglamentuojantys teisės aktai ir sąvokos, kiti dokumentai, į šią veiklą aktyviau įsitraukė nevyriausybines organizacijas, mokyklose ir kitose ugdymo institucijose buvo įsteigti socialinių pedagogų etatai. Lietuvą siekta orientuoti į gerovės valstybių modelį: „**Gerovės valstybė – politinė sistema, kai valstybė (o ne individualus arba privatus sektorius) imasi atsakomybės už savo piliečių gerovę.**“²

Deja, šiai idėjai įgyvendinti trūko lėšų. Prieš du dešimtmečius didžiausia pasaulio problema buvo skurdas. Net Vakarų Europoje, tuo metu gyvenusioje taip vadinamąjį aukso amžių, buvo pakankamai daug socialinės atskirties grupių ir su tuo susijusių problemų. Vėliau, kai europiečiai tapo pakankamai turtingi, skurdas jau nebevaidino svarbiausio vaidmens individus ar grupes atskiriant nuo visuomenės. Pavyzdžiui, bedarbis Olandijoje ar Vokietijoje gauna didelę pašalpą, todėl jis nejaučia būtinybės dirbti. Tuo pačiu metu jis yra atskirtas nuo visuomenės, nes jis – bedarbis. Vadinasi, socialinė atskirtis nebūtinai reiškia skurdą. Antra vertus, ir Vakarų Europa ir Lietuva dėl kintančio pasaulio, AIDS ir ŽIV protrūkio, emigran-

¹ Council of Europe, Steering Committee on Social Policy CDPS III.8(94)9: Childhood Policies: Children and their Families; Children and Society.

² Idėjų žodynas. – Vilnius, 2002, p. 164. ISBN 9955-088-4

tų antplūdžio šiandien vėl išgyvena pamirštas kultūrinės izoliacijos, mažaraštingumo, socialinių ligų ir kitas aktualias socialinės atskirties problemas, nuo kurių dažniausiai kenčia vaikai.

Socialiniai konfliktai šiandien būdingi ne tik tradiciškai neturtingoms valstybėms, bet ir iš pažiūros socialiai saugiai Vakarų Europai. Todėl diskusijas dėl pozityviosios socializacijos skirtingose visuomenėse sunkina tai, kad daugumos europiečių gyvenimo sąlygos pamažu blogėja. Dėl skurdo kaltinami imigrantai, o kitos priežastys, pavyzdžiui, globalizacija, yra kompleksinės ir mažiau suprantamos. Daugeliui žmonių sunku surasti gyvenamąją vietą. Vidutinės klasės gyventojų reakcija (mitai) dažniausiai yra tokia: imigrantai (čečėnai, juodaodžiai, kinai ir kiti užsieniečiai) iš mūsų atima gyvenamąjį plotą. Žmonės pamiršta arba nežino, kad patalpų trūkumas atsiranda dėl subsidijų gyvenamųjų namų statybai mažinimo ir vangaus požiūrio į socialinį būstą bei kiekvieno asmens noro turėti didesnę butą ar namą. Kitas mitas – varžybos dėl stabilaus darbo. Tipiška reakcija yra tokia: imigrantai užima visas mūsų darbo vietas. O iš tikrųjų vyksta generalinis darbo jėgos restruktūrizavimas, kuris nesusijęs su diskusijomis apie imigrantus.³

Šie ir kiti socialiniai konfliktai šiandien yra aktualūs visai Vakarų Europai. Mokytiis gyventi kartu ir kitų labai reikia visiems kraštams, ne tik jaunai, demokratijos pradžiamokslį kuriančiai Lietuvai.

Vaikų padėtis bet kurioje šalyje yra glaudžiai susijusi su socialinės politikos ir socialinės apsaugos sritimis. Kaip teigiama Jungtinių Tautų generalinio sekretoriaus dešimtmečio apžvalgoje dėl pasaulio viršūnių susitikimo vaikų klausimams aptarti tąsos, XX amžiaus paskutinis dešimtmetis buvo didelių pažadų ir kuklių laimėjimų laikmetis. Nors 192 šalys prisijungė prie Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos (ją pasirašė ir ratifikavo), o 155 šalys parengė nacionalines veiksmų programas, dar kitos prisidėmė regioninius išipareigojimus, o tarptautinės teisinės sąlygos ir mechanizmai sustiprino vaikų apsaugą, laukto rezultato nebuvo pasiekta.

Šia knyga siekiama įtvirtinti *pozityviąją socializaciją* kaip naują socialinę tikrovę nusakančią sąvoką, apibūdinti šia sąvoka nusakomų reiškinių dinamiką Lietuvoje ir įvertinti, kaip jų mokslinis pažinimas veikia vaiko gerovę. Pozityviosios socializacijos sąvoka išreiškiamas vienas iš *socializacijos* aspektų. **Socializacija** – vaikystėje prasidedantis procesas: išmokdamas

³ Social Conflicts // Diversity and Equality for Europe. Annual Report, 2001, p. 22.

visuomenės normų, dėsnių ir gyvenimo būdo, asmuo tampa visuomenės nariu. Didžiausią poveikį socializacijos procesui daro šeima, mokykla, bendraamžiai, darbas, religija ir visuomenės komunikacijos priemonės.⁴

Dažniausiai aptariami trys teoriniai socializacijos modeliai. Pirmasis yra susijęs su *visuomenės kultūros perdavimu* kitai, jaunesniajai, kartai; kultūrinėje antropologijoje vartojama inkultūracijos (*enculturation*) sąvoka. Vėliau perimami kitų kultūrų bruožai (akultūracija). Šiuo požiūriu socializacija yra asmens funkcinis prisitaikymas prie bet kokios socialinės aplinkos, jos vertybių perėmimas. Kita vertus, socialinio ugdymo organizatorius labiausiai domina šio proceso valdymo ir optimizavimo galimybės. Antrasis, teorinis, socializacijos modelis daugiau siejamas su *valstybinių, visuomeninių institucijų ir privačių asmenų dalyvavimo socializacijos procese analize*. Reikia pripažinti šių tendencijų ryškėjimą visame pasaulyje. Trečiasis, dar K. Marx įtvirtintas socializacijos proceso teorinis modelis – *kapitalo ir atsakomybės perdavimas jį kuriantiems kolektyvams*.⁵

Šių problemų įvardijimas leidžia kelti hipotezę, kad *optimizuotas žmogiškųjų išteklių panaudojimas ir struktūruota pozityvioji socializacija sumažintų neigiamos socializacijos padarinius*.

Knygos pagrindas – teorinis ir socialinis tyrimas, kurio **objektas** yra pozityviosios socializacijos fenomenas. **Tyrimo problema** – valstybės, privačios iniciatyvos ir savanoriškų sambūrių (NVO) išteklių (žmogiškojo ir socialinio kapitalo) optimizavimas siekiant vaiko gerovės. **Tyrimo tikslas** – pozityviosios socializacijos modelio metmenų pagrindimas, tai yra siekiama išanalizuoti pozityviosios socializacijos struktūrą ir apibūdinti optimalų šios struktūros modelį.

Siekiant šio tikslo sprendžiami tokie uždaviniai:

- išanalizuoti pozityviosios socializacijos fenomeną;
- pagrįsti socialinę pedagogiką kaip pozityviosios socializacijos teoriją;
- aptarti neigiamos socializacijos prevencijos prielaidas;
- apibendrinus pozityviają socializaciją aprašančias ir aiškinančias mokslinių tyrimų išvadas, pagrįsti jos teorinio modelio metmenis, tai yra pateikti empirinių tyrimų bazinį modelį.

⁴ Hyper Dictionary. Socialization. Web Page Retrieved. – 2003, October 31 // [interaktyvus]. [žiūrėta: 2005-01-08]. Prieiga per internetą: <<http://www.hyperdictionary.com/dictionary/socialization>>.

⁵ D. Jary, J. Jary. Dictionary Sociology. – New York, 1951, p. 453. ISBN 0-06-461036-5

Knygos teiginiams ir apibendrinimams įtakos turėjo anglikoniška bendruomeninio ugdymo bei mokyklos socialinio darbo versija, socialinė statistika, Jungtinių Tautų organizacijos pranešimai apie žmogaus socialinę raidą, Lietuvos Respublikos Vyriausybės ataskaitos, nutarimai, kiti norminiai dokumentai. Tyrimui naudoti kontentinės analizės, tyrimų metaanalizės, nacionalinių programų ir tyrimų ataskaitų tekstinės (*swot*) analizės metodai.

Tyrimo rezultatai aprobuoti rengiant pranešimus JAV (1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004), Lenkijoje (2001), skaitant paskaitas Vilniaus pedagoginio, Indianos, Opolės universitetų, Happavesi instituto studentams, mokslinėse konferencijose, pasauliniuose „Civitas“ (Pilietiškumas) kongresuose⁶ Palerme (1999), Maskvoje (2002), Meksikoje (2003) Budapešte (2004), regioninėse konferencijose Latvijoje (2002), Estijoje (2001), Kroatijoje (2002) ir kt.

Knyga skiriama pedagogikos ir edukacinių programų studentams bei magistrantams, socialiniams pedagogams ir darbuotojams, kitiems specialistams, dirbantiems vaikų gerovės ir pozityviosios socializacijos srityje. Joje nagrinėjama, kaip galima apibūdinti planingą ir profesionaliai valdomą (1) *interpersonalinę*; kartu dirbančių *profesionalų* grupės arba (2) *komandinę* (institucinę), (3) *bendruomeninę*, veikiančią artimiausioje erdvėje; (4) *nacionalinę*, veikiančią valstybės lygyje; vykstančią (5) su *socialinės partnerystės* tinklų pagalba ir (6) *globaliąją* socializaciją.

Pirmame knygos skyriuje „Pozityviosios socializacijos fenomenas“ aptariama socializacija kaip visuomeninis reiškinys, pateikiama pozityviosios socializacijos samprata, jos objektas, socialinis pedagoginis lygmuo, parodoma, jog socialinė pedagogika yra pozityviosios socializacijos teorija, tirianti vaiko gerovės strategiją ir taktiką.

Antrame skyriuje „Negatyviosios socializacijos raiška ir jos prevencijos prielaidos“ aptariamos nepalankios socialinės aplinkos aukų socializacijos korekcijos galimybės, visuomenės komunikacijos priemonių įtaka negatyviajai socializacijai, nagrinėjamos deviantiškos elgsenos vaikų ir paauglių elgsenos koregavimo problemos, ieškoma prevencinės veiklos modelių, ap-

⁶ G. Kvieskienė, W. A. Nixon, J. J. Patrick. Valts Sarma and Thomas S. Vontz. Implementation of Project Citizen in Indiana, Latvia and Lithuania // Project Citizen and the Civic Development of Adolescent Students in Indiana, Latvia and Lithuania. Indiana University: ERIC, Education Ecources Information Center, US Department of Education. P. 103–125. ISBN 0-941337-25-4

tariama ankstyvosios prevencijos struktūra.

Trečiame skyriuje „Pozityvioji socializacija kaip sistema“ šeima, bendruomenė, mokykla ir bažnyčia išskiriamos kaip svarbiausios pozityviosios socializacijos institucijos. Bendruomenė, mokykla ir kitos socialinės organizacijos analizuojamos kaip socialinės pagalbos ir pozityviosios socializacijos procesą koordinuojančios bei socialinės pedagoginės pagalbos tinklą (*network*) kuriančios institucijos, aptariama socialinės veiklos profesijų raida, analizuojamos socialinio pedagogo, kaip pagrindinio komandinio darbo ir socialinių tinklų koordinatoriaus funkcijos, jo parengimo problemos.

Ketvirtas skyrius „Pilietinis ugdymas – efektyvios pozityviosios socializacijos prielaida“ skirtas vieno iš aktualiausių individo socializacijos tikslų gilesnei analizei. Aptariamos šio tikslo realizavimo teorinės ištakos, jo šiuolaikinė samprata, apibūdinama šalyje sukaupta mokinių pilietiškumo ugdymo patirtis.

Penktame skyriuje nagrinėjamas **pozityviosios socializacijos modelis**, pedagoginės pagalbos optimizavimo galimybės, taip pat analizuojami ypatumai ir specifika, ieškant optimalios komandinio darbo metodikos.

Knygos pabaigoje pateikiamos išvados, literatūros sąrašas, reziumė ir išvados anglų kalba.

1 SKYRIUS. POZITYVIOSIOS SOCIALIZACIJOS FENOMENAS

1.1. SOCIALIZACIJA IR VISUOMENĖ

Nuo dvidešimtojo amžiaus vidurio **socializacijos** sąvoka vis dažniau vartojama socialinių mokslų studijose.⁷ Nuo 1950 iki 1960 metų socializacija tampa viena labiausiai analizuojamų problemų, o socialiniai asmenybės bruožai analizuojami ir gretinami su sociokultūrinės aplinkos įtakos galimybėmis. Todėl labai svarbu apibūdinti svarbiausius socializacijos dėmenis, apibrėžti aktualiausias problemas, siekiant nužymėti pozityviosios socializacijos ribas.

Asmenybės branda – sudėtingas ir daugiabriaunis procesas, įtraukiantis ir jau gerai žinomus, ir mažiau žinomus aspektus bei faktorius. Socializacijos sąvoka ir termino apibūdinimas nuolat kito, patyrė įvairias variacijas nuo teorijos pagrindimų iki jų kritikos, tačiau susidomėjimas socializacija nemažėja iki šiol. Analizuojant socializacijos procesą, ieškant jos esminių dėmenų ir struktūrinių pagrindų, pirmiausiai tenka suvokti socializacijos ryšį su žmogaus **socialine raida**, kuri suprantama kaip procesas, plečiantis žmonių pasirinkimo galimybes.

Apskritai rinktis galima iš daugelio alternatyvų, kurios laikui bėgant kinta. Tačiau bet kuriame išsivystymo lygyje žmogus privalo turėti galimybę pasirinkti tris svarbiausius dalykus: *ilgai ir sveikai gyventi, įgyti žinių ir apsirūpinti ištekliais, kurie reikalingi normaliam gyvenimo lygiui pasiekti*. Jei nėra šių pagrindinių dalykų, daugelis kitų pasirinkimo galimybių lieka neprieinamos. Tačiau **socialinė žmogaus raida** tais dalykais neapsiriboja. Papildomos pasirinkimo galimybės, daugelio žmonių labai vertinamos, apima politines, ekonomines ir socialines laisves bei galimybes kurti, gaminti, gyventi, gerbiant save bei turint žmogaus teisių garantijas (*iš Jungtinių Tautų vystymo programos 1990 m. pranešimo apie žmonijos socialinę raidą*).⁸ Žmogaus socialinei raidai daro įtaką visų asmenybės pasirinkimų didinimas, o dėmesys turėtų būti sutelktas ne tik į jų ugdymą, bet ir į tai, kokią naudą iš jų gauna žmogus; asmens ir visuomenės gerovė priklauso ne tik nuo pajamų dydžio, bet ir nuo to, kaip tos pajamos naudojamos.

⁷ Socialization. [interaktyvus], [žiūrėta: 2004-12-20]. Prieiga per internetą: <<http://www.questia.com/27249765>

⁸ Žmogaus socialinė raida. – Vilnius, 2000, p. 16. [interaktyvus], [žiūrėta: 2004-10-20]. Prieiga per internetą: <<http://www.un.lt/lt/leidiniai/jtvp-leidiniai>

Meghnad Desai ir Amartya Šen sukūrė žmogaus socialinės raidos indeksą, kuris pirmą kartą buvo paskelbtas 1990 metų pranešime apie žmogaus socialinę raidą. Pagal šį indeksą nustatoma konkrečios šalies vieta tarp kitų pasaulio valstybių atsižvelgiant į gyventojų vidutinę gyvenimo trukmę, išsilavinimą, pajamas.⁹ Žmogaus socialinė raida – labai sudėtingas procesas, todėl siekiant tobulinti vertinimą įtraukti nauji rodikliai: *lyčių socialinės raidos indeksas*, rodantis vyrų ir moterų gyvenimo, pajamų ir išsilavinimo skirtumus, *didesnių galimybių lytims suteikimo matas*, įvertinantis lyčių nelygybę ekonominiame ir politiniame gyvenime, skurdo indeksas, įvertinantis pagrindinių žmogaus galimybių apribojimą.

Žmogaus socialinė raida yra tiesiogiai susijusi su krašto socialine politika. Socialinės politikos sfera dažnai apima ekonomikos, politikos, socialinės teisės analizę, kuria siekiama apčiuopti centrinės ir regioninės valdžios pastangas daryti įtaką individų ir bendruomenių gerovei. Socialinės politikos negalima painioti su socialinių institucijų administravimu ar lėšomis, kurias valstybė skiria piliečių gerovei, tai yra namų statybai, sveikatai, švietimui, socialiniam saugumui, asmeniniam socialiniam draudimui, kai kada teisei. Jei nagrinėjame šiuos aspektus, reikia referuoti ir apie tariamą socialinę atsakomybę, kurią valstybė prisiima iš piliečių, iškreipdama rinkos santykius ir nesuteikdama kokybiškų socialinių paslaugų.¹⁰ **Socialinė politika – tai valstybės pastangos savo institucijomis siekti sudaryti piliečiams lygias galimybes ir teises į būstą, sveikatos apsaugą, švietimą, socialinę apsaugą, socialines ir kai kada teisesines paslaugas. Socialinė apsauga – valstybės, kartais ir privačių subjektų teikiama materialinė parama (piniginė ir daiktinė) arba socialinės paslaugos socialinę riziką patyrusiems asmenims.**¹¹

Žmogaus socialinė raida ir jos analizė – tai tarptautinės bendrijos pastangos siekti žmogaus gerovės. **Gerovė** – „organizuota socialinių paslaugų ir institucijų sistema, sukurta padėti individams ir grupėms pasiekti patenkinamus gyvenimo, sveikatos ir asmeninių bei socialinių ryšių standartus, kurie leistų jiems išplėtoti visus gebėjimus ir pagerintų jų gyvenimo kokybę atsižvelgiant į jų šeimų

⁹ I. Tamulienė. Žmogaus socialinės raidos matavimai // Žmogaus socialinė raida. P. 31 // www.un.lt/lt/leidiniai/jtvp-leidiniai. ISBN 9955-449-53-5

¹⁰ Social policy // D. Jary & J. Jary. The Harper Collins Dictionary of Sociology. – New York, 1991, p. 457. ISBN 0-06-461036-5

¹¹ A. Guogis, D. Bernotas, D. Ūselis // Lietuvos politinių partijų samprata apie socialinę apsaugą. – Vilnius, 2000, p. 8. ISBN 9986-752-80-9

ir bendruomenės poreikius.“¹² Nuo 1970-ųjų metų prasidėjusios diskusijos apie socialinę politiką ir apie tai, ar gali valstybės kokybiškai užtikrinti individo gerovę, tęsiasi ir šiandien. Ši tema dažniausiai siejama su *teise, pilietyste ir poreikiais*.¹³ Socialinių reformų klausimas visose valstybėse sukelia papildomų sunkumų. Valstybinės politikos elementai, Jungtinėse Amerikos Valstijose turėję sumažinti asmeninių pajamų mokesčių, buvo patvirtinti konstitucijos pataisoje jau 1913 metais, įvedus progresyvinį pajamų apmokestinimą, o valstybinių pajamų pervedimų neturtingiesiems dydis labai išaugo. Valstybinis interesas ginti piliečių teises ir naikinti įvairias diskriminacijos formas tam, kad būtų suteiktos galimybės jų stokojančioms rasinėms, etninėms grupėms ir moterims ar socialinės atskirties grupėms, akivaizdus. Tačiau kai kurios valstybės remiamos programos pasiteisina, o kai kurios iš jų yra neefektyvios.¹⁴

Socialiniuose tyrimuose, monografijose ir vadovėliuose vis dažniau vartojami terminai, kurie apibūdina visą socialinių mokslų sritį ir kelia naujus uždavinius tyrėjams bei praktikams. Iš jų pirmiausia reikia išskirti artimiausius šiame tyrime nagrinėjamai problemai, tai yra žmogiškieji ištekliai, socialinė (žmogaus, bendruomenės) ekologija, socialinis (žmonių grupių) kapitalas, socialinė atskirtis, gyvenimo kokybė ir kt. Nagrinėjant pozityviosios socializacijos raidą, neišvengiamai susiduriama su visomis šiomis sąvokomis.

Bendrosios investicijos į žmogiškąjį kapitalą apima kapitalo įgijimo ir palaikymo sąnaudas, tarp jų skirtas vaikų priežiūrai, mitybai, aprangai, būstui, medicinos paslaugoms. Sveikatos kapitalo teikiamos paslaugos susideda iš žmogaus „sveiko laiko“, kitaip tariant, „nesusirgimo laiko“, kuris panaudojamas darbui, vartojimui, laisvalaikiui.¹⁵ Be to, žmonių kokybę arba žmogaus kapitalą didina švietimas. Svarbiausia mokymosi mokykloje ypatybė, pasak Nobelio premijos laureato Teodore W. Schultz, yra „vyno brendimo efektas“ (rūšies gerėjimo efektas), kai kiekvienos naujos kartos vaikai pasiekia vis didesnę išsilavinimą.¹⁶ Antra vertus, devintajame dešimtmetyje pradėtas vartoti

¹² W. Friendlander, R. Apte. Introduction to Social Welfare (5th edition). Englewood Cliffs. – New Jersey: Prentice Hall Publishers, 1980, p. 6.

¹³ Social policy // D. Jary & J. Jary. The Harper Collins Dictionary of Sociology. – New York, 1991, p. 458. ISBN 9955-08-088-4

¹⁴ Th. W. Schultz. Investavimas į sveikatą // Investavimas į žmones. – Vilnius, 1998, p. 26. ISBN 9986-752-35-3

¹⁵ Th. W. Schultz. Investavimas į sveikatą // Investavimas į žmones. – Vilnius, 1998, p. 26. ISBN 9986-752-35-3

¹⁶ Th. W. Schultz. Investavimas į sveikatą // Investavimas į žmones. – Vilnius, 1998, p. 28. ISBN 9986-752-35-3

socialinio kapitalo terminas dažniausiai taip pat yra siejamas su fizinių ir infrastruktūrinių kapitalą papildančiais veiksniais. Daugumos autorių nuomone, yra pakankamai svarbios sąvokos *parlamentinė demokratija, pagarba žmogaus teisėms, įstatymų viršenybė, skaidrus valdymas be korupcijos ir piktnaudžiavimo valdžia, sparčios informacijos ir idėjų sklaidimo sistemos, nevyriausybines organizacijos* ir daugelis kitų žmogaus socialinei raidai reikšmingų dalykų.¹⁷

Šiaurės ir Vakarų Europos šalyse vaikai jau gimsta turtingi, nes ankstesnės kartos jiems sukaupe didžiulį kapitalą. Dalis šio palikimo akivaizdi – tai gamyklos, keliai, mokyklos ir universitetai. Pavyzdžiui, tai, kad Vokietijoje auklė uždirba 30 kartų daugiau nei Zambijoje, neturi nieko bendra su jų skirtingais gebėjimais. Aukštesnis Šiaurės ir Vakarų Europos šalių gyvenimo lygis, palyginti su Pietų valstybėmis, apskritai rodo pačių šalių socialinio kapitalo skirtumus, o ne pavienių asmenų skirtingus gebėjimus.¹⁸

Įvairūs autoriai šiek tiek skirtingai apibrėžia socialinį kapitalą, tačiau jį daugiau ar mažiau sieja su visuomenės, bendruomenių ir grupių sutelktumu. Socialinis kapitalas, pasak P. Bourdieu, – tai visuma realių ar galimų išteklių, susijusių su patvaraus tinklo, apimančio daugiau ar mažiau institucionalizuotus pažinčių arba pripažinimo santykius, jų turtėjimo bei valdymo būdas.¹⁹ J. Coleman socialinį kapitalą lygina su fiziniu ir žmogaus kapitalu, tai yra *socialinį kapitalą įvardija kaip du bendrus bruožus, jungiančius įvairius socialinius organizmus: jie visi kokių nors aspektu yra socialinės struktūros ir palengvina tam tikrus socialinių aktorių – pavienių asmenų arba kolektyvų – veiksmus*²⁰. Tačiau labiausiai socialinio kapitalo sąvoką išpopuliarino amerikietis R. Putnam, aprašęs Italijos pilietinės visuomenės raidą. Kaip kadaise prancūzo Alexis de Tocqueville monografija apie Jungtinių Valstijų demokratijos raidą²¹, taip ir R. Putnam Italijos visuomenės tyrimas atskleidė socialinio kapitalo, siejamo su pilietiniais išipareigojimais, esmę. „Socialinis kapitalas – tokie socialinės organizacijos požymiai kaip santykių tin-

¹⁷ J. Rimkutė, I. Volščiuik. Įvadas į žmogaus socialinę raidą // Žmogaus socialinė raida. – Vilnius, 2000, p. 11.

¹⁸ S. Vylder. Sustainable Human Development and Macroeconomics. Startegic Link and Implication. UNDP. – New York, 1995.

¹⁹ P. Bourdieu. The forms of Capital // ed. j. G. Richardson. Handbook of theory and Research for Sociology of Education. – New York: Greenwood, 1998, p. 248.

²⁰ J. Coleman. Social Capital // Foundations of Social Theory. – Cambridge, Massachusetts and London: The Belknap Press and Harvard University Press, 1990, p. 302.

²¹ A. Tocqueville. Democracy in America. – Chicago: The University of Chicago Press, 2000. ISBN 0-226-80532-8

klai, normos, pasitikėjimas, kurie supaprastina bendradarbiavimą siekiant abipusės naudos.“²²

R. Putnam išskiria pilietinio dalyvavimo tinklus, pasikeitimo paslaugomis tinklus, bendradarbiavimo galimybes ir pasitikėjimą. „Tolesni socialinio kapitalo tyrinėjimai į socialinio kapitalo šaltinių sąrašą įtraukė bendrus įsitikinimus, formalias institucijas ir taisykles. Tad dabar nagrinėjamų socialinio kapitalo šaltinių sąrašas yra toks: bendravimo tinklai, bendros normos, bendri įsitikinimai, formalios institucijos bei taisyklės, pasitikėjimas.“²³

Žmogaus socialinė raida glaudžiai susijusi su vieno ar kito krašto kultūra ir tradicijomis. Kultūra yra susijusi su išmoktomis, visuomeniškai įgytomis elgesio tradicijomis, būdingomis žmonių visuomenėms²⁴. Antropologai, kalbėdami apie žmonių kultūrą, paprastai turi galvoje žmonių grupei būdingą bendrą, visuomeniškai įgytą gyvenimą, įskaitant jų kopijuojamą mąstyseną, jauseną ir elgseną. Nors pasaulyje egzistuoja keli šimtai kultūros apibrėžimų, dažniausiai cituojamas ir priimtinausias yra akademinės antropologijos angliškajame pasaulyje kūrėjo ir pirmojo antropologijos vadovėlio autorius sero Edward Burnett Tylor pasiūlytas. Pasak šio autoriaus: „Kultūra, suprantama plačiaja etnografinė prasme, yra ta kompleksinė visuma, kuri apima žinias, tikėjimą, meną, moralę, teisę, papročius ir visus kitus gebėjimus bei įpročius, įgytus žmogaus, kaip visuomenės nario. Kultūros padėtis įvairiose visuomenėse, kiek ją galima tyrinėti bendraisiais principais, yra dalykas, kurį galima tyrinėti kaip žmonių minties ir veiklos dėsnius.“²⁵

Taigi žmogaus socialinė raida, jo gerovė glaudžiai susijusi su kultūra, socialiniu kapitalu ir per šiuos fenomenus teikiamomis viešosiomis gėrybėmis. Pagrindinės viešosios gėrybės, apibūdinančios progresyvosios kultūros esmę, yra tokios:

- **Lygybė ir teisingumas.** Siekiant pasaulyje įgyvendinti lygybę ir teisingumą, po Antrojo pasaulinio karo susikūrė daug tarptautinių, organizacijų. Tęsiant šią tradiciją dabar kovojama už lygių galimybių įgy-

²² R. Putnam. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. – Princeton, New Jersey, 1993, p. 36.

²³ R. Putnam. *Social Capital Measurement and Consequences* //Canadian Journal of Policy Research [interkatyvus]. [žiūrėta: 2004-12-20]. Prieiga per internetą: <<http://www.isuma.net>

²⁴ Kultūrinė antropologija. – Vilnius, 2000, p. 7.

²⁵ *The Dictionary of Human Geography* / ed. R. J. Johnston, D. Gregory & D. M. Smith. – Blackwell, 1994, p. 570.

vendinimą ir socialinės atskirties mažinimą.

- **Taika, saugumas ir demokratija.** Pastaruoju metu pasauliui iškyla daug pavojų: nekontroliuojamas pasaulio gyventojų skaičiaus didėjimas, nevienodos ekonominės galimybės, blogėjanti aplinkos būklė, tarptautinis terorizmas, didėjanti praraja tarp turtingųjų ir beturčių, socialinis ekologinis nestabilumas, kariniai konfliktai.

- **Žinios ir informacija.** Šios viešosios gėrybės sparčiai plečiasi ir atsinaujina, tačiau, deja, kol kas jos prieinamos ne visiems. Pasaulio telekomunikacijoms ir naujosioms informacinėms technologijoms būdingos ypatingos viešųjų gėrybių savybės, siekis, kad visiems būtų prieinama skaidri ir kompetentinga informacija.²⁷

Su kultūros sąvoka glaudžiai susijusi visuomenės sąvoka. Kai kurie autoriai visuomenę apibrėžia kaip organizuotą žmonių grupę, kuri turi bendrą tėvynę ir kurios nariai siekia išlikimo ir gerovės. Kiekviena visuomenė turi savo kultūrą. Tačiau visuomenės kultūra nėra vienybė. Ji priklauso skirtingoms istorinėms epochoms (pvz., feodalizmas, kapitalizmas), gali būti išskiriama pagal tautinį požymį (pvz., arabų, čekėnų, tibetiečių) arba priklausymą vienai ar kitai bažnyčiai (katalikų, pravoslavų).²⁶ Žmogaus gyvenimas dažniausiai yra gyvenimas visuomenėje, kuri visada susijusi su konkrečiu rezultatu siekiu. Pati visuomenė yra nuolat besikeičianti makrosistema, susijusi su žmonių kuriamu potencialu. Tai reiškia, kad visuomenės pažinimui nepakanka tradicinių socialinių mokslų tyrimo metodų. Studijuojant šią makrosistemą nelengva išskirti tyrimo objektą ir subjektą, be to, negalima pamiršti, kad egzistuoja alternatyvios bendruomenės, subkultūros, kurios nepaklūsta bendriesiems visuomenės dėsniams.

Žmonių visuomenės, ypač turinčios valstybę, kaip politinės organizacijos formą, dažnai turi pogrupius, pasižyminčius daugiau ar mažiau skirtingais bruožais. Atskirų visuomenės grupių (moterų, jaunimo, paauglių, studentų) kultūra skiriasi nuo bendrosios kultūros. Tokių grupių kultūra įvardijama kaip subkultūra. Didesnėse visuomenėse ryškiai išsiskiria subkultūros, susijusios su etniniais, religiniais ir klasių skirtumais. Siekiant valdyti socializaciją ir vykdyti pozityviosios socializacijos programas, reikia ne tik suvokti šią sudėtingą makrosistemos struktūrą, bet ir mokėti ją

²⁶ N. Smelser. Sociologiniai požūriai. [interaktyvus]. [Žiūrėta: 2004-02-03]. Prieiga prie interneto: <<http://www.sociumas.lt/Lit/Nr.3/smelser.asp>

²⁷ A. Smith. Tautų turtas. – Vilnius, 2004, p. 10–15. ISBN 9986-09-281-7

veikti bei valdyti. Dažniausiai, siekiant apibrėžti erdvę, kurioje veikiama, vartojamas terminas *sociokultūrinis*, kuris yra sudarytas iš dviejų žodžių ir naudingas kaip priminimas, kad visuomenė ir kultūra sudaro visumą arba kontekstą. Daugeliu atvejų visuomenės kultūra perduodama iš kartos į kartą ir yra linkusi išlikti fundamentaliai nepakitusi.

Ši gyvensenos perimamumą lemia taip vadinamoji inkultūracija. Inkultūracija yra iš dalies sąmoninga, iš dalies nesąmoninga mokymo patirtis, kuria vyresnioji karta skatina ir verčia jaunesniąją perimti tradicinius mąstymo ir elgesio būdus. Kiekviena karta yra mokoma ne tik kartoti ankstesnės kartos elgesį, bet ir atlyginti už jį ar bausti arba bent jau neskatinanti elgesio, neatitinkančio tradicijų. Nesuprantant inkultūracijos esmės, kai kada kyla nepakantumas kultūrų skirtumams. Suprantant inkultūraciją atsiranda pakantumas ir smalsumas kitų kultūrų tyrimams. Antropologijos sritis, esanti arčiausiai socialinės pedagogikos, – multikultūrizmas (kultūrų invariantiškumas) – pabrėžia svarbą tyrinėti skirtingų kultūrų, rasių, etninių grupių kultūrinės įvairovę kaip objektą.

John Stuart Mill savo esė „Apie laisvę“ (1859) aistringai gina individą nuo bet kokios socialinės spaudos, teigdamas, kad „vienintelė laisvė, verta šio vardo – tai laisvė siekti savojo gėrio savo pasirinktu būdu.“ Šeštojoje knygoje „Moralinių mokslų logika“ J. S. Mill taip apibrėžia socialinių mokslų dėsnius: „Socialinių reiškinių dėsniai yra ne kas kita kaip dėsniai, valdantys žmonių, susibūrusių į visuomenę, aistras ir veiksmus. Tačiau žmonės būdami visuomenėje išlieka žmonėmis: jų veiksmus ir aistras valdo tie patys dėsniai, kurie valdo individualaus žmogaus prigimtį. Susibūrę į visuomenę žmonės netampa kitokios rūšies substancija, pasižyminčia kitokiomis savybėmis, kaip pavyzdžiui, vandenilis ir deguonis skiriasi nuo vandens arba vandenilis, deguonis, anglis ir azotas – nuo nervų, raumenų, ir sausgyslių. Visuomenėje žmonės neįgyja jokių naujų savybių, kurios negalėtų būti dedukuotos dėsniais, apibūdinančiais individualaus žmogaus prigimtį.“²⁸

Socialinių mokslų tyrėjai dažnai remiasi K. Marx darbais, kuriuose autorius teigia, kad sąmonę reikia aiškinti remiantis materialaus gyvenimo prieštaravimais. K. Marx suformulavo konflikto teoriją; jo nuomone, klasinis konfliktas sudaro pačią visuomenės esmę ir kyla todėl, kad žmo-

²⁸ M. Hollis. Iovadas: struktūros ir veiksmo problemos. Socialinių mokslų filosofija. Vilnius, 2000, p. 19–20. ISBN 9986-39-157-1

nės yra susiskirstę į klases pagal padėtį ekonominėje sistemoje. K. Marx požiūriu, buržuazinėje visuomenėje pagrindinės klasės yra kapitalistai ir samdomieji darbininkai. Šios dvi klasės neturi bendrų vertybių, be to, kapitalistai siekia viešpatauti ir eksploatuoti darbininkus. Todėl šios dvi klasės nuolat konfliktuoja. K. Marx manė, kad klasių kova yra daugelio politinių konfliktų šaltinis. Jis pranašavo, kad eksploatuojama klasė sukils ir revoliucija pakeis visuomenę. Pagal šią teoriją klasių konfliktas yra varomoji istorijos jėga, juo grindžiami ir gamybiniai santykiai. Veikale „Dėl politinės ekonomijos kritikos“ (1859) K. Marx rašė: „Visuomeninėje savo gyvenimo gamyboje žmonės sueina į tam tikrus, būtinus, nuo jų valios nepriklausančius santykius – gamybinius santykius, kurie atitinka tam tikrą jų materialinių jėgų išsivystymo pakopą. Tų gamybinių santykių visuma sudaro ekonominę visuomenės struktūrą, realiąją bazę, ant kurios stūkso juridinis ir politinis antstatas ir kurią atitinka visuomenės sąmonės tam tikros formos. Materialinio gyvenimo gamybos būdas sąlygoja socialinį, politinį ir dvasinį gyvenimo aspektus apskritai. Ne žmonių sąmonė nulemia jų būtį, bet atvirkščiai, jų visuomeninė būtis nulemia jų sąmonę.“²⁹

Dvidešimtajame šimtmetyje buvo pasiūlyti keli konflikto teorijos variantai. Viena iš žymiausių teorijų yra vokiečių sociologo Ralf Dahrendorf koncepcija. R. Dahrendorf atmeta K. Marx mintį, kad pagrindinės konfliktuojančios visuomenės grupės yra klasės, kurios skiriasi pagal ekonominį požymį. R. Dahrendorf nuomone, pagrindinė konflikto priežastis yra faktas, kad vieni žmonės turi valdžią kitų atžvilgiu. Pagrindiniai konfliktai kyla tarp tų, kurie turi valdžią, ir tų, kurie jos neturi. R. Dahrendorf suformulavo šiuos pagrindinius konflikto teorijos teiginius:

- Svarbiausi kiekvienos visuomenės skiriamieji bruožai yra valdymas, konfliktas ir spaudimas.
- Visuomeninė struktūra paremta vienu žmonių grupių valdžia kitoms, pavyzdžiui, savininkų – darbuotojams, karininkų – kareiviams, dėstytojų – studentams ir pan.
- Kiekviena šių grupių turi savo interesus, neatsižvelgiant į tai, ar sudarantys grupes individai juos suvokia, ar ne. Įvairių grupių narių interesai skirtingi ir prieštaraujantys. Pavyzdžiui, gali kilti konfliktas tarp versli-

²⁹ M. Hollis. Įvadas: struktūros ir veiksmo problemos. Socialinių mokslų filosofija. – Vilnius, 2000, p. 15. ISBN 9986-39-157-1

ninkų, siekiančių padidinti savo pajamas, ir aplinkosaugos aktyvistų, kovojančių už švaresnę aplinką.

- Kai žmonės suvokia savo bendrus interesus, jie gali sudaryti visuomeninę klasę. Klasinis konfliktas paaštrėja, kai:
 - visa valdžia sukoncentruota nedaugelio žmonių rankose, o likusieji jos neturi;
 - tie, kurie neturi valdžios, neturi galimybės jos įgyti;
 - žmonės gali laisvai organizuoti politines grupes.

Funkcionalizmas ir konflikto teorija skiriasi savo esme. Funkcionalistai visuomenę paprastai suvokia kaip visiškai *pastovią* ir vieningą visumą, o konflikto teorijos šalininkai mano, kad joje nuolat vyksta *pasikeitimai* ir kyla konfliktai. Funkcionalistai didžiausią reikšmę suteikia visų visuomenės narių *susitarimui* bendrų vertybių atžvilgiu, o konflikto teorijos šalininkai pagrindinį dėmesį skiria vienu visuomenės narių *viešpatavimui* kitų atžvilgiu. Kiekviena iš šių teorijų turi savų trūkumų. Funkcionalizmas neįvertina to fakto, kad daugumoje šiuolaikinių visuomenių niekada nepasiekiamas visiškas susitarimas dėl bendrų vertybių; konflikto teorija nepaaiškina, koku būdu visuomenė išlieka ir veikia, nepaisydama nuolatinių pokyčių ir nesutarimų. Pavyzdžiui, pagrindinių politinių Lietuvos partijų nuomonės ekonominės politikos klausimais skiriasi, tačiau nors konservatorių, socialdemokratų, liberalcentristų, darbiečių, krikdemų požiūriai ir nesutampa, kasmet, daugumos sprendimu, patvirtinami valstybės ir savivaldybių biudžetai, susitariama dėl strateginių įmonių privatizavimo ir kitų valstybei svarbių klausimų.

Ginčas tarp funkcionalizmo ir konflikto teorijos tęsiasi, o mums svarbu, derinant šiuos du požiūrius, ieškoti optimalios socialinių problemų sprendimo strategijos. Visuomenė ir atskiros bendruomenės negali egzistuoti be kai kurių bendrų vertybių ir turi pasiekti tam tikrą integracijos lygį. Kitu atveju jos nebūtų integralios. Tačiau suprantama, kad daugelis visuomenės grupių yra konfliktinės, ir tai iš dalies skatina permainas,³⁰ o kartu įtakoja asmens socializaciją ir brandą.

³⁰ N. Smelser. Sociologiniai požiūriai. [interaktyvus]. [Žiūrėta: 2004-02-03]. Prieiga prie interneto: <<http://www.sociumas.lt/Lit/Nr.3/smelser.asp>

1.2. POZITYVIOSIOS SOCIALIZACIJOS SAMPRATA IR OBJEKTAS

2004 metais Lietuvoje gyveno 3436500 gyventojų, tarp jų 775200 (22,5 proc.) vaikų. Statistiškai tiriama ši socialinė erdvė atrodo gana pažeidžiama, nes yra fiksuojamas tautos senėjimas, kai kurių autorių vadinamas tautos nykimu ar mažėjimu. Taip yra todėl, kad natūralus gyventojų prieaugis labai menkas. Sunku objektyviai išvardyti visas priežastis, kurios daro įtaką gimstamumo mažėjimui. Viena priežasčių – visuomenėje pasikeitęs šeimos įvaizdis. Naujos šeimos dažnai esti lengvai socialiai pažeidžiamos. Jaunos šeimos neretai atideda giminės pradžią „geresniems laikams“, manoma, kad vieno vaiko visiškai pakanka ir pan. Naujas socialinis šeimos vertinimas susipina su ekonominėmis sąlygomis, kurios turi įtakos gimstamumui. Tiriamasis sociumas netolygiai pasiskirstęs gyvenamosios vietos atžvilgiu (kaime gyvena tik trečdalis visų gyventojų), tiriama visuomenė išgyvena savitą, jau keletą metų vykstantį neigiamą sprogimą, šalies gyventojų skaičius mažėja dėl didesnio už gimstamumą mirtingumo. Todėl daugumoje valstybių atskirai išskiriama vaikų politika ir šioje srityje dažniausiai taikomos pozityviosios socializacijos programos.

Vaikų politika yra socialinės politikos dalis, kurią Europos Taryba³¹, remdamasi Vaiko teisių konvencija, nusako trimis principais – vaiko teise į apsaugą, aprūpinimą ir dalyvavimą:

a) *vaiko apsauga*: teisė augti savo šeimoje ir gauti profesionalią pagalbą, teisė būti apsaugotam nuo socialinio ir individualaus smurto;

b) *vaiko aprūpinimas*: teisė į išteklius ir paslaugas, juos paskiriant tarp vaikų ir suaugusiųjų; ypač skiriant dėmesį neįgaliems vaikams, vaikams su specialiais poreikiais ir vaikams, rizikuojantiems patirti skurdą, tėvų smurtą bei nepriežiūrą ar ištraukti į nusikalstamą veiklą;

c) *vaiko dalyvavimas*: teisė individualiai ar kolektyviai veikti, išreikšti savo nuomonę ir veikti sprendimus šeimoje bei visuomenėje; sukurti socialinę erdvę jų aktyviam dalyvavimui.

Vaiko socializaciją lemia trys pagrindinės sąlygos. Pirmą, vaikas turi gimti žmonių visuomenėje, tai yra pasaulyje, kuriame jis galėtų socializuotis. Antra, vaikas turi turėti būtiną biologinį paveldą. Jei vaikas turi sudėtingų

³¹ Council of Europe, Steering Committee on Social Policy CDPS III.8(94)9: Childhood Policies: Children and their Families; Children and Society.

psichinės negalios problemų, tolydi socializacija įmanoma, tačiau gali būti ypač sudėtinga. Trečia, vaikas turi turėti galimybes užmegsti, reikšti ir kurti emocinius ryšius, emociškai bendrauti su kitais, reikšti meilę, dėmesį, simpatijas, gėdą, pyktį, gailestį, pagarbą. Kiekviena iš šių sąlygų taip pat yra svarbi kaip pagrindinė medžiaga, gilinantis į socializacijos fenomeną.

Socializacijos terminas pirmą kartą pavartotas 1828 metais, kai Mead ir Cooley siekė paaiškinti, koku būdu žmonių elgesį veikia atitinkami socialiniai agentai³²: šeima, mokykla, laisvalaikio veikla.³³ Socializacijos proceso metu vaikai ir jaunuoliai perima visuomenės vertybes ir gyvenimo normas, o pats procesas apima įvairias žmogaus interakcijos sritis. Socializacija – tai procesas, kurio metu suaugusieji ir vaikai mokosi vieni iš kitų. Žmonės pradeda mokytis ir mėgdžioti vieni kitus nuo pirmųjų gimimo dienų ir socialinio aktyvumo dėka tęsia šį socialinį ugdymąsi visą gyvenimą. Kartais šios pamokos būna žaismingos, kai išgirstama nauja melodija ar mokomasi naujo šokio. Kartais socialinio ugdymo pamokos yra rizikingos, kai vairuojat automobilį užmirštamoms saugaus eismo taisyklės ir pan.

Socializacija (kaip ir jau aptarėji inkultūracija) – visuomenės kultūros perteikimo vaikams procesas, siekiant formuoti kūdikio individualybę, paklūstančią tam tikroms kultūros tradicijoms ir socialinėms normoms. Kitaip sakant, socializacija yra procesas, kurio metu asmuo išsiugdo techninius įgūdžius ir įgyja žinių, kaip elgtis ir suprasti visuomenę, kurioje gyvena, sužino įvairių elgesio taisyklių, visuomenės nuostatas ir vertybes, kurias pripažįsta ši visuomenė, išmoksta iš visuomenės laikytis šių socialinių taisyklių, kurios reikšmingos kiekvienam žmogui.^{34,35} Šiuo atžvilgiu socializacija yra būtina kiekvienos visuomenės funkcionavimo sąlyga, viso socialinio gyvenimo esmė tiek kultūros, tiek socialiniu požiūriu, ji pasireiškia ir pagrindinėmis, ir dalinėmis formomis.

Socializacija, prasidėjusi šeimoje ir kitose socialinėse grupėse, institucijose ir erdvėse, kiekvieną individą integruoja į visuomenę skirtingai ir sudaro galimybes kurti savo individualybės bruožus ir vertybes. Socializacija nagrinė-

³² P. Bourdieu politinės kultūros koncepcija. [interaktyvus]. [žiūrėta: 2004-12-10]. Prieiga per internetą: <<http://www.sociumas.lt/Lit/Nr8/burdeu.asp-32k>

³³ W. D. Hininger. Socialization. [interaktyvus]. [žiūrėta: 2004-12-10]. Prieiga per internetą: <<http://delmarwin.tripod.com/>

³⁴ www.hyperdictionary.com/serch.aspx?define=socialization

³⁵ Socialization // D. Jary & J. Jary. The Harper Collins Dictionary of Sociology. – New York, 1991, p. 452. ISBN 0-06-461036-5

ja ryšius tarp individo ir visuomenės, todėl aišku, kad jos teorija glaudžiai susijusi su sociologija, psichologija, pedagogika ir socialine pedagogika.

Planuojama ir valdoma socializacija yra permanentinis fenomenas, nes per visą savo istoriją žmonės siekė suplanuoti ir valdyti mokymą, patirties perdavimą. Iš šios patirties galime daryti išvadą, kad turime mokytis abiem kryptimis: iš planuojamos ir natūralios socializacijos raidos istorijoje pavyzdžių, o rengdami pozityviosios socializacijos programas, tinkamai panaudoti visus socialinio ugdymo resursus, orientuotus į sėkmingus gyvenimo scenarijus ir paremtus gerosios patirties bei naudingos veiklos modeliais.

Socialinės problemos žmogų lydi visą gyvenimą. Problemų pobūdis keičiasi, įgauna skirtingas formas ir įvairiais būdais veikia žmogaus egzistenciją. Irena Lukoševičienė (1996)^{36,37} teigia, jog žmogus yra glaudžiai susijęs su daugybe dalykų ir su visa aplinka, todėl sunku įsivaizduoti, kad sunkumai, iškilę vienoje kurioje nors veiklos srityje, nepaveiktų visumos. Valstybė paprastai prisiima atsakomybę už savo gyventojų visokeriopą saugumą ir tai užtikrina, vykdydama priimamus socialinės apsaugos įstatymus, ratifikuodama socialines chartijas, prisiimdama praktinių socialinių problemų sprendimus. Visuomenei, kuri suvokia žmonių skirtumus ir jų tarpusavio priklausomybę, svarbu įtvirtinti savo narių tarpusavio atsakomybę, pagalbą ir visų supratimą, siekiant bendrų tikslų. Svarbiausią vaidmenį šiame asmenybės ir visuomenės įvairialypių sąveikų ir siekių kontekste vaidina asmens individualios galimybės dalyvauti socializacijos procese.

Socializacija, Juozo Vaitkevičiaus (1995)³⁸ nuomone, – žmogaus adaptavimasis jį supančių žmonių bendrijoje. Jis reiškiasi tuo, kad žmogus, gyvendamas grupėje, visuomenėje, perima grupės, visuomenės patirtį, papročius, kalbą ir kt., tai yra, perima žmonijos sukurtą kultūrą ir taip tampa visavertis tos visuomenės narys. Žmogus tampa socialus, gyvendamas tarp žmonių, perimdamas žmogiškųjų santykių įvairovės patirtį, suvokia pats save, įgyja tapatumo ir išskirtinumo iš kitų jausmą. Socializacijos procesas skirtingais žmogaus amžiaus tarpsniais vyksta netolygiai. Tai lemia biologiniai žmogaus brendimo veiksniai, socialinė aplinka ir paties žmogaus

³⁶ I. Lukoševičienė. Profesinio socialinio darbo pagrindai. – Kaunas, 1996. ISBN 9986-461-10-3:5.00.

³⁷ I. Lukoševičienė. Kas tai yra socialinis darbuotojas? Jo funkcijos mokykloje // Socialinis ugdymas. – T. 1 (1999), p. 8–29. ISSN 1392-9569

³⁸ J. Vaitkevičius. Socialinės pedagogikos pagrindai. – Vilnius: Eglada, 1995. ISBN 9986-522-02-1

santykis su aplinka. G. Valicko teigimu, nuo pat pirmųjų kūdikio gyvenimo akimirų prasideda jo socializacijos procesas, kurį galima apibūdinti kaip egzistuojančių elgesio normų ir vertybių sistemų, socialinių vaidmenų interiorizaciją, socialinės patirties perėmimą bei atgaminimą asmenybės veiklos ir bendravimo metu žmogui.³⁹ Socializacijos pobūdį lemia gausybė veiksnių, kuriuos galima būtų skirstyti į kryptingą auklėjimą ir mokymą, atsitiktinius ir stichiškus aplinkos poveikius bei individualias asmenybės savybes.

Augdamas vaikas turi galimybę tobulėti, jis nuolat ugdo savo gebėjimus, klausydamas istorijų ir pasakų bei jas perpasakodamas, mokydamasis įveikti kliūtis, sudėtingas situacijas, išbandydamas vikrumą ir jėgą, žaisdamas ir mankštindamasis su draugais bei naudodamas kalbėjimo, rašymo, važiavimo dviračiu, seksualinio bendravimo įgūdžius. Protines galias jis lavina mokydamasis mintinai, spręsdamas uždavinius, svajodamas apie meilės istorijas, įgydamas žinių, reikalingų darbui susirasti. Taip vaikas kuria daugiau ar mažiau nuoseklią savo asmenybės struktūrą, pagal kurią vėliau bus apibūdinamas kaip drovus, kuklus, drąsus, atkaklus, taupus ar draugiškas. Šios charakterio savybės atspindi pastangas prisitaikyti prie pagrindinių visuomenės vertybių, tačiau negali atsakyti į visus klausimus apie konkrečios asmenybės tinkamumą vienai ar kitai specialybei arba nusakyti tikslų individo elgesį konkrečiose situacijose.

Lyties supratimo formavimuisi didžiulę įtaką daro šeima. Nuo gimimo kūdikis pradeda mokytis suvokti savo lytį, nes ir moterys, ir vyrai su skirtingos lyties mažyliais elgiasi skirtingai. Tėvai atlieka socializacijos „agentų“ funkciją namuose. Paaugę vaikai susiduria su kitais labai svarbiais, jų tapatumą ir elgesį formuojančiais žmonėmis – mokytojais. Šios srities tyrinėtojai pastebi, kad mokytojai skirtingai vertina jų klasėje besimokančius berniukus ir mergaites. Pavyzdžiui, berniukai pamokų metu gali būti aktyvesni, o mergaitės turi elgtis santūriau. Lietuvos mokyklose iki šiol, nepaisant lygių galimybių rekomendacijų, mergaitės daugiau dėmesio skiria „moteriškiems“ namų ruošos, berniukai – „vyriškiems“ darbams.

Pagal *socialinio išmokymo perspektyvą* teigiama, kad vaikas mokosi vaidmenų per paskatinimą ir baudimą: už tinkamą savo lyčiai elgesį vaikas yra paskatinamas, o už netinkamą, kitai lyčiai būdingą – baudžiamas. Berniu-

³⁹ G. Kvieskienė. Deviantinis elgesys // Socializacija ir vaiko gerovė. – Vilnius, 2003. p. 152–153. ISBN 9955-568-04-6

kas skatinamas tada, kai imituoja tėvo elgesį, o baudžiamas, jei seks motinos elgesio pavyzdžiu. Mergaitė skatinama ir baudžiama atvirkščiai. Vadinasi, vaikas mokosi tinkamo elgesio, atitinkančio jo lytį, stebėdamas kitus žmones.

Kognityvinės socializacijos pasekėjai teigia, kad iš pradžių vaikas įsisažmonina savo lytį kaip nekintamą veiksni. Iki trejų metų vaikas jau suvokia save ir kitus (mergaitės ir berniukai). Manoma, kad kai vaikas suvokia savo lyties pastovumą, jis pradeda stengtis visą gyvenimą būti tinkamas savo lyties grupės narys, tinkamai elgtis, įgyti savo lyties bruožų. Trumpai tariant, mokymasis būti vyru ar moterimi reiškia taisyklių, apibrėžiančių lyčių vaidmenis, supratimo ir interpretavimo procesą.

Identifikacijos modeliavimo kryptį nagrinėjantys mokslininkai numato modeliavimą ir tapatinimąsi. Modeliavimas reiškia, kad vaikas stebi kitų asmenų, pavyzdžiui, tėvų, elgesį ir jį imituoja. Tapatinimasis reiškia, kad vaikas, skatinamas meilės ir baimės, tapatina save su savo lyties tėvu: mergaitė tapatina save su motina, berniukas – su tėvu. Z. Froidas savo teorijoje atskleidė, kaip vyksta toks tapatinimas: berniukai patiria „Edipo“, o mergaitės – „Elektros“ kompleksą. Sėkmingai įveikus šiuos kompleksus, išmokstamas tinkamos lyties vaidmuo ir įgyjamos tinkamos asmenybės sąvokės. Socialinės lyties (lytiškumo) įgijimo procese vyksta sudėtinga sąveika tarp biologijos ir socializacijos. Socializacijos proceso metu individai, perimdami ir suvokdami visuomenės lūkesčius, išmoksta savo lyčiai būdingo elgesio. Taip socializacija užtikrina tradicinių lyčių vaidmenų reprodukciją.

Paauglystėje bei jaunystėje svarbiais socializacijos agentais tampa bendraamžiai. Juos mėgdžiodant renkamosi drabužiai, kalbėjimo būdas, interesai. Tėvai pripažįsta bendraamžių įtaką ir todėl skatina savo vaikus rinktis tinkamus draugus. Nuo mažų dienų lyčių socializacijai didelę įtaką daro ir žiniasklaida. Pavyzdžiui, televizijoje vaikai dažniausiai mato stereotipiškus vyrų ir moterų charakterius bei jų elgesio būdus. Socializacijos proceso dėka visuomenėje yra užtikrinama tradicinių lyčių vaidmenų reprodukcija, jų perteikimas iš kartos į kartą.⁴⁰

Nepaisant didelio susidomėjimo ir intensyvių socializacijos fenomeno studijų, psichologijos, sociologijos, antropologijos, etnologijos, pedagogi-

⁴⁰ W. Friendlander, R. Apte. Introduction to Social Welfare. Englewood Cliffs (5th edition). – New Jersey: Prentice Hall Publishers, 1980, p. 6.

kos, socialinio darbo, socialinės pedagogikos ir politinių mokslų žodynuose bei žinynuose galima rasti daug skirtingų šios sąvokos apibūdinimų. Viena vertus, socializacijos sąvoka apibūdina ir paaiškina vidinį procesą, kurio metu žmonės tampa socialūs. Socializacija, socializacijos objektai ir „negalią turinčių asmenų socializacija“, „socializacijos agentai“ ir socializacijos institucijos, „socializacijos ekspertai“ kaip socializacijos proceso valdymo profesionalai⁴¹ – nėra baigtinis nagrinėjamų problemų sąrašas. Kai kurie autoriai išskiria pirminę ir antrinę socializaciją. Šios dvi socializacijos rūšys dažniausiai išskiriamos remiantis tyrinėjamų asmenų amžiumi. *Pirminė socializacija* suprantama kaip pagrindinių nuostatų perėmimo laikotarpis ir siejama su ankstyvąja vaikyste. *Antrinė socializacija* siejama su tuo asmens gyvenimo laikotarpiu, kai į jo ugdymą įsitraukia kitos socialinės grupės, asmenys, daug daugiau įtakos turi kultūros procesai, pavyzdžiui, žiniasklaida.

Papildant šiuos teiginius, galima teigti, kad pirminę socializaciją derėtų sieti ne tik su asmens amžiumi, bet ir su socializacijos kokybe. Pirminė socializacija kokybiška tik tada, kai asmuo turi visavertę šeimą arba globėjus ir kai procese gali dalyvauti kiti socializacijos agentai, kurių dėka asmuo tampa visavertis visuomenės narys, tai yra ikimokyklinės, neformaliojo ugdymo institucijos, mokykla, nevyriausybinės organizacijos ir kt. Antrinė socializacija nėra taip glaudžiai susijusi su konkrečiais socializacijos institutais, nes suaugęs žmogus pats gali rinktis.

Šiame darbe įtvirtinama **pozityviosios socializacijos** sąvoka. Pats terminas gali būti siejamas su August Comte pozityvizmo teorija, pagal kurią tikrasis pažinimas yra tik mokslas ir stebėjimas⁴². Taip suprantamas pozityvizmas apima dvi dimensijas: 1) *metodologiją*, kurią apibūdina mokslo žiniomis pagrįsta tiesa, socialinės ir politinės dimensijos, 2) mokslo žinomis pagrįstą *intervenciją*, skirtą tobulinti socialinį bei politinį gyvenimą.

Šias dvi dimensijas galima išskirti ir nagrinėjant socializaciją kaip dvių procesą, tai yra kaip asmenybės tapsmą ir šio tapsmo pozityvų valdymą. Pats asmenybės tapsmas yra vidinė kiekvieno individo raida nuo gimimo iki asmens brandos. Visuomenės požiūriu šis tapsmas gali būti ne tik pozityvus, bet ir negatyvus, veikiant įvairiems, iš esmės nevaldomiems veiksniams; o socializacijos valdymas implikuoja tik pozityviuosius suaugusių-

⁴¹ Meaning of Socialization. [interaktyvus]. [žiūrėta: 2004-12-10]. Prieiga per internetą: <<http://www.hyperdictionary.com>

⁴² Positive discrimination // D. Jary & J. Jary. The Harper Collins Dictionary of Sociology. – New York, 1991, p. 373. ISBN 0-06-461036-5

jų veiksmus, kuriais siekiama asmenybės lygmeniu įtvirtinti visuomenės kultūrą ir realizuoti negatyvios socializacijos prevenciją.

Pozityvioji socializacija suprantama kaip pozityvių veiksmų politika (pozityviosios socializacijos scenarijus), kuria remdamiesi tam tikri asmenys ar jų grupės koreguoja socializacijos subjektų elgseną, siekdami įtvirtinti kultūros pozityvius komponentus ir sudaryti užkardą visuomenei nepriimtinių šios kultūros elementų pasekmėms.

Pozityviosios socializacijos dalinis atvejis – pozityvaus diskriminavimo politika, tai yra pirmenybės teikimas silpnesniems socialinių grupių atstovams lavintis, įsidarbinti, įsigyti būstą, paskolas ir kt. Tokia politika propaguojama Švedijoje, Belgijoje, Olandijoje, Italijoje. Jungtinėse Valstijose priėmus (1964) Piliietinių teisių aktą (Civil Rights Act)⁴³, susitarta dėl lygių galimybių skatinimo, įsteigta komisija, remianti pozityvius veiksmus viešųjų fondų lėšomis. Pasirinkus tokią poziciją, daugelis privačių institucijų ir darbdavių ėmė noriai įgyvendinti pozityvių veiksmų programas. Šios programos išsirutuliojo į dvi pagrindines kryptis – diskriminaciją ir lygių galimybių sudarymą. Pozityviosios socializacijos plotmėje aktuali tokia socialinio ugdymo patirtis, kai pažinimas ir socializacija grindžiami pozityviąja motyvacija, meile ir globa, džiugia ateities perspektyva. O negatyviąją socializaciją reikia suprasti plačiau, tai yra ne tik tokia, kurią socializacijos subjektai patiria dalyvaudami disfunkcinėse grupėse, bet ir formaliai egzistuojančiose viešose institucijose, gatvėje, žiniasklaidoje, IT, kuriose vyrauja prievarta, kritika ir neigimas, pyktis ir intrigos. Dažnai šis procesas susijęs su konkrečiais asmenimis, su kuriais vėliau siejamos tokios neigiamos socializacijos pamokos.

Bendradarbiavimas ir bendravimas visada implikuoja ir pozityviosios, ir negatyviosios socializacijos situacijų. Kai gyvenime vyrauja pozityvioji socializacija, daugiau patiriama pozityviųjų socialinio ugdymo pamokų, šio proceso dalyviai jaučiasi laimingesni, gebantys sėkmingiau spręsti problemas ir susidoroti su įvairiais iššūkiais. Savo ruožtu negatyvioji socializacija skatina pesimizmą, depresiją, daro žmogų nelaimingą, neskatina kovoti su iškylančiais sunkumais. Galima teigti, kad socializacijos subjektai išgyvena daugiau negatyviosios socializacijos situacijų, negu norėtusi, todėl pravartu jaunąją kartą mokyti kovoti su gyvenimo negandomis ir problemomis. Kartu su žiniomis apie gyvenimo kokybę ir gebėjimais, kurie

⁴³ Civil Rights Act of 1964. [interaktyvus]. [žiūrėta: 2004-12-20]. Prieiga per internetą: <<http://www.usinfo.state.gov/usa/infousa/laws/majorlaw/civilr19.htm>

reikalingi šiai kokybei pasiekti, būtina tikslingai organizuoti ir valdyti pozityviosios socializacijos procesą. Žmogiškasis potencialas yra didelis ir ne visada tinkamai panaudojamas. Vadinasi, pozityvioji socializacija reikalauja daugiau dėmesio skirti pozityviųjų gyvenimo programų realizavimui, turi atlikti gigantišką šuolį nuo dabartinės individo būsenos iki ateities planų.⁴⁴ Vaikas negali pasirinkti tėvų, todėl praktiškai nekontroliuoja savo pirmųjų 10–20 socializacijos metų. Dauguma žmonių išmoksta veikti ir valdyti savo socializaciją, remdamiesi gyvenimo patirtimi ir natūraliais eksperimentais. Puoselėjant specialiuosius gebėjimus, galima išmokti vadovauti savo socializacijai, dauguma tokių gebėjimų įsisavinami natūraliai, mokantis iš savo arba savo artimųjų klaidų. Studijuoti elgesio taisyklės ir pasirinkti tinkamus gyvenimo scenarijus – sudėtingas iššūkis. John ir Janice Baldwin siūlo kurti pozityviosios socializacijos scenarijus, aprašyti socialinius ir pedagoginius eksperimentus, kad būtų galima išnaudoti žmogaus potencialą, ypač aktualizuojant kūrybines šio potencialo sritis. Jei negatyvioji socializacija vyravo praetyje ir asmuo buvo slopinamas ar kankinamas, jo dvasines kančias galima palengvinti ir sugražinti pasitikėjimą tik didinant pozityviosios socializacijos įtaką.⁴⁵

Pozityviosios socializacijos svarbiausias tikslas yra išmokyti vaikus, jaunuolius ir suaugusius pasitikėti savimi ir valdyti savęs pažinimo ir savo socializacijos procesą. **Gebėjimas kurti, tyrinėti problemą, vadovautis sveiku protu, išmintimi ir kūrybine nuostata** – penkios pagrindinės pozityviosios socializacijos scenarijaus nuostatos. Ypatingas dėmesys turėtų būti skiriamas antisocialių asmenybės sutrikimų (Antisocial Personality Disorder, APD) ir vaikų elgesio sutrikimų (Child Conduct Disorder, CD)⁴⁶ pozityviajai socializacijai. Psichopatiniai asmenybės sutrikimai, deviantinis elgesys, be tėvų augančio vaiko ugdymo problemos, antisociali veikla gali būti koreguojama esant sėkmingai adaptacijai, šeimos aplinkai, taikant intensyvias pozityviosios socializacijos programas (scenarijus), vaikų

⁴⁴ D. W. Hininger III. Socialization. [interaktyvus]. [žiūrėta: 2004-09-30]. Prieiga per internetą: <<http://delmarwin.tripod.com/>>

⁴⁵ L. J. Piffner, K. McBurnett, P. J. Rathouz. Absentee Fathers: Impact on Antisocial Behaviour in Families (2001) // Journal of Abnormal Child Psychology. – No 29/5, p. 357–367. [interaktyvus]. [žiūrėta: 2004-05-30]. Prieiga per internetą: <<http://www.ia.org>>

⁴⁶ J. P. Shapiro, J. D. Burgoon, C. J. Welker & J. B. Clough. Evaluation of the peacemakers program: School-based violence prevention for students in grades four through eight // Psychology in the Schools. – No 39/1 (2002), p. 87–100. School-Based Violence Prevention Program. [interaktyvus]. [žiūrėta: 2004-05-30]. Prieiga per internetą: <<http://www.ia.org>>

elgesio korekcijos metodikas, specializuotas šeimos ugdymo strategijas.⁴⁷ Pavyzdžiui, profesionalo patarimai sėkmingai vaiko socializacijai realizuoti reikalingi ne tik tada, kai vaikas turi elgesio sutrikimų ar socialinės raidos problemų, auga nepilnoje šeimoje; jie reikalingi ir patėviui ar pamotei, vaikams, kurie ilgesnį laiką paliekami su seneliais ar kitais globėjais ir pan.

Galima daryti išvadą, kad socializacija – sudėtingas asmenybės brendimo procesas, apimantis visus žmogaus brendimo etapus. Šio proceso metu perduodama visuomenės kultūra, formuojasi individualybė, paklūstanti tam tikroms kultūros tradicijoms ir socialinėms normoms. **Socializacija valdoma dviem būdais – pradiniame etape toks valdymas išorinis (suaugusių ir socializacijos agentų poveikis), vėliau įsitvirtina savivaldė socializacija, kuri tęsiasi visą gyvenimą. Taip nyksta skirtumas tarp socializacijos kaip vaiko tapsmo asmenybe ir socializacijos kaip individo socialinio tobulėjimo; tai reiškia, kad ir suaugusieji turi tikslingai domėtis savo asmenine socializacija, kuri sėkminga būna tik tada, kai jie patys to nori. Pozityviosios socializacijos scenarijai, programos ir strategijos ypač reikšmingi ugdant vaikus ir jaunuolius, bet gali būti taikomi ir dirbant su kitomis amžiaus grupėmis.**

1.3. POZITYVIOSIOS SOCIALIZACIJOS SOCIALINIS PEDAGOGINIS LYGMUO

Įtvirtindamos demokratinę ugdymo sistemą, Europos šalys ir JAV randa vis naujų socialinių funkcijų. Todėl aptariant socialines prielaidas, iškyla pagrindinių demokratinės valstybės vertybių parinkimo problema. Analizuojant ugdymą bendriausiu – societariu – lygmeniu, nusakančiu visuomenei reikalingų narių ugdymo sąlygas žmogui⁴⁸, visų pirma reikia įvertinti ugdymo teisinį reguliavimą, finansavimo lygį, pagrindines vertybes. Kaip pažymi autorius, ugdymas socialiniu pedagoginiu lygmeniu – visuomenės institucijų, skirtų (tiesiogiai ar netiesiogiai) ugdymui, funkcionavimas. Šiuo lygmeniu nagrinėjami institucijų tarpusavio ryšiai, konstruojama ugdymo sistema, kurioje kiekviena iš institucijų atlieka daug-

⁴⁷ J. P. Shapiro, J. D. Burgoon, C. J. Welker & J. B. Clough. Evaluation of the peacemakers program: School-based violence prevention for students in grades four through eight // *Psychology in the Schools*. – No 39/1, p. 87–100. School-Based Violence Prevention Program. Canada. [interaktyvus]. [Žiūrėta: 2004-12-20]. Prieiga per internetą: <<http://www.iaj.org>>

⁴⁸ B. Bitinas. Ugdymo filosofija. – Vilnius, 2000, p. 120. ISBN 9986-433-25-8

maž nužymėtas funkcijas; kai ugdymas analizuojamas instituciniu lygmeniu, į pirmą vietą iškyla organizacinis aspektas, tai yra ugdymo institucija laikoma tokia organizacija, kurios paskirtis – optimizuoti ugdymo proceso dalyvių veiklą. Kai instituciniu lygmeniu ugdymas vyksta sėkmingai, galima tikėtis visuomenės tobulėjimo. Ir atvirkščiai, kai institucijos prastai organizuotos, jų nesėkmės perauga į visuomenės problemas žmogui.⁴⁹

Nors socialinė edukacinė praktika egzistuoja tik antrąjį šimtmetį, o teoriniai darbai ir atskiros mokslo bei studijų disciplinos yra dar jaunesnės, socialinės edukacinės idėjos ir konkreti socialinė ugdymoji veikla žinoma nuo antikos laikų. Platonas „Valstybėje“ diskutuoja su atėniečiu apie auklėjimo svarbą. Akcentuodamas kario ir valstybės piliečio pareigas, filosofas moko, kaip ugdyti vaikus: „*Kada moterys nori kaip nors užmigdyti vaikus, juos ne ramybėje palieka, bet priešingai, judina, nuolat čiučiuodamos rankose, ir ne tylomis, bet niūniudamos kokią nors lošinę, tarsi grodamos fleita....baimė atsiranda dėl blogo sielos nusiteikimo, nuslopinusios tai, jos tarsi suteikia sielai ramybę.*“⁵⁰

Plėsdamas pilietinio, socialinio ugdymo supratimą Platonui pritaria Aristotelis: „*Kartu nereikia manyti, kad kiekvienas pilietis priklauso pats sau, kai kartu jie visi sudaro valstybę, mat kiekvienas yra valstybės dalelė.*“⁵¹

Viduramžiais dominavo nuostata, kad skurdžiai kelia grėsmę valstybei, gailestingųjų pareiga padėti vargšams. Bažnyčia tapo viena iš pirmųjų institucijų, skatinusių labdarą ir vargšų globą. Tačiau viduramžiais į vaikus buvo žiūrima kaip į tėvų nuosavybę. Tėvai galėjo elgtis su savo vaikais kaip norėjo, nes vaikai visiškai neturėjo teisių. Tėvai galėjo nebaudžiami vaikus išnaudoti, parduoti į vergiją ar nužudyti. Senovės Graikijoje ir Romoje religinių apeigų metu vaikai būdavo aukojami dievams, deginami laužuose. Našlaičiai ar be priežiūros palikti vaikai priklausė piliai (karaliui), buvo verčiami dirbti rūmų liokajais, eidavo karo tarnybą. Šie vaikai paprastai dalyvaudavo karo žygių pirmosiose linijose, būdavo siunčiami atlikti pavojingas užduotis ir taip pasmerkiami žūčiai.⁵²

W. R. Wend (1993) nurodo, kad valdžios iniciatyva rūpinimosi vargšais pirmoji sistema buvo sukurta Liono mieste (Prancūzija) 1531 metais. Pagalbos priemonės buvo ir drausminančios, nes buvo draudžiama elgetauti

⁴⁹ B. Bitinas. Ten pat, p. 121.

⁵⁰ Platonas.Valstybė // Antikos pedagogai. – Vilnius, 1991, p. 98. ISBN 5-430-00727-7

⁵¹ Aristotelis. Valtstybė // Antikos pedagogai. – Vilnius, 1991, p. 123. ISBN 5-430-00727-7

⁵² G. Kvieskienė. Draugijos ir organizacijos. – Vilnius, 1994, p. 34.

tam tikrose vietose. Vargšai kaip pigi darbo jėga buvo įtraukiami į darbinę veiklą valstybės naudai. XVIII–XIX amžiuje Europoje paplitus samdomajam vaikų darbui, plačiai suklestėjo žiaurus elgesys su jais. Patekę pas ūkininkus, amatininkus, vaikai buvo išnaudojami, dažnai patirdavo fizinį ir psichologinį smurtą. Jie dirbdavo po 14–16 valandų per dieną, tai yra tiek pat, kiek ir suaugusieji, tačiau už kur kas mažesnę atlyginimą.⁵³ Tačiau toks darbas nedavė ekonominės naudos. Priverstinis vargšų laikymas darbo ir drausmės namuose pasidarė neveiksmingas ir socialiniu, ir ekonominiu atžvilgiu. Valstybei iškilo uždavinys išugdyti darbščius ir pajėgius kūrybai žmones, kurie dirbtų įmonėse ir duotų pelną. Suprasta, kad socialinė edukacinė pagalba būtina kiekvienam asmeniui, kuriam nėra būdinga savireguliacija, tai yra beglobiams vaikams ir kriminaliniams elementams, elgetoms, nesubalansuotos psichikos asmenims. Šiuo laikotarpiu ypač iškilo bendrosios pedagogikos vaidmuo, nes ji siekia disciplinos, ugdo savimonę.

Renesanso laikotarpiu šeimos funkcionavimas įgavo brandesnę formą – valstybė ir tėvai atsisakė patriarchalinės teisės į vaiko gyvenimą ar mirtį. Kai kuriose publikacijose vaikai suvokiami kaip asmenybės, o ne kaip „minutiūriniai suaugusieji.“ Šios idėjos buvo svarbus impulsas socialiniam ugdymui. Jų plėtos negalima įsivaizduoti be Jean Jacques Rousseau 1762 metais pasirodžiusio kūrinio „Emilis, arba apie ugdymą“⁵⁴, kuriame autoritatinio ir griežtai reglamentuoto ugdymo idėjos keičiamos į asmens palaikymo, skatinimo ir mokymo įsitvirtinti visuomenėje idėjas. Pradėtas telkti dėmesys vaikų lavinimuisi, pabrėžiamos tėvų alternatyvios poveikio priemonės vaikams – meilės ir asmeninio pavyzdžio rodimas, o ne fizinis smurtas ir nuolatinė baimė. XVIII amžiaus antroje pusėje populiarėja filantropinės pedagogikos idėjos (Jurgen Basedow, Auguste Comte, Carl Salzman), kurių pastangos buvo nukreiptos į naujo žmogaus sukūrimą – apšvietusią, darbščią, pilietišką asmenybę, orientuotą į visuomenės interesus. Filantropistai tikėjo, kad per žmonių auklėjimą ir švietimą galima veikti visuomenės reformą. Jų leitmotyvas buvo naujos visuomeninės tvarkos vizija, kai visi piliečiai yra lygūs. Humanistinė filosofija darė įtaką ugdymo reformoms, dėl to keitėsi ir požiūris į vaiką. Vaiką imta pripažinti unikalia

⁵³ Vaiko teisės Europoje. – Vilnius, 2000, p. 20.

⁵⁴ Rousseau, Jean-Jacques (1712–1778) gimė Ženevoje, birželio 28. Žr. Jean-Jacques Rousseau on education. [interaktyvus]. [žiūrėta: 2005-01-10]. Prieiga per internetą: <<http://www.infed.org/thinkers/et-rous.htm>

būtybe, turinčia savitus poreikius ir teisę juos realizuoti.

XX amžiaus antrosios pusės Vakarų ir Rytų žmogaus teisių kovotojai smurtą prieš vaikus pradeda nagrinėti kaip pasaulinę, visuomeninę problemą. Jie teigia, kad tai nėra privatus šeimos reikalas, kad kiekvienas smurtininkas turi būti įvardytas, visuomenės pasmerkta ir patrauktas baudžiamojon atsakomybėn. Smurtas prieš vaikus išskiriamas kaip atskira, ypatinga problema, kurią reikia nedelsiant spręsti.⁵⁵ Analizuojant ir aptariant socialines problemas kyla pagrindinių demokratinės valstybės vertybių parinkimo problema. Pirmą kartą apie išskirtinę vaikų padėtį tarptautinėje bendruomenėje garsiai prabilta po Pirmojo pasaulinio karo. Pirmoji šalis, rimtai susirūpinusi vaikų teisinio statuso įtvirtinimu ir elgesio su jais humanizavimu, buvo Didžioji Britanija. Šioje šalyje 1919 metais įsteigta pirmoji pasaulyje vaikų teisių gynimo organizacija – sąjunga „Gelbėkite vaikus“, o jos steigėja Eg-lantyne Jelk parengė ir 1923 metais paskelbė pirmąją *Vaiko teisių deklaraciją*. Šį dokumentą 1924 metais patvirtino Tautų Sąjunga. Deklaracija tapo pirmuoju oficialiu tarptautiniu dokumentu, skirtu vaiko teisių apsaugai.⁵⁶

Jungtinėse Valstijose ir Kanadoje istoriškai susiklostė kiek skirtingos socialinės edukacinės tradicijos negu Vakarų ir Rytų Europoje. Tačiau, nepaisant kai kurių skirtumų, bendros tendencijos išlieka panašios. Nuo savo pirmųjų apraiškų iki šių dienų socialinė edukacinė veikla Amerikos žemyne įvardijama kaip mokyklinis socialinis darbas. Ši veikla, pasak Ilinojaus socialinio darbo mokyklos profesorės Lėle B. Costin, Jungtinėse Valstijose prasi-dėjo apie 1906–1907 metus Niujorke, Bostone ir Hartforde. Reikia paminėti, kad tuo pačiu metu panašias programas imta rengti ir jas vykdyti Londone. Šiuose regionuose, padedant laisvoms pilietinėms organizacijoms ir privačioms agentūroms, susiformavo pirminė, neformalaus ugdymo sistema. Visuose regionuose pradėta nuo „vizituojančių mokytojų“ programų, siekiančių mokytojus atvesti į vaikų gyvenamuosius rajonus, supažindinti su jų aplinka, veikiančiomis organizacijoms. Ši sistema oficialiai buvo įtvirtinta 1913 metais Ročesteryje. Niujorke įsteigta pirmoji švietimo taryba, finansavusi ir inicijavusi „Vizituojančių mokytojų programą“. Mokyklų socialiniai darbuotojai Ilinojaus viešosiose mokyklose pradėjo dirbti jau 1900 metais. Čikagoje ši veikla suaktyvėjo 1917 metais ir buvo susijusi su mokyklos nelankymo, mokymosi motyvacijos praradimo problemomis. Apie 1918 me-

⁵⁵ Smurtas prieš moteris ir vaikus Europoje. – Vilnius, 1997, p. 6.

⁵⁶ Vaiko teisės Europoje. – Vilnius, 2000, p. 21.

tus visose Jungtinėse Valstijose priimtas įstatymas, kad mokyklos lankymas yra ne vien teisė, bet ir pareiga. Ypač svarbi ši nuostata buvo tėvams, nes jie privalėjo rūpintis, kad vaikai lankytų mokyklą.

Šiaurės Europos šalyse socialinio ugdymo idėjos pirmiausia siejamos su ikimokyklinio amžiaus vaikų ugdymu. Pedagoginės prevencinės strategijos remiasi prielaida, kad dirbančių tėvų vaikams reikalinga kvalifikuota priežiūra. Harald Rasmussen ir Bent Madsen nuomone, socialinis ugdymas Skandinavijos kraštuose įvardijamas socialinės edukacijos terminu ir suprantamas kaip būdas integruoti į visuomenę atstumtuosius, ypač vaikus ir jaunimą. Socialinės pedagogikos (edukacijos) specialistų rengimo istorija Švedijoje prasidėjo 1908 metais, kai vargšais besirūpinanti asociacija pirmą kartą suteikė socialinio darbo pagrindus tuo besidomintiems specialistams. Nuo 1953 metų vaikų ir jaunimo globos namus aptarnaujančiam personalui buvo organizuojami seminarai. Vėliau jie peraugo į Socialinės pedagogikos institutą, kuriame 1959 metais suteiktas pirmasis pedagogikos laipsnis.

Norvegijoje socialinių darbuotojų rengimas pradėtas apie 1920 metus ir yra susijęs su nevyriausybiinių moterų organizacijų veikla. Pirmoji institucija, rengianti socialinius darbuotojus, – Norvegijos valstybinio valdymo ir socialinio darbo kolegija, įkurta 1949 metais. Iki 1966 metų socialinių darbuotojų rengimo programa buvo išdėstoma per 2,5 metų, nuo 1966 metų išplėsta, studijos trunka 3 metus. Norvegijos socialinių darbuotojų koncepcijai didelę įtaką padarė JAV patirtis, kadangi pirmieji specialistai buvo parengti šioje šalyje. Suomijoje socialinių pedagogų rengimas pradėtas po pilietinio karo, 1918 metais, nes įstaigose, globojančiose našlaičius, reikėjo personalo, dienos centruose – vadybininkų. 1918 metais Suomijos Bažnyčios namų misija pradėjo mokymą Sortvalyje. Airijoje socialinė edukacinė veikla pradėta religinių organizacijų, bendruomenių, nevyriausybinių sektoriaus pastangomis. Labai svarbus Airijos socialinio edukacinio darbo specialistų rengimo akademinės tradicijos bruožas yra orientacija į asmenybės tobulinimą ir socialinę tikrovę. Šiuo metu socialinio edukacinio darbo mokymo kursai įgijo aukštojo išsilavinimo statusą.

Prancūzijoje, kaip ir kitose jos kultūrinės įtakos šalyse, sena socialinės veiklos specialistų rengimo tradicija. Socialinės veiklos profesionalai Prancūzijoje pradėti rengti 1907 metais. Vėliau kūrėsi socialinės įstaigos, vadovaujamos Katalikų bažnyčios. 1917 metais įkurtos moterų socialinio mokymo įstaigos. Kursai įgijo oficialų statusą 1932 metais, kai valstybė pa-

tvirtino pirmuosius socialinio darbo diplomus. Prancūzija iki šiol pasižymi socialinių profesijų gausa. Socialinio edukacinio darbo specialistai įvardijami kaip socialiniai asistentai, socialiniai darbuotojai, socialiniai vadybininkai, socialiniai pedagogai, animatoriai ir t. t. Šie specialistai dirba daugelyje socialinės edukacijos institucijų. Tai pareigūnai, prižiūrintys lygtinai nuteistuosius, švietimo sistemos, socialinio edukacinio darbo specialistai, vaikų darželio auklėtojai, socialinės tarnybos darbuotojai (padėjėjai), šeimų konsultantai, socialiniai animatoriai ir pan.

Vaikų laisvalaikio pedagogus (neformaliojo, papildomojo ugdymo veiklos organizatorius) jau XX amžiaus pabaigoje pradėta vadinti animatoriais (*animateur*), tai yra vadovais, skatinančiais naujus ieškojimus ir kūrybą. Animatorius, pasak L. Leliūgienės, savo klientui ne vadovauja, bet siekia sudaryti įdomias, sužadinančias susidomėjimą prasmingai veiklai, įkvepiančias ir tinkamai nukreipiančias veiklos sąlygas. Pagrindinis socialinio animatoriaus uždavinys – sužadinti individą kūrybinei veiklai. Animatoriaus veikla gali būti įvairiapusė arba nukreipta į tam tikrą sritį. Pirmu atveju vadovas imasi koordinacinės veiklos, vadovauja grupei, kiek galima tiksliau įvertindamas jos poreikius. Antruoju atveju vadovas turi turėti tam tikrą konkrečią kvalifikaciją arba specializaciją.

Animacijos sąvoka šiandien jau plačiai vartojama Prancūzijoje, Belgijoje ir plinta visuose Vakarų Europos kraštuose; ji siejama su laisvalaikio organizavimu, grupių dinamika. Animatoriai dažniau turi didelę praktinę patirtį, o ne formalųjį universitetinį išsilavinimą ir dirba su grupe vaikų, padėdami asmenybei arba grupei susitelkti laisvai saviraiškai ir veiklai. Neprimetant savo nuomonės, kartu ieškoma tikslingiausių sprendimo būdų. Pripažindami nuomonių ir pozicijų pliuralizmą, animatoriai sudaro geriausias sąlygas problemų sprendimo paieškoms. Animacija yra savotiška pilietinės asmenybės mokykla. Prancūzijos kultūrinės įtakos šalyse ji plačiai taikoma dirbant su jaunimu. Ugdymo institucijose animatoriais, baigus specialius 1–2 mėnesių kursus, įdarbinami jaunuoliai, įgiję brandos atestatą, bet neįstoję į universitetus ar kolegijas. Šie jaunuoliai, dažnai tos pačios mokyklos auklėtiniai, yra geri pedagogų pagalbininkai: organizuoja vaikų laisvalaikį, įgyvendina jų vasaros poilsio ir edukacines programas.

Lenkijoje socialinės pedagogikos tradicijas galima sieti su Krokuvos universiteto patirtimi, Olandijoje socialinė pagalba sprendžiant problemas ap-

ima visų amžiaus grupių gyventojus – vaikus, paauglius, suaugusiuosius, pagyvenusius žmones ir kt. Socialiniai pedagogai padeda spręsti iškilusias problemas tėvams, politiniams pabėgėliams, emigrantams, žmonėms, kuriems reikalinga socialinė edukacinė pagalba. Šveicarijoje socialinės edukacijos tradicijos siekia XIX amžių; tuo metu neturtingųjų ugdytojai atlikdavo dvigubą funkciją: jie buvo ir mokytojai, ir socialiniai ugdytojai. Ši dviguba funkcija laikėsi iki XIX amžiaus pabaigos. Vokietijoje XX amžiaus pradžioje įsteigtos socialinio ugdymo mokyklos moterims, kartu atsirado galimybė atskirti mokytojo ir socialinio pedagogo kvalifikacijas.

Per pirmąją Europos Sąjungos plėtrą, kai į ją 1970 metais buvo priimta viena iš Šiaurės gerovės šalių lyderių – Danija, o po to – Didžioji Britanija ir Airija, socialinė politika buvo grindžiama taip vadinamuoju Beveridge (Beveridžo) modeliu. Pavadinimas kilo iš populiarus William Beveridge pranešimo „Socialinis draudimas ir su tuo susijusios tarnybos“ (*Social Insurance and Allied Services*), kuriame buvo suformuluotos 1945–1950 metų leiboristų vyriausybės socialinių reformų įstatymų pagrindinės nuostatos. Šiame pranešime, dar vadintame „Socialinio saugumo pranešimu“, pirmą kartą buvo įvardytos penkios svarbiausios socialinės problemos: ligos, neraštingumas, susirgimai, nešvara ir skurdas. W. Beveridge pasiūlė socialinio draudimo „nuo lopšio iki kapo“ schemą, rekomendavo sukurti valstybinę sveikatos tarnybą, suformuoti socialinio draudimo ir socialinės paramos, šeimos išlaidų ir visuotinio įdarbinimo politiką. Visose trijose šalyse realizuotas socialinės politikos principas – garantuoti pagrindinį socialinės gerovės bei sveikatos apsaugos lygį, buvo sukurtas vadinamasis socialinės apsaugos tinklas.⁵⁷ Tai buvo esminė visų piliečių teisė, nepriklausanti nuo draudimo įmokų.

Didžiojoje Britanijoje atėjus į valdžią Margeret Thatcher prasidėjo socialinės politikos pokyčiai: atsisakyta šalyje egzistavusio Beveridge modelio ir pradėtas įgyvendinti liberalusis modelis. Permainos, kurias Didžiojoje Britanijoje pradėjo Konservatorių vyriausybė, ideologiniu požiūriu buvo grindžiamos naujuoju liberalizmu, o jam įtakos darė Jungtinių Valstijų respublikonai. Apibendrintai galime pasakyti, kad M. Thatcher valdymo pabaigoje Didžiosios Britanijos socialinėje ir vaikų gerovės politikoje įvyko žymūs poslinkiai liberalaus modelio link.

⁵⁷ Idėjų žodynas. – Vilnius, 2002, p. 164. ISBN 9955-08-088-4

Kitas Europos Sąjungos plėtros etapas yra susijęs su 1980 metais, kai į Sąjungą įstojo Pietų Europos šalys ir išryškėjo nauji elementai – bendruomenės raida, socialinio kapitalo, socialinės atskirties sąvokos. Tolesnę Europos Sąjungos plėtrą paveikė Šiaurės šalyse egzistuojantis universalizmo principas, globalizacijos principų studijos ir bendrų socialinių edukacinių dimensijų paieška pasaulyje. Europos Tarybos Konsultacinės asamblėjos 20 rezoliucijoje, skirtoje socialinėms jaunimo problemoms, apibrėžiama vaikų ir jaunuolių politikos būtinybė Europoje. Vėlesnėse Europos Tarybos rekomendacijose plėtojamas požiūris į šeimų atsakomybę, bedarbių pašalpas ir bedarbių tėvų galimybę rūpintis vaikais, institucinės vaikų globos problema ir kt. Suomių mokslininkai Anneli Anttonen ir Jorma Spila (1994)⁵⁸ parengė penkių Europos socialinės politikos modelių tipologiją. Šiame darbe socialinės paslaugos apibrėžiamos socialiniu politiniu aspektu. Paslaugų sistemos traktuojamos kaip socialinės apsaugos teikimas, vadovaujantis bendraisiais principais. Skandinavijos kraštų socialinės politikos modelis yra ypač stiprus ir vieningas, o jo veikimo principai, be socialinio draudimo, apima ir socialines paslaugas. Anglosaksiškasis modelis taip pat galėtų būti vieningas, tačiau šios prielaidos negalima patikrinti, remiantis vien europine tradicija.

Atsižvelgiant į vaikų gerovę, socialinių paslaugų apimtis, išskiriamos penkios socialinės politikos kryptys:

1. Skandinaviškasis valstybės paslaugų modelis. Daug ir labai įvairių socialinių paslaugų vaikams teikiama institucijose ir už jų ribų. Egzistuoja ugdymo institucijų įvairovė. Daugelis ugdymo institucijų tiesiogiai skirtos vaikų mokymosi motyvacijai atskleisti (pvz., jaunimo mokyklos), savarankiško gyvenimo įgūdžiams ugdyti ir kt. Šiose šalyse moterų užimtumas didžiausias pasaulyje. Socialinių paslaugų tinklas išplėtotas, o centrinę administravimo vietą užima savivaldybės, komercinių paslaugų beveik nėra.

2. Anglosaksiškasis testuojamas modelis. Valstybinės socialinės paslaugos yra paliktos piliečių nuožiūrai, valstybė kompensuoja tik paslaugas socialiai atskirtoms grupėms arba ypač neturtingiems asmenims. Vaikams teikiamos minimalios socialinės paslaugos. Valstybė, siekdama išlaikyti žemą paslaugų lygį, skatina pilietinę visuomenę, privačias iniciatyvas.

⁵⁸ Social Capital, Trust and Care. [interaktyvus]. [žiūrėta: 2005-05-08]. Prieiga per internetą: <<http://www.agora.jyu.fi/soca/indexeng.php>

Komercinių paslaugų vaidmuo labai svarbus. Modelis taikomas anglosakšiose šalyse bei už Europos ribų.

3. Tradicinis namų globos modelis (Pietų Europa ir Airija). Socialinės paslaugos, išskyrus ikimokyklines įstaigas, menkos. Globos sistemos kuriamos neformaliojoje arba juodojoje rinkoje, turtingi žmonės naudojami komercinėmis paslaugomis. Dauguma moterų dirba ne visą darbo dieną. Modelio susiformavimą lėmė stipri bažnyčios padėtis bei silpna ekonomika.

4. Olandų ir vokiečių subsidiarumo modelis. Pagrindinės paslaugų teikėjos yra religinės ir politinės organizacijos. Jų autonomiškumas valstybės ir vartotojo atžvilgiu sustiprinamas tuo, kad finansavimas, kuris daugiausia yra valstybinis, ateina įvairiais keliais. Svarbus paslaugų finansuotojas yra sveikatos draudimas. Ypač daug paslaugų teikiama pagyvenusiems žmonėms (Olandijoje). Tačiau vaikų dienos globos institucijų bei ikimokyklinių įstaigų tinklas yra ribotas. Daugelis moterų dirba ne visą darbo dieną, tik nedidelis skaičius motinų, auginančių mažus vaikus, dirba mokamą darbą. Pagal Vaikų ir jaunimo įstatymą Vokietijoje yra išskiriamas federalinis, žemių ir savivaldybių lygmuo. Visi trys parametrai yra gana svarbūs ir savarankiški. Į atitinkamą paramą gali pretenduoti nevyriausybines organizacijos, vaikų ir jaunimo klubai, formaliojo ugdymo institucijos, atskiros savivaldybių programos.

5. Belgų ir prancūzų vaikų politikos modelis. Stiprią orientaciją į šeimos politiką lemia dienos globos mastai ir tas faktas, kad ikimokyklinės paslaugos vaikams yra visapusiškiausios Vakarų Europoje. Įprasta, kad motinos, auginančios mažus vaikus, dirba visą darbo dieną. Paslaugos pagyvenusiems žmonėms yra vidutinio lygio, o jų organizavimo metodas mažai skiriasi nuo olandų ir vokiečių modelio. Finansavimo sistema įvairi, draudimas ir pašalpos susietos su paslaugų pagyvenusiems žmonėms finansavimu.

Reikia pripažinti, kad tarptautiniu mastu vaikų gerovės politika imta strategiškai ir konceptualiai domėtis tik nuo 1950 metų (Europos Tarybos konsultacinės asamblėjos rezoliucija dėl socialinių jaunimo problemų). Dauguma kraštų po politinių diskusijų ir skirtingai vertinamų socialinės politikos žingsnių pasirenka socialinių paslaugų decentralizavimo kelią, tai yra savivaldybėms, seniūnijoms patikėta spręsti lėšų vaikų gerovės bei pozityvios socializacijos programoms paskirstymą, pasitelkiant nevyriausybines organizacijas bei nepriklausomus ekspertus.

A. Bagdono nuomone⁵⁹, „iš globos tendencijų dar iki XX amžiaus pradžios formuojasi socialinės rūpybos (paramos, apsaugos) elementai, o XX amžiaus pradžioje visa ši paramos veikla pasuka profesionalizacijos kryptimi ir tampa socialiniu darbu. Tad XX a. galima vadinti ir socialinio darbo plėtros amžiumi. XX amžiaus antrojoje pusėje smarkiai sustiprėjo socialinio darbo internacionalizacijos (globalizacijos) tendencijos. Tarptautiniai susitarimai ir Jungtinių Tautų dokumentai (įvairių žmonių grupių teisių deklaracijos, lygių galimybių taisyklės, socialinė chartija, Europos socialinė integracija), tarptautinės socialinių darbuotojų organizacijos, gausėjantys tarptautiniai socialiniai projektai yra pakankami socialinio darbo globalizacijos įrodymai.“ Papildant autorių ir apibendrinant šį skyrių, galima konstatuoti, kad ir Amerikoje, ir Vakarų Europoje ieškoma socialinių specialybių dimensijų ir modulių vienovės.

Šiame nuolat kintančiame pasaulyje valstybės labiau sąveikauja, o reikalavimai žmogaus socialinei raidai ir vaikų gerovei peržengia valstybių sienas ir tampa pasauliniais reikalavimais ir standartais. Pasaulinės socialinės politikos problemas, priimdami globalizacijos iššūkius ir žmogaus bei vaiko gerovės aspektus, analizuojame ne tik įvertindami žmogaus socialinės raidos indeksus, bet ir gilindamiesi į viešąsias gėrybes, krašto tradicijų vertybes, kurios įtakoja pozityviosios socializacijos dinamiką, koreliuoja su socialinės pedagogikos dėsniais.

1.4. SOCIALINĖ PEDAGOGIKA – POZITYVIOSIOS SOCIALIZACIJOS TEORIJA

Socialinės pedagogikos terminas (*sozial pädagogik*) pradėtas vartoti Vokietijoje devynioliktojo šimtmečio viduryje. Karl Mager (jis buvo 1840–1848 metais leidžiamo žurnalo *Pädogische Revue redaktorius*) šį terminą pavartojo 1844 metais kaip kolektyvinės pedagogikos (*Collectivpädagogik*) alternatyvą ir kaip individualiosios pedagogikos (*Individualpädagogik*) termino kontrastą (van Ghent 1994, p. 95).⁶⁰

Šiuos terminus vėliau išplėtojo F. Diesterweg (1790–1866), P. Natorp, J. Dewey bei kiti mąstytojai.

⁵⁹ A. Bagdonas. Socialinis darbas Lietuvoje: raidos, praktikos ir akademiniai aspektai // Socialinė teorija, empirika, politika ir praktika. – 2001, p. 11–12.

⁶⁰ B. van Gent. 'The invention of Dutch andragogy: The role of Octavia Hill and Paul Natorp' / ed. S. Marriott and B. J. Hake. Cultural and Intercultural Experiences in European Adult Education. Essays on popular higher education since 1890, Leeds: University of Leeds. – 1994. [interaktyvus]. [žiūrėta: 2005-01-20]. Priega per internetą: <<http://www.infed.org>

Pozityviosios socializacijos ir vaikų gerovės sampratos grindžiamos ne tik užsienio šalių autoriais, bet ir lietuviška tradicija. Pirmiausia minėtini socialinio ugdymo, darbo bendruomenėje edukacinę tradiciją plėtojusiu J. Laužiko, St. Šalkauskio darbai, J. Vaitkevičiaus socialinės pedagogikos tyrinėjimai, B. Bitino aptartos ugdymo teorijos socialinės prielaidos, Z. Bajoriūno apibendrinta familistikos teorija, J. V. Uzdilos aksiologijos ir dorovės ugdymo idėjos, L. Leliūgienės žmogaus ir socialinės aplinkos tyrinėjimai, A. Juodaitytės ankstyvosios vaikystės socializacijos analizė ir kt. autorių kūriniai. Šie autoriai toliau plėtoja socialinio ugdymo per veiklą ('learn to do by doing') koncepcijas ir metodikas, siekia pagrįsti socialinės partnerystės ir kokybiško bendradarbiavimo, socialinės partnerystės ir pagalbos bendruomenei tradiciją.

Analizuojant ugdymą bendriausiu, societariu lygmeniu, nusakančiu visuomenei reikalingų narių ugdymo sąlygas apsaugai⁶¹, pirmiausia reikia įvertinti ugdymo teisinį reguliavimą, finansavimo lygį, pagrindines vertybes. Kaip teigia autorius, ugdymas socialiniu pedagoginiu lygmeniu – visuomenės institucijų, skirtų (tiesiogiai ar netiesiogiai) ugdymui, funkcionavimas. Šiuo lygmeniu nagrinėjami institucijų tarpusavio ryšiai, konstruojama ugdymo sistema, kurioje kiekviena iš institucijų atlieka daugumą nužymėtas funkcijas; kai ugdymas analizuojamas instituciniu lygmeniu, į pirmą vietą iškyla organizacinis aspektas, tai yra ugdymo institucija laikoma organizacija, kurios paskirtis optimizuoti ugdymo proceso dalyvių veiklą. Kai instituciniu lygmeniu ugdymas vykdomas sėkmingai, galima tikėtis visuomenės tobulėjimo. Ir atvirkščiai, kai institucijos prastai organizuotos, jų nesėkmės perauga į visuomenės problemas.⁶²

Kaip pastebi autorius⁶³, visuomenės atžvilgiu ugdymas gali būti laikomas asmenybės inkultūracija, tai yra jos integravimu į tam tikrą kultūrą. Ugdymo teorijos požiūriu nėra itin svarbus tos kultūros (materialinės ar dvasinės, etninės ar konfesinės) turinys, nes ugdymo procesas yra šio turinio invariantas. Svarbu, kad lavinimo ir auklėjimo fenomenai būtų viena ar kita forma kiek galima tvirčiau susieti su tais mechanizmais, kurių dėka individas tampa tos žmonių bendrijos narys ir užima vietą jam prieinamų socialinių santykių sistemoje.

⁶¹ B. Bitinas. Ugdymo filosofijos pagrindai. – Vilnius, 2000, p. 120. ISBN 9986-433-258

⁶² B. Bitinas, ten pat.

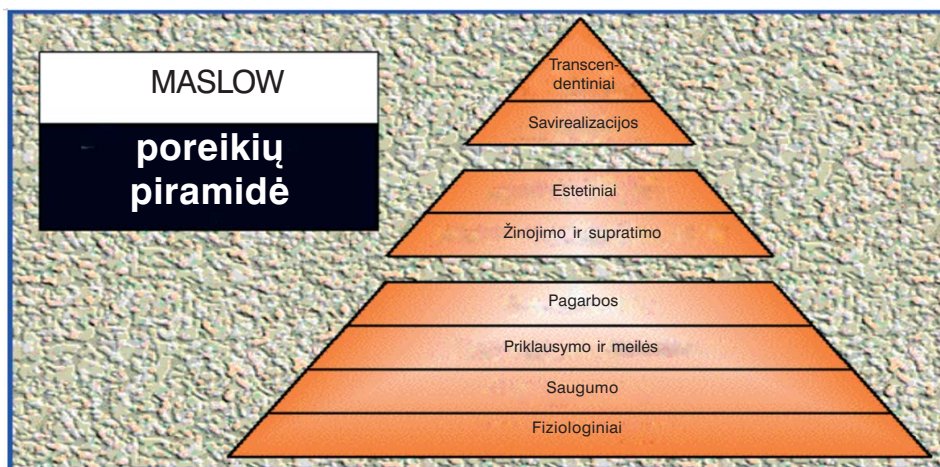
⁶³ B. Bitinas, ten pat, p. 93.

Tarp šių mechanizmų esminis vaidmuo tenka žmogaus elgsenos motyvacijai. Pažymėtinos A. Maslow, C. Alderfer, D. J. McClelland, H. A. Murray ir F. Herzberg teorijos, kurios apibrėžia specifinius poreikius, motyvuojančius žmones. Humanistinės krypties psichologai teigia, kad tik gerai save vertinanti asmenybė gali pasiekti aukščiausios brandos, tai yra tapti save aktualizuojančiu (A. Maslow) arba visiškai funkcionuojančiu (C. Rogers) žmogumi, kitaip sakant, turėti nuolatinį vidinį poreikį augti.

A. Maslow pirmasis išvystė asmenybės poreikių idėjas ir pateikė jų modelį. Pagal jį, kiekvienas žmogus yra individas, turintis igimtą norą patenkinti poreikius. Modelis nusako priešastis, lemiančias žmonių motyvacinę sferą.

- Žmonių poreikiai pasiskirstę hierarchine tvarka. Žmonės siekia patenkinti savo asmeninius poreikius. Kai poreikis patenkinamas, jis praranda savo motyvuojančią jėgą.
- Žmonės visuomet siekia tenkinti poreikius hierarchine tvarka.
- Nėra konfliktų tarp poreikių ir organizacijos ar visuomenės vaidmenų. Žmonės laimingi, galėdami sutapatinti savo tikslus su organizacijos ar visuomenės tikslais.

Analizuoti ugdymo poreikius pagal A. Maslow parengtą poreikių hierarchijos lentelę (žr. 1 pav.)⁶⁵ gana paprasta.

1 pav. A. Maslow poreikių hierarchijos lentelės⁶⁴

⁶⁴ G. Norwood. Maslow's Hierarchy of Needs. – 1996, June. [interaktyvus]. [žiūrėta: 2005-01-20]. Prieiga per internetą: <<http://www.connect.net/georgen/maslow.htm>

⁶⁵ t. p.

Pagal Maslow teoriją žmonės pirmiausia tenkina fiziologinius poreikius (physiological), tai yra kvėpavimas, vanduo, maistas, miegas, seksas ir kt. Kai šie poreikiai nėra patenkinami, žmogus jaučiasi ligotas, sušalęs, sergantis, suirzęs ir pan. Kai šie poreikiai patenkinami, pradeda galvoti apie kitus. Asmens *saugumo* (safety) poreikiai siekia sukurti darną ir nuoseklumą chaotiškame pasaulyje. Šie poreikiai yra psichologiniai; žmogui reikia saugios namų aplinkos, šeimos meilės ir palaikymo. Jeigu šie poreikiai yra pažeidžiami dėl to, kad šeima yra disfunkcinė, sunku tikėtis, kad kiti šeimos nariai, o ypač vaikai, galės sėkmingai išsąmoninti ir teisingai suvoks *priklausymo ir meilės* (belongingness and love), pagarbos (esteem) ar *savirealizacijos* (self-actualization) arba įvardijamus dar plačiau: *žinojimo ir supratimo* (know an understand), *estetinius* (aesthetic), *saviaktualizacijos* (self-actualization) ir *transendentinius* (transcendence) poreikius. Visi žmonių sugalvoti elgsenos modeliai yra gana sąlygiški, reikalauja universalumo ir bendrumo lygmenų. Žmonės yra skirtingo charakterio, turi skirtingą gyvenimo patirtį, viltis, skiriasi savo motyvacijomis. Vertinant įvairias aplinkybes ir kultūras, būtina įvertinti socialinę aplinką, šios aplinkos pažinimo procesą, kuris skirtingai motyvuoja individą.

Praplėtęs A. Maslow poreikių teoriją, C. Alderfer suformulavo naują poreikių skirstymo modelį. C. Alderfer savo poreikių teoriją pavadino EGA teorija. Šios trys raidės reiškia tris svarbiausias poreikių grupes: egzistencijos, giminystės ir augimo. Viena iš C. Alderfer poreikių teorijos nuostatų yra ta, kad vienu metu žmonių veiklos motyvų priežastimi gali būti įvairių lygių poreikiai (pavyzdžiui, tuo pačiu metu žmogų gali motyvuoti noras turėti pinigų, draugų ir galimybė įgyti naujų žinių). Herzberg dviejų veiksmų motyvacijos teorijoje⁶⁶ nurodoma, kad individų pasitenkinimas daug priklauso nuo darbo esmės, atsakomybės, pasiekimų, pripažinimo, paaugstinimo bei tobulėjimo galimybių, o nepasitenkinimas – nuo institucijos politikos ir valdymo, vadovavimo kokybės, pavaldinių ir vadovų santykių, darbo sąlygų, atlyginimo, santykių su kolegomis, asmeninio gyvenimo, statuso, saugumo ir kt. Nepasitenkinimą sukeltantys veiksniai vadinami higieniniais. Pasitenkinimą lemiančių veiksmų nebuvimas neturi tiesioginio poveikio nepasitenkinimui vystytis, tačiau darbuotojas nebus pakankamai motyvuotas darbui, todėl šie veiksniai vadinami motyvuojančiais. Herz-

⁶⁶ Frederic Herzberg. Motivational theory. [interaktyvus]. [žiūrėta: 2005-01-15]. Prieiga per internetą: <<http://www.businessballs.com/herzberg.htm>>

berg teigia, jog pasitenkinimą lemiantys veiksniai (motyvaciniai) yra nepriklausomi nuo nepasitenkinimą sąlygojančių veiksmų (higieninių).

M. K. Pringle, analizuodama vaikų poreikius, siūlo išskirti keturias jų ugdymo ir plėtojimo kryptis, kurios taip pat siejamos su:

- meilės ir saugumo poreikiais;
- naujų eksperimentų poreikiais;
- įvertinimo ir pripažinimo poreikiais;
- atsakomybės poreikiais.⁶⁷

Šie poreikiai gali būti plėtojami šeimoje, mokykloje, tarp draugų, artimųjų. Plėtojant ir ugdant vaikų poreikius svarbu atsižvelgti į amžiaus specifiką. Pavyzdžiui, įvertinimo, pripažinimo, savirealizacijos poreikių plėtra ypač aktuali paauglystėje, kai vaikai įtvirtina anksčiau įgytas vertybes.

Daugiau kaip prieš šimtmetį G. S. Hall pabandė išmatuoti vaikų atmintį ir intelektą (Hall, 1883).⁶⁸ Šiame projekte dalyvavo per 400 vaikų, kurie turėjo atsakyti į daugiau kaip 140 klausimų, susijusių su įvairiausiomis gyvenimo realijomis – gyvūnais, spalvomis, maistu, gamtos reiškiniais, žodynu. Tik vienas iš Hall klausimų neženkliai buvo susijęs su socialine savi-mone („Išvardykite tris teisingus ir tris klaidingus dalykus“). Tokį nesirūpinimą vaiko socialiniu pasauliu lėmė pažintiniai ir fiziniai prioritetai vaiko studijose.

Nuo 1930 metų vaikų socialinis elgesys tapo svarbiu tyrimų objektu. Sociometriniai ir vaikų bendravimo tyrimai tapo ypač populiarūs nuo 1950 metų; socialinis pažinimas nuo 1970 metų tapo viena iš aktyviausių ir intensyviausių studijų temų ir tokia tebėra iki šiol. Žvelgiant iš modernizmo perspektyvos, jau minėtame tyrime G. S. Hall užmiršo vieną svarbiausių dalykų, kuriuos vaikai turi išmokyti mokykloje – gebėjimą gyventi ir spręsti problemas kartu su kitais vaikais.⁶⁹ Perteikti vaikams socialines žinias, socialinius įgūdžius ir gebėjimus, elgseną ir formuoti jų vertybes – svarbiausias mokyklos uždavinys. Tai svarbiau už daugelį formulių ir gramatinių taisyklių, kurias, kai reikia, galima susirasti žinynuose.

⁶⁷ Rediscovering Social Education // Informal Education and lifelong learning. [interaktyvus]. [žiūrėta: 2005-02-02]. Prieiga per internetą: <<http://www.infed.org/archives/creators/cns-3.htm>

⁶⁸ J. E. Johnson, Th. D. Yawkey. Integrative Processes and Socialization: Early to Middle Childhood: Lawrence Erlbaum Associates. – 1998. [interaktyvus]. [žiūrėta: 2004-01-20]. Prieiga per internetą: <<http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=79982855>

⁶⁹ J. E. Johnson, Th. D. Yawkey. Integrative Processes and Socialization: Early to Middle Childhood: Lawrence Erlbaum Associates. – 1998. [interaktyvus]. [žiūrėta: 2004-12-10]. Prieiga per internetą: <<http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=79982855>

Tinkama socialinė elgsena ir nuostatos – šiandieninis iššūkis socialinio ugdymo sričiai. Ją nagrinėjanti socialinė pedagogika suprantama kaip mokslas, ieškantis atsakymo į klausimą, kaip apsaugoti asmenį nuo žalingos aplinkos poveikio, taikant pozityviosios socializacijos ir prevencijos metodikas bei scenarijus. Tokia socialinės pedagogikos kaip edukologijos šakos samprata leidžia jai rasti vietą visų socialinių mokslų sistemoje. Pirmą, ji susijusi su auklėjimo teorija (hodegetika), nagrinėjančia ugdytinių vertybinių orientacijų ugdymo procesą, antra, aiškus jos ryšys su socialinės pagalbos teikimu socialinio vystymosi aukoms. Pastaroji aplinkybė yra viena priežasčių, kodėl socialinė pedagogika ir socialinis darbas daugelio užsienio autorių įvardijami kaip socialinės ekologijos dalis. Vis dažniau ekologija suprantama ne tik pagal Ernst Haeckel (1866)⁷⁰ apibrėžimą, tai yra kaip mokslas, tiriantis organizmų ir jų gyvenamosios aplinkos santykius, gyvosios bei negyvosios gamtos sąveiką. Siekiant vertinti ir keisti interpersonalinę ir aplinkos sistemas, *socialinė ekologija*⁷¹ apibrėžiama kaip mokslas, *tiriantis asmens, asmenų grupių, bendruomenių, valstybių aplinkos santykius, sąveiką ir raidą.*

Lietuvoje vienas iš pirmųjų socialinės pedagogikos apibrėžimą pateikė J. Vaitkevičius. Jis teigė, kad *socialinė pedagogika, būdama pedagogikos mokslo šaka, yra viena iš antropologinių mokslo šakų, tiria žmogų jai būdingu požiūriu – socialinių kultūrinių jo gyvenimo sąlygų fone, ieško būdų, kaip pažinti žmogų grupėje, visuomenėje, visuomenės istorinėje raidoje ir rasti priemones, kaip daryti jam įtaką, padėti, patekti į keblią padėti, pritaipyti socialinėje aplinkoje, išmokyti jį kaip grupės narį, subjektą, pažinti aplinką, save ir pačiam socializuotis, netgi keisti aplinką atsižvelgiant į savo poreikius ir galimybes.*⁷²

A. V. Mudrik (1994)⁷³ teigia, kad socialinė pedagogika yra mokslas ir praktika, sukurianti asmenybės ugdymo tam tikromis socialinėmis sąlygomis optimizavimo priemonių sistemą. V. G. Bočarova⁷⁴ teigia, kad socialinė pedagogika tiria asmenybės dvasinio pažinimo ir tobulėjimo procesą. Visi autoriai sutaria, kad socialinė pedagogika kaip pedagogikos sudėtinė

⁷⁰ G. Kvieskienė. Socializacija ir vaiko gerovė. – Vilnius, 2003, p. 20; Haeckelis. ABC of evolution and development. [interaktyvus]. [žiūrėta: 2004-01-22]. Prieiga per internetą: <<http://www.mk-richardson.com>

⁷¹ M. Bookschin. What Is Social Ecology? [interaktyvus]. [žiūrėta: 2004-01-20]. Prieiga per internetą: <http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/bookchin/socecol.html

⁷² J. Vaitkevičius. Socialinės pedagogikos pagrindai. – Vilnius, 1995. ISBN 9986-522-02-1

⁷³ A. V. Mudrik. Vedenie v socialnuju pedagogiku. Učebnoe posobie. Čast 1. – Penza, 1994.

⁷⁴ V. G. Bočarova. Pedagogika socialnoj raboti. – Maskva: CvR-Argus, 1994, p. 208.

dalis atskleidžia makrosocialinės ir mikrosocialinės aplinkos konkrečių socialinių kultūrinių sąlygų reikšmę, jų įtaką ugdymo procesui, atlieka tarpininkės tarp socialinių mokslo šakų vaidmenį. Socialinės pedagogikos dalyku autoriai laiko: žmogaus ugdymą sociume, augančio žmogaus prisitaikymą prie socialinės kultūrinės aplinkos ir aplinkos prie asmenybės; ugdomąją pagalbą žmogaus socialinio tapsmo laikotarpiu; socialiai neapsaugotos asmenybės palaikymą, tarpininkavimą, siekiant gyvenimo tikslo, gyvenimo kokybės bei kritiškų ir ekstremalių situacijų metu.

Kauno technologijos universiteto mokslininkai, tyrinėdami socialines problemas, siekia įtvirtinti socialinę edukologiją, kuri P. Jucevičienės žodžiais tariant, „būdama multidisciplininio ugdymo šaka, sukuria teorinius pagrindus žmogaus tobulėjimo (ugdymo ir saviugdės), prevencinės perspektyvos numatymo ir realizavimo, įvertinant socialinio ekonominio gyvenimo, mokslo ir technikos, ypač informacinių technologijų, pokyčius.“⁷⁵

I. Leliūgienė (2001, 2003)⁷⁶, tyrinėdama socialinę edukacinę veiklą, ypatingą reikšmę teikia žmogaus ir socialinės aplinkos analizei. Autorė teigia, kad apibūdinant šią profesiją tikslinga pradėti nuo socialinio darbo termino interpretacijos. Apie socialinio darbo atsaką, susiformavusią Europoje, taip vadinamąjį socialinį edukacinį globos darbą (*Social Education Care Work*), tikslinga kalbėti socialinės edukologijos ir socialinės pedagogikos raidos aspektu.

Šių diskusijų fone nekyla abejonių, kad socialinė pedagogika – šaka edukologijos mokslų, nagrinėjančių vaikų ir suaugusiųjų ugdymo ir ugdymosi fenomeną; remiantis šia samprata, socialinės pedagogikos kaip socialinių mokslų šakos objektu laikytinas vaikų (asmenų nuo gimimo iki 18 metų) socialinio ugdymo, jų pozityvios socializacijos proceso organizavimas ir valdymas makrosociume ir mikrosociume. Iš tokio objekto apibūdinimo matyti, kad socialinė pedagogika ieško atsakymo į klausimą, kaip užtikrinti vaikų socialinę gerovę.

Socialinė pedagogika, nagrinėdama socialinius pedagoginius reiškinius, kurie paprastai susiję su pozityviais arba negatyviais reiškiniais, tai yra gyventojų išsilavinimu, privalomojo ugdymo įgyvendinimu, mokymosi moty-

⁷⁵ P. Jucevičienė. Lyginamoji edukologija. – Kaunas, 1997, p. 35.

⁷⁶ V. Baršauskienė, I. Leliūgienė. Sociokultūrinis darbas bendruomenėje: užsienio šalių patirtis. – Kaunas: Kauno technologijos universitetas, 2001. ISBN 9955-09-048-0, ir. p. 376; I. Leliūgienė. Socialinė pedagogika. – Kaunas: Kauno technologijos universitetas, 2003.

vacija, vaikų ir paauglių pedagogine priežiūra, institucijų galimybė daryti įtaką vaikų socializacijai, asocialaus elgesio prevencija, nepilnamečių socialinio gyvenimo raida, multikultūriškumo raiška ir kt., savo teiginius grindžia ne tik empiriniais tyrimais, bet ir statistiniais duomenimis, sociologijos, psichologijos mokslų, kitų edukologijos šakų išvadomis. Taigi, nagrinėdama tiek pozityvios, tiek negatyvios socializacijos tendencijas, socialinė pedagogika nuolat susiduria su socialinėmis problemomis ir socializacijos iššūkiais.

Galima teigti, kad socialinė pedagogika – *edukologijos mokslų šaka, nagrinėjanti vaikų (asmenų nuo gimimo iki aštuoniolikos metų) pozityviosios socializacijos proceso organizavimą ir negatyviosios socializacijos prevenciją makrosociume ir mikrosociume.*

Bene svarbiausios socialinės pedagogikos funkcijos – apibendrinti visuomenės sukauptą patirtį, plečiant ir gilinant vaikų gerovės raišką, atskleidžiant šios gerovės veiksnius, taip pat nagrinėti vaikų rengimą gyventi realiomis istorinėmis sąlygomis, atsižvelgiant į atskirų visuomenės grupių gyvenimiškus poreikius ir žmonijos sukauptus pozityvius scenarijus, siekiant vaikų socialinės brandos ir gerovės. Todėl pirmiausia atkreiptinas dėmesys į vaiko vertybines orientacijas, kurias formuoja šeima, mokykla, aplinka ir pats ugdytinis, aktyvioje veikloje keisdamas ir tobulindamas save kaip subjektą.

Mikrosociumo lygiu socialinė pedagogika analizuoja vaikų tarpusavio bendravimą kasdieniame gyvenime, šeimoje, gyvenamoje vietovėje, kitose bendrų interesų, bendraamžių grupėse; šiuo atžvilgiu ji suartėja su socialine pedagogine psichologija, nagrinėjančia vaikų interakciją, tarpusavio sąveiką grupėje. Kai kurie tyrėjai laikosi nuostatos, kad socialinius reiškinius galima suprasti tik analizuojant prasmes, kurios kyla tarpusavio sąveikos metu. Tyrimų mikrosociume temos apibrėžia pačių vaikų, vaikų ir suaugusių sąveikas, kurios savo ruožtu daro įtaką asmens arba aplinkinių socializacijos pokyčiams.

Socialinė pedagogika, nagrinėdama įvairius socialinio ugdymo reiškinius, dažniausiai remiasi penkiais pagrindiniais socialiniais požymiais. Pirmąjį požymį galima įvardyti kaip **demografinį** (demografija – gyventojų, jų gimstamumo, mirtingumo, migracijos ir su tuo susijusių veiklų tyrimas). Remdamasi šiuo požymiu, socialinė pedagogika nagrinėja makrosociokultūrinį poveikį pozityviajam ar negatyviajam vaikų elgesiui. Pavyzdžiui, mažėjantis gimstamumas Lietuvoje susijęs su netinkama šeimų ska-

tinimo politika, kuri tiesiogiai yra susijusi su vaiko gerovės problemomis.

Antrąjį požiūrį galima vadinti **psichologiniu**: nagrinėjamos ugdomųjų asmenų mintys, motyvai, įpročiai, socialinės nuostatos, savęs paties suvokimas. Šis požiūris išitvirtino sociologijoje, socialinio darbo ir socialinio ugdymo teorijoje. Socialinė pedagogika tiria tokias problemas kaip socialinių nuostatų koregavimą, visuomenės ir asmenybės sąveiką socializacijos procese, nuostatų raišką ir plitimą situacijose, susijusiose su nepalankia ugdymui socialine aplinka, teigiama individualios ir grupinės veiklos įtaka negatyviosios socializacijos prevencijai ir kt.

Kolektyvinis požymis reiškia, kad tiriami asmenys sudaro grupę, organizaciją. Sociologija taip pat tiria tokias grupes kaip šeima arba tokias formalias organizacijas kaip mokykla, globos institucija, regiono socialinės apsaugos sistema. Tokios grupės traktuojamos kaip individų kolektyvai. Socialinio ugdymo tyrėjai analizuoja šeimos sudėtį, kultūrinės šeimos tradicijas, nustato, koks požiūris tradiciškas pasirinktoje šeimoje, kas turi didesnę valdžią, kaip ta valdžia veikia šeimos sprendimus, bando rasti dėsningumus, išsiaiškinti vaiko ir šeimos problemas, kokybiškai numatyti jų sprendimo strategiją ir etapus. Šiuo požiūriu galima remtis ir tiriant vaikų grupes, įvairias organizacijas ir bendruomenes, analizuojant skirtingų organizacijų konkurenciją, tarpkultūrinius konfliktus, grupių varžymąsi. Kolektyvinis požiūris padeda suvokti, koku būdu vaikai kuria formalias ar neformalias grupes, kiek šios grupės atstovauja jų tikriesiems interesams. Jis reikšmingas tiriant kolektyvinį elgesį, pavyzdžiui, minios veiksmus, auditorijos reakcijas, taip pat tokius visuomeninius judėjimus kaip kova už pilietines teises ir feminizmas.

Ketvirtasis požymis išryškina **tarpusavio sąveiką**. Visuomeninis gyvenimas suvokiamas atsižvelgiant ne į jame dalyvaujančius žmones, o į jų tarpusavio sąveiką, kurią lemia konkretūs vaidmenys. Vaidmuo – tai elgesys, kurio tikimasi iš žmogaus, kai jis užima tam tikrą poziciją grupėje. Šeimos specialistai, analizuodami vaikų savybes, plačiai naudojami vaidmenų teorija. Šios teorijos pradininko M. Mead nuomone, didelę reikšmę turi šeimos narių vaidmenys. Vaidmens atlikimo sąvoka vartojama ryšiams su kitais žmonėmis apibūdinti. Psichologas G. Allport⁷⁷ išskiria su vaid-

⁷⁷ N. Smelser. Sociologiniai požiūriai. [interaktyvus]. [Žiūrėta: 2004-02-03]. Prieiga prie interneto: <<http://www.sociumas.lt/Lit/Nr.3/smelser.asp>

meniu susijusių lūkesčių, vaidmens supratimo, vaidmens priėmimo ir šio vaidmens atlikimo stadijas. Vaidmens priėmimas arba jo atmetimas rodo vaiko ankstyvąją socialinę patirtį. Vaidmenis vaikai prisiima socializacijos metu, dažniausiai šeimoje arba ją atstojančioje globėjų grupėje. Visi, kas bendrauja su vaikais ir jaunimu, turėtų nepamiršti, kad vaikai suaugusiųjų elgesį vienoje ar kitoje situacijoje laiko tam tikru modeliu. Asmeninius įpročius, pavyzdžiui, rūkymą, alkoholio vartojimą, asmeninius vertinimus ir elgesio modelius, vaikai dažniausiai kopijuoja. Lyčių vaidmenys irgi išmokstami tiesiogiai to mokant ir lavinant arba iš pavyzdžių, kuriuos vaikai mato artimiausioje aplinkoje. Apibrėžus grupės narių vaidmenis, galima išskirti grupės narių santykius ir išanalizuoti grupės struktūrą.

Penktasis požymis – **kultūrologinis**. Jis padeda analizuoti asmens ir organizacijos elgesį remiantis tokiais kultūros elementais kaip visuomeninės taisyklės (tikros arba numanomos) ir vertybės (kylančios iš religinių, politinių, socialinių interesų). Kultūrologijos požiūriu elgesio taisyklės arba normos tiriamos kaip veiksniai, reguliuojantys atskirų žmonių poelgius ir grupės veiksmus. Pavyzdžiui, pagal baudžiamąjį kodeksą kito žmogaus nužudymas, išžaginimas arba apiplėšimas laikomas nepriimtiniu ir baustiniu. Egzistuoja ir numanomos normos, pavyzdžiui: nežiūrėk tiesmukai; nerodyk į žmones pirštu; nekramtyk atvira burna; eidamas į gimtadienį, atnešk dovaną ir pan.

Idėjos, nurodančios pageidautinus visuomeninius tikslus sudaro kitą kultūros aspektą. Šios idėjos vadinamos vertybėmis ir yra normų pagrindas. Jaunas žmogus pats susiduria su vertybių įvairove ir jų pasirinkimo problema. Vertybių supratimą ir pasirinkimą lengvina tiesioginis jų išgyvenimas konkrečios veiklos metu. Šeima, mokykla, bažnyčia, vaikų ir jaunimo organizacijos, klubai ir kitos institucijos sudaro galimybes bręstant čiai asmenybei imtis veiklos, kuri padeda atsirinkti ir susidaryti tvirtą vertybių sistemą. Didelį poveikį jaunimo vertybėms daro neformalioji vaikų ir paauglių veikla, įvairus papildomas ugdymas. Dideles galimybes ugdant vertybes teikia vaikų vasaros stovyklos.

Vertybė asmenybės lygmeniu – teigiama savybė ar ypatybė. Tam tikra prasme ji yra objektyvi, nekintanti tikrovė, nepriklausanti nuo asmens fizinio augimo, tai yra neskiriamos vaiko, paauglio ar jaunuolio vertybės. Analizuodami asmens santykį su vertybėmis, jų priėmimą, atmetimą ar neigimą, galime išvelgti to paties amžiaus asmenų požiūrių panašumą.

Vadinasi, jaunimo vertybės – tai ne specifinė vertybių grupė, o asmenų ypatingas, išskirtinis santykis su jomis.

Šiuolaikinis jaunimas, gyvenantis vertybių lūžio laikotarpiu, daugiau linkęs neigti teigiamų asmens ypatybių realų egzistavimą. „Vertybių neigimą galima pavadinti antivertybe, kuri taip pat yra giluminė nuostata.“⁷⁸ Dažnai jaunimas antivertybes laiko pozityviu reiškiniu, todėl galima pastebėti jų plėtrą. „Antivertybės, plintančios statistiškai reikšmingu mastu, – tai naujas reiškinys dvasinėje lietuvių kultūroje, nes ir tradicinėje paprotinėje, ir rašytinėje teisinėje moralėje, ir bendruomeninio elgesio normose dorovės, šeimos išsaugojimo, paramos ir pagalbos artimui vertybės buvo įgijusios šimtmečiais nepakitusį, atraminį statusą.“⁷⁹

Juozas Girnius savo studijoje „Lietuviškojo charakterio problema“ lietuvių charakterizuoja kaip socialinį žmogų, pažymėdamas, kad lietuviui aukščiausioji vertybė yra pats gyvas žmogus, – ne politinė ambicija, ūkinis interesas, teorinė tiesa, grožinis apipavidalinimas ir net ne religijos ilgesys. Negalima būtų teigti, kad visoms šioms vertybėms lietuvis būtų abejingas, tačiau norima pabrėžti, kad visos jos lietuviui sielai tampa vertingomis tik tada, kai yra neatsiejamos nuo pagrindinės socialinės vertybės – žmoniškumo. Šią vertybę lietuvis jautriausiai išgyvena. Ji ryškiausiai lemia visą lietuvių mąstyseną bei laikyseną daiktų ir žmonių atžvilgiu. Žmoniškumas savo antspaudu yra paženklinęs ir kasdienius gyvenimo santykius, papročius, ir kultūros reiškimosi linkmę bei pobūdį, pagaliau politinį tautos charakterį.⁸⁰

Demokratinės gyvenimo sąlygos suteikia galimybę puoselėti daugybę vertybių. Vadinasi, visuomenėje turi įsivyravoti tolerantiškas mąstymas, atitinkantis demokratinės visuomenės principus, įtvirtinantis šiuolaikinei, moderniajai kultūrai būdingus žmonių gyvenimo santykius. Svarbu stengtis išvengti vertybių nuvertėjimo. Vertybių sumenkinimas daro neigiamą įtaką net požiūriui į amžinąsias vertybes, kai yra priešprieša: gyvenimas – mirtis, sveikata – ligotumas, gėris – blogis, grožis – bjaurastis, tiesa – melas, teisingumas – apgaulė, nauda – žala, darbštumas – tingumas, sąžiningumas – nesąžiningumas ir kt. Nors šios etinės kategorijos reiškia absoliučius kraštutinumus ir suvokiamos kaip abstrakcijos, žmonių sambūviui jos turi fundamentalią reikšmę, nes yra jų gyvenimo orientyrai, leidžiantys

⁷⁸ L. Astra. Gyvenimo laikas. – Vilnius, 1993, p. 114.

⁷⁹ Ten pat

⁸⁰ J. Girnius. Lietuviškojo charakterio problemos // Metai. – 1998, p. 152.

pozityviai veikti. Idealuose atitrūkstama nuo diferencijuotų tikrovės polių, jie negali būti išreikšti teigiamybės ir neigiamybės vertybine opozicija, todėl reprezentuoja vien tobulą teigiamybę. Idealus blogis, ideali bjauras-tis, idealus tingumas ir pan. laikomi absurdiškais teiginiais, nes reiškia prieš-taringų sąvokų derinimą – *contradictio in adjecto*. Šioje priešingybių kovoje glūdi didelės vertybinio ugdymo galimybės. Jos sudaro realias prielaidas ugdomųjų sąmonėje įtvirtinti teigiamus gyvenimo pradus.

Pedagoginės veiklos objektu yra tapusi jaunosios kartos subkultūra. Jos požymiai yra didelis autonomiškumas, nekonvencionali elgsena. Nukrypęs nuo įprastinių kultūros normų, marginalinis dalies jaunimo gyvenimas konfrontuoja su suaugusiųjų kasdienybe. Kultūros paribio gyvenimo reiškiniai ne visada vertinami neigiamai, kartais ir toleruojami, ypač jeigu juos motyvuoja idealistinės ar tam tikros meninės pažiūros. Iš einančių į visuomenę, kuri grindžiama rinkos ekonomika, reikalaujama kur kas daugiau gebėjimų dalyvauti socialiniame gyvenime. Tai savo ruožtu verčia peržiūrėti pedagoginio darbo principus, ieškoti galimybių kurti tokias tarpines institucijas, kurios skatintų įvairių kartų dalyvavimą socialinėje kultūrinėje veikloje ir laiduotų vyraujančių visuomenės vertybių paveldėjimą. Taip būtų išvengta daugelio nepageidaujamų padarinių, kurių gali rasti dėl kultūros paribyje susitelkusio jaunimo subkultūros propaguojamo gyvenimo būdo. Vertinant paribio jaunuolių socialinį kultūrinį elgesį kartais gali būti neteisingai suprasta jaunimo kūrybinė prigimtis. Vienas iš svarbiausių jos bruožų yra originalumas, kūrybiškumas. Ta ypatybė verčia nuolat „pažeisti“ nusistovėjusias elgesio ir stiliaus normas. Tokia nuostata toleruojama todėl, kad jaunimo maištas, demonstruojamas apranga, kalbos maniera ar šukuosena, nėra pavojingas žmonėms.

Viena iš svarbiausių žmonijos vertybių yra darbas. Aukščiausia vertybe darbas buvo iškeltas graikų mituose. Pavyzdžiui, Heraklis, Hefaistas, Asklepija ar Prometėjas pasižymėjo ypatingu atkaklumu ir darbštumu. Vertybių puoselėjimui skiriamas ypatingas vaidmuo. Net Platonas, kūręs idealios valstybės modelį, siūlė iš „Iliados“ bei „Odisejos“ išbraukti tuos epizodus, kurie, jo galva, gali daryti blogą auklėjamąjį poveikį. Deja, vėliau darbo vertybinis prestižas ima smukti.

Negalima pamiršti tokios vertybinės kategorijos kaip savęs vertinimas. Nuo to, ar žmogus patenkintas savimi, nuo to, kaip jis vertina savo poel-

gius, gebėjimus, vietą visuomenėje ir savo socialines pretenzijas, priklauso jo elgsena ir orumas. Sprendžiant savęs vertinimo problemas, vėl tenka susidurti su kriterijais bei jų įsisąmoninimu. Pluralistinėje visuomenėje individas save vertinti gali jam labiausiai patinkančiais bei parankiausiais aspektais ir taip išvengti griežtesnio reiklumo sau. Ugdymo veikloje reikėtų nuolat orientuotis į valstybės gyvenimui svarbiausius idealus ir išlaikyti pasiekiamą reiklumo laipsnį. Per didelis reiklumas daugelį ugdytinių gali atstumti nuo dalyvavimo visuomenės gyvenime ir nuvesti į kultūros vertybių marginalijos sferą. Daugelis demokratinių kraštų svarbiausiomis vertybėmis laiko lygiateisiškumą, socialinį ir ekonominį teisingumą (tolydumą), pagarbą žmogaus teisėms, civilizuotumą, toleranciją, asmeninę ir pilietinę atsakomybę, savigarbą (orumą).⁸¹

Sociologija, socialinė pedagogika ir socialinio darbo teorija analizuoja šiuos socialinius požymius, remdamasi įvairių tyrimų duomenimis, siekia objektyviai paaiškinti šių duomenų skirtumus ir panašumus. Analizuodami duomenis, tyrėjai ieško visuomenės, bendruomenės, grupių stabilumo ir pokyčių priežasčių. Iš tikrųjų įvairiausių socialinių institutų viduje nuolat sukuriama tam tikra įtampa: vienos socialinės jėgos siekia stabilizavimo, visuomeninių institutų ir kitų visuomeninių darinių išsaugojimo, kitos jėgos siekia permainų – senų socialinių formų panaikinimo ir naujų sukūrimo.

Siekdama išnagrinėti socialinio ugdymo problemas, socialinė pedagogika jas sieja su makrosociologijos ir mikrosociologijos teorijomis.

Mikrosociologijos teorijos aiškina žmonių tarpusavio sąveiką visuomenėje. G. Homans (1973) mano, kad žmonių sąveiką galima suvokti remiantis skatinimo ir bausmės principais – žmonės linkę elgtis pagal elgesio modelius, už kuriuos praeityje jiems buvo vienaip ar kitaip atlyginta (pagyrimu, žavėjimusi, meile, pinigais ir t. t.). H. Garfinkel (1967) sukūrė etnometodologijos teoriją, kuri pagrindinį dėmesį skiria taisyklių ir sąvokų, apibrėžiančių žmonių elgesį bendravimo su kitais žmonėmis procese, tyrimui. E. Hoffaman (1959) nuomone, gyvenimas panašus į teatrą; jis aprašė žmonių sąveiką „įspūdžių valdymo“ terminais. Jo manymu, žmonės, norėdami padaryti įspūdį ir įtaką kitiems žmonėms, elgiasi kaip aktoriai scenoje, atlieka sąmoningai prisiimtus vaidmenis.

⁸¹ V. Matonis, J. Račkauskas. Demokratinių ugdymą grindžiančios vertybės // Demokratijos mokykla. – Vilnius, 1996, p. 26–27.

Kitas reikšmingas mikrosociologinio lygio požiūris vadinamas simboliiniu interakcionizmu. Šio požiūrio šalininkai mano, kad žmonės į išorinio pasaulio poveikį reaguoja ne tiesiogiai kaip varlė, kuri, išgirdusi musės zirzimą, liežuviu automatiškai pradeda ją gaudyti. Žmonės juos veikiančiam stimului suteikia apibrėžtą prasmę ir pirmiausia reaguoja būtent į tas prasmes arba simbolius, o ne į išorinio pasaulio stimulus. Simboliai, į kuriuos reaguoja žmonės, gali būti žodžiai, daiktai, atstumas tarp bendraujančių žmonių, veido išraiškos, pirštų ženklai ar tam tikri poelgiai. Žodžiai „Stop“ arba „Kiss me“, užrašyti ant madingų džinsų ir marškinėlių, lengvas galvos linktelėjimas, parodantis draugui, kad jau laikas išeiti iš vakarėlio, „oro bučinys“ taip pat yra simboliai. Ankstesnė patirtis bei abipusis simbolių prasmės supratimas daugeliu atvejų padeda bendrauti. Kartais simbolių prasmės nesuprantamos, todėl būna sudėtinga paaiškinti žmogaus elgesį. Kai nepažįstamasis bando įsitraukti į pokalbį, mes stengiamės atskleisti slaptą šio poelgio prasmę. Kodėl jis manimi domisi? Galbūt nori apgauti? Gal jo susidomėjimą sukėlė romantiškos priežastys? O galbūt šiam žmogui reikia pagalbos? Kadangi nieko nežinome apie nepažįstamąjį, stengiamės atspėti jo žodžių, veiksmy ir motyvų prasmę, kad pasirinktume deramą atsakomąją reakciją. Simbolinio interakcionizmo teorijos šalininkai analizuoja žmonių poelgius kasdieniame gyvenime. Jie išskiria prasmes, kurias žmonės suteikia savo poelgiams, ir veiksnius, lemiančius šias prasmes.

Makrosociologija pagrindinį dėmesį skiria elgesio modeliams, padedantiems suvokti kiekvienos visuomenės esmę. Šie modeliai, kurie dar vadinami struktūromis, apima tokius visuomeninius institutus kaip šeima, išsilavinimas, religija, taip pat politinė bei ekonominė šalies būklė. Žmonės nuo gimimo įtraukiami į esamą socialinių struktūrų sistemą ir yra stipriai jos veikiami. Didžiausią dėmesį makrosociologai skiria skirtingų visuomenės sluoksnių tarpusavio ryšių tyrimui, taip pat siekia nustatyti, kaip šie ryšiai kinta. Makrosociologijos teorijos šalininkai laikosi vienos iš dviejų pagrindinių konkuruojančių teorijų: funkcionalizmo ir konflikto teorijos principų. Funkcionalistinį požiūrį į visuomenę ir visuomeninę struktūrą XIX amžiuje pirmasis išdėstė H. Spencer. Jis lygino visuomenes su gyvais organizmais, pavyzdžiui, žmogaus kūnu. Kiekvienas žmogaus organas (širdis, smegenys, skrandis ir kt.) atlieka specifines funkcijas gyvybės palaikymo procese. Organizmo viduje organai sudaro sąveikaujančią sistemą. Jei vienas organas nustoja funkcionavęs arba veikia nepakankamai, organizmas

negali normaliai veikti. Funkcionalizmo šalininkai visuomenę suvokia kaip organizmą, sudarytą iš daugelio dalių: karinės, ekonominės, medicininės, religinės ir t. t. Kiekviena visuomenės dalis atlieka savo funkciją, todėl kuo daugiau skiriasi šios funkcijos, tuo sunkiau vienas dalis pakeisti kitomis.

H. Spencer suformuluotus funkcionalizmo pagrindus išplėtojo įžymus prancūzų sociologas E. Durkheim. Jo nuomone, jei visuomenė sudaryta iš daugelio skirtingų dalių ir kiekviena jų daro poveikį visos sistemos funkcionavimui, tai visuomeninius reiškinius galima paaiškinti analizuojant jų funkcijas socialinėje sistemoje. Teorija aiškina visus visuomenės reiškinius, įskaitant ir deviantinę elgesį (tai yra nukrypimą nuo normų), nors iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad jis neatlieka jokių visuomeninių funkcijų. E. Durkheim manė, kad nukrypimas nuo visuotinai priimtinių visuomenės tikslų ir vertybių turi tam tikrą pozityvią prasmę. Pavyzdžiui, žmogžudystė suteikia žmonėms galimybę vėl patvirtinti taisykles, draudžiančias nusikaltimus, o nubaudus žudiką, reikšti savo pritaurimą šioms normoms. Šiuolaikiniai funkcionalizmo atstovai T. Parson, R. Merton ir K. Deivis yra H. Spencer ir E. Durkheim šalininkai. Jų požiūris susideda iš visuomenės dalių apibrėžimo, jų teigiamų ir neigiamų funkcijų išskyrimo bei jų sujungimo, kuris atskleidžia visuomenės kaip organišką visumą vaizdą.

Šiuolaikinio funkcionalizmo teorinius rėmus sudaro šie penki aspektai:

- Visuomenė – tai komponentų sistema, sujungta į bendrą visumą.
- Visuomeninės sistemos yra pastovios, nes jų viduje veikia vidiniai kontrolės mechanizmai – teisėsaugos institucijos ir teismai.
- Disfunkcijos egzistuoja, tačiau jos išnyksta pačios savaime arba įsitvirtina visuomenėje.
- Pokyčiai paprastai būna nuoseklūs, o ne revoliucinio pobūdžio.

Socializacija, socialinė integracija arba suvokimas, kad visuomenė yra tvirta medžiaga, išausta iš skirtingų gijų, formuoja daugumos šalies piliečių sutikimą ir gebėjimą laikytis bendros vertybių sistemos. Ši vertybių sistema – pati pastoviausia visuomeninės sistemos dalis. Galima teigti, kad socialinė pedagogika yra veiksminga vaikų gerovės ir pozityviosios socializacijos teorija, ir praktinės veiklos metodika, siekianti spręsti socialines problemas bei ieškanti efektyviausių poveikio modelių asmens socializacijos procese.

Skirtinos tokios pagrindinės socialinių pedagoginių tyrimų kryptys: ugdymo funkcijas atliekančių institucijų sąveika kaip vaikų socializacijos veiks-

nys, deviantiško vaikų elgesio prevencija, vaikystės apsauga ir pedagoginė viktimologija, vaikų savimonės, socialinio aktyvumo, gebėjimo adaptuotis besikeičiančioje aplinkoje skatinimas, prevencijos, laisvalaikio, poilsio pedagogika. Siekiant socializacijos kokybės Lietuvoje gal kiek pavėluotai, tačiau aktyviai atliekami moksliniai tyrimai, todėl jau šiandien galima planuoti pozityviosios socializacijos etapus ir mokyti profesionalus valdyti socializacijos procesą.

2002–2003 metais Socialinės pedagogikos katedra atliko tyrimą Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklose, kuriose įsteigti socialinių pedagogų etatai, siekdama išsiaiškinti, kaip socialiniai pedagogai vykdo jiems keliamus uždavinius. Buvo apklausta 200 direktorių. Į anketas atsakė 193 (96,5 proc.) mokyklų vadovai. Tyrimo rezultatams patikslinti išanalizuotos 200 socialinių pedagogų ataskaitos, pateiktos Švietimo ir mokslo ministerijai. Duomenų suvedimui ir analizei naudota Statistinio paketo socialiniams mokslams (SPSS) programa. Galime teigti, kad socialiniai pedagogai tolygiai dirba ir institucijoje, ir už jos ribų (žr. 1 lentelę).

1 lentelė

Socialinio pedagogo darbo pasiskirstymas per savaitę⁸²

Darbo proporcijos mokykloje ir už jos ribų	Dirbančiųjų procentas
100 proc. mokykloje, 0 proc. už jos ribų	6,2
75 proc. mokykloje, 25 proc. už jos ribų	34,7
63 proc. mokykloje, 37 proc. už jos ribų	20,1
50 proc. mokykloje, 50 proc. už mokyklos ribų	32,8
Iš viso	93,8

6,2 proc. dalyvavusių apklausoje nepateikė atsakymų.

Mokyklos vadovai į klausimą, koks yra bendras socialinių pedagogų teorinis ir praktinis pasirengimas veiklai, atsakė taip:

- Puikiai – 9,5 proc.,
- Pakankamai gerai – 77 proc.,

⁸² G. Kvieskienė, A. Šimaitis. Socialinio pedagogo efektyvaus darbo prielaidos. Iš: Socialinis ugdymas. Socialinė pedagogika: teorija ir praktika. T. 9. p. 5–10. ISSN 1392-9569

- Patenkinamai – 12 proc.,
- Nepakankamai – 1,5 proc.

Direktoriai pripažįsta, jog socialiniai pedagogai turi pakankamai teorinių ir praktinių žinių, kurios reikalingos teikiant socialinę pedagoginę pagalbą bendrojo lavinimo mokyklų moksleiviams. Kadangi tyrimu siekta išsiaiškinti veiksnius, kurie daro įtaką darbo veiksmingumui, didesnis dėmesys, apibendrinant duomenis ir juos analizuojant, skirtas žemiems įverčiams, kurie pagal galimus įverčius atitinka atsakymus: „rezultatų nėra“ arba „rezultatai minimalūs“. Atsakymuose dažniausiai pateikiami tokie žemi socialinio pedagogo veiklos rezultatai, kurie, direktorių nuomone, atspindi socialinio pedagogo profesinio pasirengimo spragas (žr. 2 lentelę).

2 lentelė

Socialinio pedagogo darbo rezultatai ⁸³

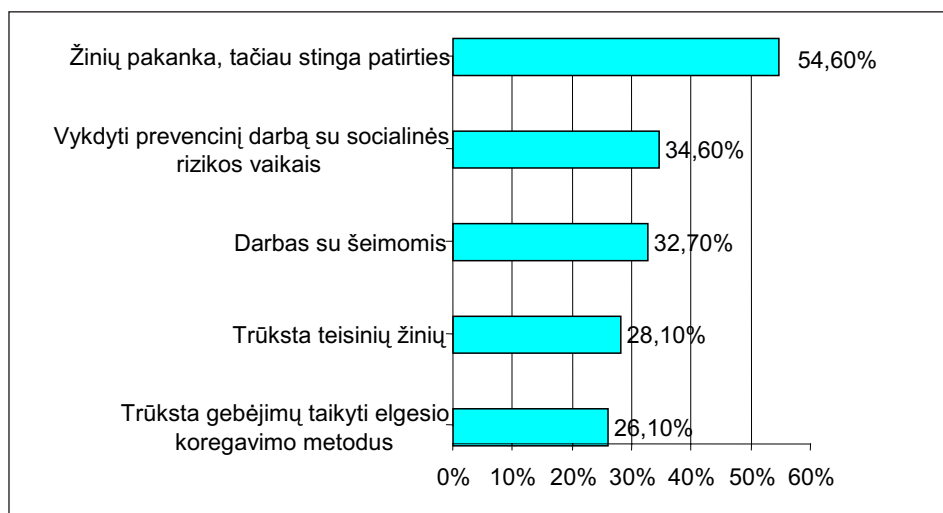
Darbo rūšis	Minimalūs (proc.)	Nėra (proc.)
Su vaikais turinčiais elgesio sutrikimų	23,7	0
Su probleminių šeimų vaikais	23,4	0
Su specialiųjų poreikių vaikais	30,1	13,3
Pagalba tėvams	30,6	3,5
Bendradarbiavimas su klasių auklėtojais	8,6	0
Ryšiai su kitomis institucijomis	12,1	1,7

Lentelės duomenys iliustruoja, kad, mokyklų vadovų nuomone, silpniausios socialinio pedagogo veiklos sritys yra pagalbos teikimas tėvams, darbas su specialiųjų poreikių vaikais. Šioje srityje minimalius rezultatus pasiekia vos ne ketvirtadalis visų socialinių pedagogų, bandančių padėti probleminių šeimų ir elgesio sutrikimus turintiems vaikams.

Tyrimo metu stengtasi išsiaiškinti, kas lemia nepakankamas specialisto kompetencijas. Tam taip pat talkino direktorių atsakymai į klausimus, kokios kompetencijos reikalingos socialiniam pedagogui, kiek jos yra aktualios darbe ir kiek aktualumas leidžia kompetencijoms pasireikšti praktinėje veikloje.

Atlikus atskirų kintamųjų, susijusių su kompetencijų raiška, statistinę analizę, tai yra: paskaičiavus koreliacijos koeficientą ir nustačius priklausomybės ryšio stiprumą išsiskyrė skiriamo atskiros veiklos sričiai laiko sąnaudų ir rezultatų priklausomybė (žr. 1 paveikslą).

⁸³ G. Kvieskienė, A. Šimaitis. Socialinio pedagogo efektyvaus darbo prielaidos. Iš: Socialinis ugdymas IX. Socialinė pedagogika: teorija ir praktika. T. 9. p. 5–10. ISSN 1392-9569

1 pav. Priežastys, trukdančios kvalifikuotai socialinių pedagogų veiklai⁸⁴

Sėkmingam visų lygių valstybinio, regioninio, bendruomeninio ar institucinio pozityviosios socializacijos modelių funkcionavimui būdingi tam tikri etapai (žr. pav.). **Pirmiausiai turi rasti profesionalių, socializacijos agentų (privatorių iniciatyvų, atsakingų institucijų suburtų darbo grupių, komandinio ar projektinio darbo patirties) ir iniciatyvos.** Socializacijos agentai (institucijos ar personalijos, tokios kaip: socialiniai pedagogai, darbuotojai, mokytojai, NVO, neformalus lyderiai ir kt.) pavieniui, grupėmis, atskiromis ar tarpžinybinių institucijų pagalba suburtomis komandomis, identifikuoja problemą ir bando ją spręsti.

Etapo pavyzdžiu galėtų būti po nepriklausomybės atgavimo Lietuvoje atsikūrusios vaikų ir jaunimo organizacijos, vaikų vasaros socializacijos projektai. Tokioms iniciatyvoms negavus palaikymo iš atsakingų institucijų, pradėjo didėti vaikų ir paauglių nusikalstamumas, todėl profesionalų bei privatorių iniciatyvų dėmesys nukrypo į šių problemų sprendimą. Buvo parengti vyriausybės nutarimai, paskatintos iniciatyvos. Lietuvos Vyriausybei patvirtinus Vaikų vasaros organizavimo ir finansavimo tvarką (1995), o vėliau ir Nacionalinę vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos programą (1997), **prasidėjo šių iniciatyvų tinklo plėtra regionuose, savi-**

⁸⁴ G. Kvieskienė, A. Šimaitis. Socialinio pedagogo efektyvaus darbo prielaidos. Iš: Socialinis ugdymas. Socialinė pedagogika: teorija ir praktika. T. 9. p. 5–10. ISSN 1392-9569

valdybėse, pradėta formuoti **pozityviosios socializacijos sistema**. Tačiau bendradarbiavimas ir socialinė partnerystė prasidėjo tik įgijus šioje srityje tam tikros patirties, suvokus, kad bendradarbiavimas ne tik padeda kokybiškiau spręsti problemas, bet ir sumažina žmogiškuosius bei finansinius kaštus. Šiandien įvairiose institucijose, savivaldybėse, regionuose pradedama suprasti **reali partnerystės ir bendradarbiavimo reikšmė**.

Paskutiniame pozityviosios socializacijos etape vėl iškyla **asmuo – jo privati iniciatyva, nevyriausybių organizacijų vaidmuo, tinklinis (network) bendradarbiavimas ir globalizacijos iššūkiai**. Šį Maslow vertybių trikampio principu suformuotą pozityviosios socializacijos modelį galima pritaikyti visose organizacijose, jeigu ieškosime kokybiškų problemos sprendimo kelių.

2 pav. Pozityviosios socializacijos etapai organizacijoje

Apibendrinant pirmąjį skyrių, galime daryti išvadas, kad asmens, tai- gi ir vaiko, socializacijos raida turi remtis žmogaus socialinės raidos

principais⁸⁵, pozityviosios socializacijos etapais organizacijoje (žr. paveikslą Nr. 3), siekiant pozityviosios socializacijos modelio (žr. paveikslą Nr. 4) jį plėtojant nuo privačios iki globalių iniciatyvų (žr. 10 pav.) bei remiantis socialinės pedagogikos tradicija. Tam būtinos sąlygos:

- *Socializacijos kokybė* (produktyvumas). Asmuo negali išmokti pirmųjų socializacijos pamokų, nepatenkinęs pirminių savo poreikių, neužsitikrinęs saugumo dėl maisto, šilumos, meilės, saugumo (žr. 1 pav.). Net tada, kai vaikas yra tinkamai maitinamas, jo aplinka yra saugi, o susirgęs yra gydomas, jis turi turėti galimybę pasinaudoti viešosiomis gėrybėmis, t. y.: žaidimo aikštelėmis ar sporto kompleksais. Kiekvienas vaikas turi turėti lygias galimybes pasinaudoti valstybės teikiamomis socializacijos ar neformalaus ugdymo paslaugomis. Tuo tarpu pažeistos socializacijos vaikui, nesuteikus papildomų kokybiškų pozityviosios socializacijos programų, socialinė raida bus sutrikdyta.

- *Pozityviosios socializacijos prieinamumas*. Visi asmenys (ypač vaikai) privalo turėti galimybę pasirinkti antrines socializacijos institucijas, kad nebūtų pažeista socializacijos kokybė. Deja, dauguma kaimo ar net atskirų regionų vaikų negali pretenduoti į tolygų išsilavinimą bei kitas socialines programas. Tiems vaikams ir suaugusiesiems, kurie prarado kai kurias socialinės raidos galimybes, jos turi būti pasiūlytos papildomai, siekiant socialinės integracijos.

- *Pilietišumo raida, didesnių galimybių suteikimas*. Visiems vaikams būtina sudaryti galimybes veikti kuriant ir atsakant už savo mokyklos, bendruomenės, miesto, krašto gyvenimą. Vaikas neturi būti tik tėvų priedas, reikia mokyti jį aktyviai dalyvauti suaugusiųjų priimamuose sprendimuose, reikšti savo nuomonę, kovoti dėl jos

- *Socializacijos vadyba (tolydumas)*. Visuomenė turi būti atsakinga už savo sprendimus ir išlaikyti gebėjimą užtikrinti gerovę bei pasirinkimo galimybes įvairiems asmenims. Siekdama ugdymo tolydumo vaikams, kiekviena valstybė taikydama pozityviosios socializacijos programas, siekia integruoti neįgalius vaikus, resocializuoti nusikalstančius, rizikos grupei priklausančius vaikus, teikia daugiau galimybių socialinės paramos reikalingiems vaikams, ypatingą dėmesį skiria beglobių vaikų socializacijai. Siekiant šių tikslų skaidriu finansavimu, kai yra aiškūs finansavimo principai ir socialinių paslaugų įkainiai.

⁸⁵ J. Rimkutė, I. Vološčiuik. Įvadas į žmogaus socialinę raidą // Žmogaus socialinė raida. – Vilnius, 2000, p. 11.

2 SKYRIUS. NEGATYVIOSIOS SOCIALIZACIJOS RAIŠKA IR JOS PREVENCIJOS PRIELAIDOS

Vaikai – natūralūs gyvenimo barometrai. Jie atspindi mūsų šeimą, visuomenę ir valstybės padėtį. Vienas iš ryškiausių pavyzdžių pastarąjį dešimtmetį Lietuvoje – vaikų skaičiaus mažėjimas. Vaikų mažėja, o jų izoliacija ir diskriminacija didėja. Svarbiausios šio reiškinių priežastys – skurdas, konfliktai, negalia, beglobystė, narkomanijos, ŽIV bei AIDS plitimas.⁸⁶ Neigiamos socializacijos įtaką patiria visi asmenys, bet gyvenantys žemiau skurdo ribos šios įtakos patiria daugiausiai. Statistikos duomenimis, Lietuvoje žemiau skurdo ribos gyvena daugiau kaip 500 tūkstančių gyventojų. Labiausiai skursta šeimos, auginančios tris ir daugiau vaikų. Skurstančių šeimų vaikai dažnai neturi sąlygų lankyti mokyklą, išsiugdyti elementarius socialinius įgūdžius, jie neturi galimybių pasinaudoti neformalaus ugdymo institucijomis, nes pastarosios dažniausiai yra mokamos. Didžioji dalis skurstančių ir socialinės rizikos šeimų vaikų mokykloje patiria nesėkmes: socialinę atskirtį, antramečiauja, praleidžia pamokas, meta mokyklą, patiria kasdienį psichologinį diskomfortą. Mokyklose didėja nemokamai maitinamų vaikų skaičius (apie 24 proc.). Nemokamas maitinimas daugeliui vaikų svarbiausias motyvas lankyti mokyklą. Trečdalis maitinamų vaikų, kilę iš disfunkcinių, socialiai nesaugių šeimų, tačiau neturinčių lėšų valgyti šiltą maistą mokykloje yra kur kas daugiau. Išlieka didelis nepilnamečių nusikalstamumas (ypač daug vagysčių), romų bendruomenės vaikai dažniausiai visai nelanko mokyklos arba ją lanko epizodiškai ir nebaigia. Taigi socialinė atskirtis nuolat gresia skurde gyvenančių bei asocialių šeimų, kai kurių tautinių mažumų, pabėgėlių, kalinių, narkomanų vaikams. Didelės klasės, į akademinis rezultatus orientuoti mokyklų vadovai ir mokytojai, socialinių pedagogų, psichologų stoka ir maži profesionalų atlyginimai nepadedą gerinti mokyklų socialinės ekologinės aplinkos. Elgesio, psichologinių problemų turintys vaikai dažniausiai net nepastebimi.⁸⁷

Socialinė atskirtis tai – nesavanoriškas atskirų asmenų arba jų grupių visiškas arba dalinis nutolimas nuo visuomenės, sumažėjusios galimybės

⁸⁶ G. Kvieskienė. Nepalikime vaiko nuošalyje / red. kolegija – G. Kvieskienė, J. Pusvaškis, A. Šimaitis, O. Merfeldaitė. – Vilnius, 2004, p. 5. ISBN 9955-516-47-X

⁸⁷ Dakaro veiksmų planas „Švietimas visiems“. Lietuvos nacionalinis veiksmų planas // Nacionalinis švietimo forumas. P. 1. [interaktyvus]. [Žiūrėta: 2004-02-05]. Prieiga prie interneto: <http://www.forumas.smm.lt/dok-nac_gaires.html

dalyvauti politiniame, socialiniame, ekonominiame ir kultūriniame visuomenės gyvenime. Socialinės atskirties priežastis galima grupuoti į teises, ekonomines, sociokultūrinės ir psichologines.

Gerėjantis visuomenės gyvenimas, investicijų mastai, pasiryžimas imtis struktūrinių pertvarkų, siekis įsijungti į Europos Sąjungą nepadėjo Lietuvai, beje, ir kitoms kaimyninėms šalims įveikti didėjančios socialinės ekonominės nelygybės, kuri ypač palietė vaikus. Iš vaikų globos institucijų ar socialiai apleistų šeimų išėję vaikai sunkiai prisitaiko prie šiuolaikinio gyvenimo ritmo, negali konkuruoti rinkdamiesi studijas, išgydami išsilavinimą, o vėliau įsitvirtinti ir darbo rinkoje.⁸⁸

2.1. NEPALANKIOS SOCIALINĖS APLINKOS AUKŲ SOCIALIZACIJOS KOREKCIJA

Dauguma Lietuvos gyventojų šeimą laiko didžiausia vertybe, nes turėdami artimus sau žmones jaučiasi esą mylimi ir saugūs. Tik mylinčioje ir socialiai saugioje šeimoje vaikai įgyja svarbiausias socializacijos pamokas. Namai yra pirmoji bendruomenė, su kuria vaikai susipažįsta. Šeimoje, kaip mažytėje valstybėje, tėvai pirmieji tampa savo vaikų auklėtojais: juos saugo ir gina, perduoda šeimos bei tautos tradicijas, ugdo žmogiškąsias vertybes, parengia juos visaverčiais visuomenės ir bendruomenės nariais. Vaikai, nuo pirmųjų gyvenimo dienų patyrę šeimos meilę, vieni kitų pagarbą, išmoksta gerbti ir mylėti kiekvieną žmogų, bendrauti ir bendradarbiauti.

Postmoderniajame pasaulyje šeima keičiasi, tam įtakos turi ir socialinė politika. Demografiniai šeimos pokyčiai pirmiausia pasireiškia požiūriu į santuoką. Padidėjęs neregistruotų santuokų skaičius yra vienas staigaus ir ženklaus gimstamumo mažėjimo struktūrinių veiksnių. Nesantuokinių vaikų padaugėjo nuo 7 proc. 1990 metais iki 30 proc. 2003 metais. Daugėja nepilnų šeimų, kurias dažniausiai sudaro motina ir vaikai. Nepilnų šeimų skaičių didina ir gausėjančios ištuokos. Socialiniai ekonominiai praradimai neišvengiamai didina įvairius rizikos veiksnius, ypač skurdą. Skurdas ir nepakankama socialinė pedagoginė pagalba šeimai, kompleksinės socialinės-pedagoginės pagalbos stoka lemia vis didėjančias socialiai nestabilių šeimų problemas. Šie faktoriai lemia, kad vis daugiau vaikų Lietuvoje tampa nepalankios socialinės aplinkos aukomis.

⁸⁸ Nepalikime vaiko nuošalyje / red. kolegija – G. Kvieskienė, J. Pusvaškis, A. Šimaitis, O. Merfeldaitė. – Vilnius, 2004, p. 14. ISBN 9955-516-47-X

Viena iš skaudžiausių socialinių problemų Lietuvoje – didėjantis socialinės rizikos arba disfunkcinių šeimų ir jose augančių vaikų skaičius. Jeigu vaikas neturi mylinčios ir skiriančios jam pakankamai dėmesio (ne pinigų) šeimos, greičiausiai jis turės mokymosi motyvacijos, elgesio ar psichologinių problemų. Pastarosios gali jį lydėti visą gyvenimą. Pažeistą socializaciją galima koreguoti pozityviosios socializacijos programomis, tačiau ir jos negali ištaisyti padėties, jei neigiama socializacija vaiką lydi ne vienerius metus. Daugelio šių šeimų vaikų padėtis yra ekstremali, jiems teikiama valstybės pagalba yra nepakankama, trūksta žmogiškųjų ir kitų išteklių.

Vienas iš svarbiausių veiksnių, įtakančių santykius šeimoje, yra kultūrinės, tautinės ir religinės visuomenės tradicijos. Daugelyje Islamo šalių, Izraelyje, ten, kur didelę įtaką turi religinis fundamentalizmas, net pačiuose skurdžiausiuose ir žemiausiuose socialiniuose sluoksniuose toks reiškinys kaip socialinė našlaitystė, pamesti vaikai neegzistuoja. Tokiose šalyse kaip Prancūzija, Italija, kur stiprios katalikiškos tradicijos, pamestų vaikų skaičius didėja. Skandinavijos šalyse šis skaičius irgi gana didelis. Ir Rytų Europos šalyse šis reiškinys įgijo platų mastą, Lietuvoje ženkliai padidėjo socialinių našlaičių skaičius.⁸⁹

Senajo žemyno vaikų politiką reglamentuojanti Europos konvencija „Dėl vaiko teisių įgyvendinimo“⁹⁰ pateikta pasirašyti Europos Sąjungos narėms ir valstybėms, nesančioms jos narėmis, dalyvavusioms rengiant Konvenciją, 1996 metais Strasbūre. Konvencijos tikslas – ginti svarbiausius vaiko interesus. Ši konvencija nustato tam tikras procesines priemones, kurios leidžia vaikams įgyvendinti savo teises. Remiantis Konvencija, įkurtas Nuolatinis komitetas, kuris prižiūri su Konvencija susijusių sprendimų įgyvendinimą bei svarsto įvairias problemas. Konvencija apibūdina priemones, kurių tikslas – ginti vaikų teises, ypač šeimos bylose. Teismas arba vaiko interesams atstovauti jame paskirtas asmuo turi tam tikras pareigas, padedančias vaikams įgyvendinti savo teises, pavyzdžiui, teisę gauti informaciją, teisę išreikšti savo nuomonę. Deja, Lietuvoje iki šiol nėra paisoma ne tik šios tendencijos, bet ir Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos.

⁸⁹ G. Kvieskienė. Socializacija ir vaiko gerovė. – Vilnius, 2003. ISBN 9955-568-04-6

⁹⁰ European convention on the exercise of Children's Rights and explanatory report // Treaties and reports. – Strasbourg, 1997.

Reikia pripažinti, kad Europos valstybių politika vaikų teisių atžvilgiu nėra nuosekli ir principinga. Parlamentinės Asamblėjos rekomendacija 1286 (1996) „Dėl Europos strategijos vaikų atžvilgiu“⁹¹, Ministrų Komiteto rekomendacija R (98)8 „Dėl vaikų dalyvavimo šeimos ir visuomenės gyvenime“⁹², „Vaiko interesai: vaiko priežiūra ir valstybės politika dėl šeimos“⁹³ turėtų tapti įkvėpimo šaltinis ir orientyras Europos politikams, profesionalams, susiduriantiems su vaikų, šeimos problemomis. Visuomenės požiūriu svarbiausia vaikų priežiūros funkcija yra vaikų socializacija, todėl ji tampa svarbi socialinės infrastruktūros dalis, kuri dažnai lemia, ar jaunos šeimos ryžtasi turėti vaikų.

Pokyčiai šeimoje ir darbo rinkoje reikalauja kurti struktūras, kurios padėtų tėvams prižiūrėti vaikus. Lietuva, nors turi šiokių tokių sėkmių ekonomikoje, nuosaikia vaiko politika negali pasigirti. Didėjantis socialinės rizikos šeimų ir tėvų globos netekusių vaikų skaičius, nuolat mažėjantis ir kartų kaitos neužtikrinantis gimstamumas – svarbiausi rodikliai, patvirtinantys, kad Lietuvoje vykdoma vaikų politika yra nekokybiška, brangi, neatspindinti jaunosios kartos interesų. Valstybinių pašalpų šeimoms, auginančioms vaikus, įstatymas, priimtas 1994 metais, jau buvo keistas 7 kartus. Jame nebuvė apibrėžtos sąvokos, pašalpas administruojančios įstaigos, kreipimosi terminai, pašalpų skyrimo, mokėjimo, apskundimo nuostatos, nenustatyti įpareigojimai Vyriausybei parengti poįstatyminius teisės aktus, nenumatytos pašalpas mokančių institucijų teisės, kompetencijos ribos, pašalpų gavėjų pareigos, nereglamentuota galimybė skirti pašalpas alternatyviomis paramos skyrimo formomis. Išmokų vaikams įstatymo koncepcijos pagrindu, atsižvelgiant į Valstybės ilgalaikės raidos strategijos bei Vaiko gerovės valstybės politikos koncepcijos nuostatas, 2003 metais pradėtas rengti Lietuvos Respublikos išmokų vaikams įstatymo projektas, parengta Nacionalinė demografinės (gyventojų) politikos strategija, jos tikslai bei galima įtaka gyventojų demografinėi elgsenai ir jų gerovei.⁹⁴

⁹¹ Recommendation 1286 (1996) on a European strategy for children // The rights of the child: A European perspective. – Council of Europe, 1996, p. 9–12.

⁹² Recommendation No R (98) 8 of the Committee of Ministers to member states on children participation in family and social life and its explanatory memorandum. – Strasbourg, 1998. Doc. DASE PC(98)2.

⁹³ The interests of the Child: Child Day Care and Family Policies // Childhood Policies. – Strasbourg, 1998. Doc. CDPS CP (96)11.

⁹⁴ Socialinė parama šeimoms ir vaikams // Socialinis pranešimas. – Vilnius, 2003, p. 98. [interaktyvus]. [žiūrėta: 2004-09-10]. Prieiga per internetą: <<http://www.socmin.lt>

Kompleksinės socialinės pagalbos šeimai nebuvimas sąlygoja ir stabilų socialinių našlaičių, našlaičių ir tėvų globos netekusių vaikų skaičių. Tik kas dešimtas netekęs tėvų globos vaikas – našlaitis, o dauguma – socialiniai našlaičiai. Savivaldybių vaiko teisių apsaugos tarnybų įskaitoje 2003 metų pabaigoje buvo įrašyta 17,9 tūkst. socialinės rizikos šeimų, jose augo 39,2 tūkst. vaikų. Apie 300–400 vaikų tėvams kasmet atimamos tėvystės teisės. Jos gali būti atimtos dėl žiauraus tėvų elgesio su vaikais ar visiško tėvų degradavimo, kai vaikui yra pavojinga su jais gyventi. Tėvų globos netenka ir vaikai, kai jų tėvai nuteisiami laisvės atėmimu. Tokių tėvų nemažėja; blogiausia, kad sugrižę iš įkalinimo vietų jie neatsiima vaikų iš globėjų.⁹⁵

Šios tendencijos skatina labai atsakingai analizuoti situaciją: kur nukreipiami vaikai, netekę tėvų globos, ar vaikus globojančios institucijos turi sąlygas vaikų socializacijai, ar visos institucijos turi galimybių padėti vaikui palaikyti ryšius su biologine šeima ir konsultuoti jos narius, ar visi globojami vaikai vienodai remiami valstybės pozityviosios socializacijos lėšomis. Vis daugiau vaikų, netekusių tėvų globos, paima globoti šeimos, šeimynos, parapijos visuomeninės organizacijos, kurios vaikams sudaro geresnes socializacijos sąlygas. Tačiau didesnė dalis tėvų globos netekusių vaikų patenka į valstybės, savivaldybių išlaikomas vaikų globos įstaigas. Pasitaiko, kad skiriant vaiką globėjams ar institucijai paisoma ne vaiko, o įstaigų vadovų interesų. Naujos savivaldybių, parapijinės, nevalstybinės institucijos, šeimynos priima tik dalį vaikų. Bendras vaikų, kuriems reikalinga globa, skaičiaus didėjimas neleidžia mažinti globotinių skaičiaus valstybės institucijose. Tai patvirtina ir dr. L. Žalimienės atliktas tyrimas „Regiono įvairaus tipo vaikų globos ir spec. ugdymo įstaigų veiklos organizavimo ir finansavimo sistemos įvertinimas“ (2001) ir Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos atliktas „Vaikų globos organizavimo nevyriausybinėse vaikų globos institucijose įvertinimas ir šių institucijų akreditavimo bei licencijavimo tvarkos parengimas“ (2002) bei ekspertinio tyrimo rezultatai⁹⁶ (žr. 3 lentelę).

2003 metų pabaigoje Lietuvoje buvo 14,1 tūkst. našlaičių ir likusių be tėvų globos vaikų, tarp jų 55 proc. buvo globojami šeimose, 2 proc. – šeimynose ir 43 proc. – vaikų globos įstaigose. 2003 metais buvo įvaikintas

⁹⁵ G. Kvieskienė. Socializacija ir vaiko gerovė. Vilnius, 2003. ISBN 9955-568-04-6

⁹⁶ Tyrimai. [interaktyvus]. [žiūrėta: 2004-09-10]. Prieiga per internetą: <<http://www.socmin.lt>

221 vaikas. Didžiausia netekusių globos vaikų dalis yra iš socialinės rizikos šeimų. 2002 metų pabaigoje buvo 14,7 tūkst. našlaičių ir beglobių vaikų, tarp jų 52 proc. buvo glojami šeimose, 2 proc. – šeimynose, 46 proc. – vaikų globos įstaigose.

3 lentelė⁹⁷

**Stacionarių valstybinių vaikų globos institucijų finansavimas
2000 metais**

		Vidutiniai vieno vaiko išlaikymo kaštai (Lt)	Iš viso finansuota (Lt)	Finansavimo struktūra (proc.)
Kūdikių namai	5			12,9
Juose vaikų	425	2233	949025	
Bendrojo lavinimo internatinės mokyklos	7			5,5
Jose našlaičių ir beglobių vaikų	421	956	402476	
Specialiosios internatinės mokyklos ir spec. ugdymo centrai	63			12,6
Juose našlaičių ir beglobių vaikų	973	956	930188	
Globos namai vaikams su negalia	6			24,8
Juose vaikų	894	2049	1831806	
Apskričių vaikų globos namai	31			44,2
Juose vaikų	2772	1177	3262644	

Visos pasaulio šalys susiduria su demografinėmis, pagalbos socialiai ne-
saugioms šeimoms, vaikų teisių apsaugos problemomis. Tai rodo dalies
vaikų socialinis, materialinis ir pedagoginis apleistumas šeimoje, visuome-
nėje, jų nusikalstamumas, polinkis į narkomaniją, prostituciją, nepilna-
mečių išnaudojimas, savižudybės. Skiriasi tik šios problemos mastai, spren-

⁹⁷ Vaikų globos organizavimo nevyriausybinėse vaikų globos institucijose ekspertų tyrimas. Tyrimo ataskaita. Tyrimo ataskaitos rankraštis. [interaktyvus]. [žiūrėta: 2004-10-20]. Prieiga per internetą: <<http://www.socmin.lt>

dimo būdai ir priemonės. Lietuva ir kitos Baltijos šalys – ne išimtis. Šias problemas lėmė ir 50 metų trukusios okupacijos padariniai, žmogaus pri-gimtinių teisių bei laisvių atkūrimo sunkumai, nepakankamai sparti vaikų gerovės politika pastaraisiais metais, nors ekonominės problemos spren-džiamos gana sėkmingai.⁹⁸

Viena didžiausių ir, galima teigti, specifinė Lietuvos problema – sociali-nės rizikos šeimos. Jau keliolika metų beveik nemažėja skaičius socialinėje rizikoje esančių arba vadinamųjų probleminių šeimų, kurių vaikams daž-nai reikalinga laikinoji ar nuolatinė globa. (žr. 4 lentelę). Šioms šeimoms valstybės garantuojamos ir teikiamos socialinės apsaugos garantijos yra neefektyvios. Nepakankamai dirbama su socialinės rizikos bei nedarnio-mis šeimomis: teikiant joms socialinę pedagoginę pagalbą, padedant įgyti būtinų gyvenimo įgūdžių, skatinant ieškoti pragyvenimo šaltinių, pačioms išlaikyti ir tinkamai prižiūrėti vaikus.

Prastą rūpestį šeima ir vaiku iliustruoja Lietuvos demografinės ten-dencijos. 2004 metų pradžioje šalyje gyveno 775,2 tūkst. vaikų, tai yra 22,5 proc. visų gyventojų. Per pastaruosius ketverius metus vaikų skai-čius kasmet vidutiniškai sumažėja po 26 tūkst. 2003 metais gimė 30,6 tūkst. vaikų, arba 1000 gyventojų teko 8,9 gimusiojo (2002 m. – 8,6).

4 lentelė

Socialinės rizikos šeimos* (Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenys, metų pabaigoje, tūkstančiais)

Metai	Šeimų skaičius	Jose vaikų
1995	9,7	23,6
1996	12,6	29,9
1997	14,9	34,3
1998	15,1	34,4
1999	16,0	36,9
2000	18,1	40,3
2001	18,7	42,8
2002	18,5	40,0
2003	17,9	39,2

* Pastaba: į socialinės rizikos šeimų grupę įtraukia-mos tik tos šeimos, kurios turi vaikų.

Šaltiniai: Lietuvos statistikos metraštis 2002. – Sta-tistikos departamentas prie LR Vyriausybės. 2002, p. 283. 2002 m. duomenų šaltinis: Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos 2003–04–18 bei 2004–05–20 informacija „2002 m. informacija apie socialinės rizi-kos šeimas, jose augančius vaikus bei likusius be tėvų globos vaikus“ bei „Metinė 2003 metų ataskaita apie vaikų globą (rūpybą)“.

⁹⁸ Lietuvos vaikai. [interaktyvus]. [Žiūrėta: 2004-10-20]. Prieiga prie interneto: <<http://www.std.lt/web/main.php?parent=179&module=616&id=740>

2000–2003 metais vidutinis vaikų, kuriuos moteris pagimdo per visą savo gyvenimą (suminis gimstamumo rodiklis), skaičius sumažėjo nuo 1,39 iki 1,26 (2002 m. – 1,24)⁹⁹. Vis daugiau vaikų gimsta nesantuokinėse šeimose. 2003 metais, palyginti su 2000, vaikų, gimusių ne santuokoje, dalis padidėjo nuo 23 iki 30 procentų (1990 m. buvo 7 proc.). 2003 metais po ištuokos su vienu iš tėvų liko 10,1 tūkst., o per pastaruosius ketverius metus – 42,5 tūkst. vaikų. Apie 25 proc. šeimų, kuriose auga vaikai iki 18 metų, sudaro vieno maitintojo šeimos. Dauguma tokių šeimų – motinos su nepilnamečiais vaikais. Tokių šeimų Lietuvoje yra apie 120 tūkst.¹⁰⁰ Šių moterų ekonominė padėtis yra labai sunki, todėl ir jų vaikų neaplenkia įvairios skurdo pasekmės.

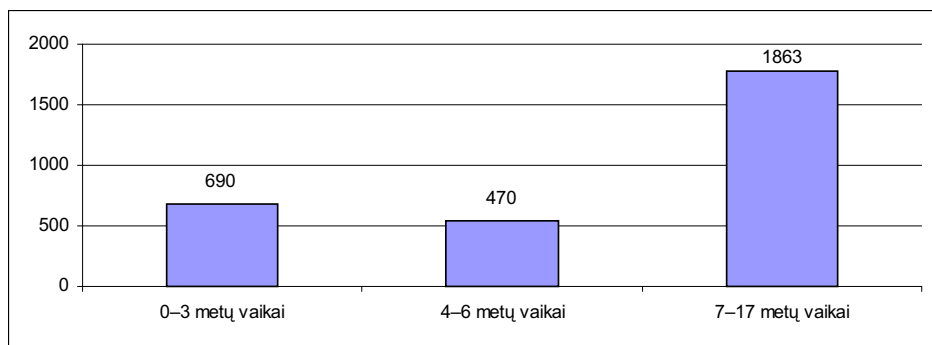
Vaikai tapo savotiška lobistine grupe, kurią politikai labai noriai naudoja politinių kampanijų metu ne tik Lietuvoje. Bet nurimus rinkimų įkarščiui, politikai užmiršta savo pažadus vaikams kaip „šalies ateiviai“: jie tradiciškai lieka „likutine finansavimo sritimi“. Gerai žinoma, kad nevyriausybines organizacijas globojamas vaikas gauna mažiau lėšų už biudžetinės institucijos globotinį. Tačiau ir vienas, ir kitas yra atsidūrę sudėtingoje situacijoje; norint atstatyti jų socializacijos raidą, nepakanka vien geros mitybos.¹⁰¹ 2002 metais įvaikintas 231 vaikas; trečdalis apsigyveno užsieniečių šeimose.¹⁰² 2002–2003 metais daugiausia vaikų išvyko gyventi į Prancūziją, 2000–2001 metais – į JAV. Kasmet maždaug 3 tūkstančiams vaikų skiriama globa (rūpyba). 2002 metais globa (rūpyba) buvo skirta 3003 vaikams, likusiems be tėvų globos. 2003 metais tėvų globos neteko 3023 vaikai, tarp jų 38 proc. buvo iki 7 metų amžiaus. Dažniausiai globos netenka vyresni kaip 7 metų vaikai. Šis faktas patvirtina prielaidą, kad Lietuvoje vykdoma netinkama vaiko politika (žr. 3 pav., p. 64).

⁹⁹ Lietuvos Respublikos 2004–2006 metų nacionalinis kovos su skurdu ir socialine atskirtimi veiksmų planas. P. 18, 70 // <http://www.socmin.lt/index.php?1416617189>

¹⁰⁰ Jungtinių tautų Vaiko teisių konvencijos įgyvendinimas Lietuvos Respublikoje. – Vilnius, 1999, p. 25.

¹⁰¹ Lietuvos Respublikos 2004–2006 metų nacionalinis kovos su skurdu ir socialine atskirtimi veiksmų planas. P. 18, 70 // <http://www.socmin.lt/index.php?1416617189>

¹⁰² Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. vasario 9 d. nutarimas Nr. 142 „Dėl Jungtinių tautų vaiko teisių konvencijos įgyvendinimo ataskaitos patvirtinimo“.

3 pav. 2003 metais vaikams nustatyta globa (rūpyba) pagal amžių¹⁰³

Vaikų globa ir labdara nuo seno žinomas reiškinys.¹⁰⁴ Mokslinėje literatūroje nurodoma, kad našlaičių prieglaudos minimos jau IV amžiaus šaltiniuose¹⁰⁵ Šiose prieglaudose buvo rūpinamasi vaikais, kurie neturėjo tėvų, tai yra našlaičiais ir pamestinukais. 1529 metais Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės statute didelis dėmesys skiriamas našlaičių globai. Statuto XV skyrius „Apie globėjus“ reglamentavo globos santykius.¹⁰⁶ Globėjas našlaičiams buvo skiriamas visais atvejais. Globėjais galėjo būti giminės ar kitos šeimos nariai. Vaikų globos idėja sparčiai paplito atsiradus krikščionybei. Su ja išsigalėjo požiūris, kad vaikai negali būti apleisti, kad tėvų pareiga rūpintis savo vaikais, juos tinkamai išlaikyti, mokyti, lavinti. Šias idėjas skelbė religinės institucijos, todėl susiformavo nuomonė, kad beglobiais rūpintis privalo bažnyčia. Pradėjus steigti valstybines įstaigas, vaikų gyvenimą ėmė tvarkyti valstybė, o religinės organizacijos ir institucijos liko kaip pagalbinės. Buvo kuriamos įvairios globos organizacijos, socialinės apsaugos sistemos, rengiami globos įstatymai.

Organizuotos globos ir labdaros užuomazgas galima pastebėti bažnytinių brolijų veikloje (Vytauto Didžiojo laikais). Pirmųjų Vilniuje Šv. Juozapo ir Nikodemo brolijų pagrindinis tikslas buvo globa. Brolijos rūpinosi krikščioniškai palaidoti neturtinguosius, pagelbėti vargšams. Akivaizdžios globos požymių pastebima cechų veikloje. Cechai susidarė iš amatų broli-

¹⁰³ Socialinis pranešimas 2003. – Vilnius, 2003, p. 110

¹⁰⁴ M. Barkauskaitė, V. Grikpėdienė. Vaikų globos ir rūpybos Lietuvos istorinės pedagoginės raidos apžvalga. – Vilnius, 1998, p. 39.

¹⁰⁵ G. Kvieskienė. Draugijos ir organizacijos. – Vilnius, 1994. p. 5.

¹⁰⁶ M. Barkauskaitė, V. Grikpėdienė. Vaikų globos ir rūpybos Lietuvos istorinės pedagoginės raidos apžvalga. – Vilnius, 1998, p. 39.

jų, kurios rūpinosi labdara, globa, šalpa. Kai kurios brolijos turėjo savo prieglaudas. Ilgą laiką Lietuvoje jos buvo tapusios centrais, kurių svarbiausia paskirtis – senelių, našlaičių, ligonių, invalidų priežiūra. Bažnyčia, parapija stengėsi steigti prieglaudas, kuriomis rūpinosi klebonai. Buvo skatinama labdaringa, karitatyvinė veikla. Katalikų dvasininkai asmeniškai rūpinosi ir globojo našlaičius.

Suaktyvėjusiam gailestingumo darbui didelės reikšmės turėjo vienuolynų veikla. Vilniuje 1635 metais vyskupas Abraomas Vaina įkurdino gailestingumo brolius (*Benefatefratelli*), sutrumpintai vadinamus bonifratais.¹⁰⁷ Jie rūpinosi ligonių, ypač silpnapročių, globa. Vilniaus vyskupas Kazimieras Brzostovsky 1713 metais Vilniuje įkurdino Roko vienuolius, kurie specialiai rūpinosi maru susirgusiais ligoniais. Globa rūpinosi ir gailestingumo seserys šaritės (XVII amžius), kurių labdaringa veikla buvo skirta vaikams, seneliams, benamiams, našlėms.

Nuo 1755 metų, kai Lietuva pateko į Rusijos imperiją, buvusi socialinės globos sistema pasikeitė. Kūrėsi valstybinės globos organizacijos: Viešosios globos valdyba, nakvynės namai, imperatorienės Marijos įstaigos. Kūrėsi ir privačios draugijos, kuriose žmonės telkėsi religiniu ar tautiniu principu ir dažniausiai rūpinosi pagalba našlaičiams, seneliams, invalidams.¹⁰⁸ Po 1863–1864 metų sukilimo carinė administracija trukdė vietinių katalikiškų globos organizacijų veiklai, visas globos ir labdaros organizacijas stengėsi prijungti prie Viešosios globos valdybos, kad galėtų jas tikrinti. Palankesnės globos draugijų įsikūrimo ir veikimo sąlygos susiklostė 1906 metais, priėmus Draugijų steigimo įstatymą.¹⁰⁹

XX amžiaus pradžioje draugijų ir kitų globos organizacijų labai padaugėjo. Jų veiklą sudarė vaikų ir senelių globa, vaikų mokymas ir auklėjimas, medicinos pagalba. Šios draugijos ne tik sprendė vaikų globos ir švietimo klausimus, bet rūpinosi ir ekonominėmis problemomis. Dažnai užsiimant globa buvo sprendžiami ir politiniai klausimai. Nepriklausomos Lietuvos valstybės vienas svarbiausių rūpesčių 1918 metais tapo socialinės globos reikalai, nes ketverių metų karas sugriovė daugybę šalies miestų, sunaikino ūkį, gatvėse atsidūrė daug našlaičių, beturčių. Sunki valstybės finansinė

¹⁰⁷ M. Barkauskaitė, V. Griepėdienė. Vaikų globos ir rūpybos Lietuvos istorinės pedagoginės raidos apžvalga. – Vilnius, 1998, p. 40.

¹⁰⁸ G. Kvieskienė. Draugijos ir organizacijos. – Vilnius, 1994, p. 7.

¹⁰⁹ Ten pat, p. 8.

ir ekonominė padėtis neleido iš karto išspręsti visų socialinių problemų. Tačiau buvo steigiami maitinimo punktai, vaikų ir senelių prieglaudos.

Nepriklausomos Lietuvos valstybės gyvavimo pradžioje socialinės globos reikalais (taip pat ir vaikų) rūpinosi Darbo ir socialinės apsaugos ministerija, kuri 1919 metų pabaigoje buvo perorganizuota į Darbo ir socialinės apsaugos departamentą prie Vidaus reikalų ministerijos. Šis 1924 metais buvo likviduotas ir įkurtas iš naujo prie Vidaus reikalų ministerijos Sveikatos departamentas. Taip pat buvo įsteigta socialinės apsaugos inspektoriatas pareigybė. Įvairūs to meto juridiniai dokumentai rodo, kad globa ir labdara buvo pavesta rūpintis miestų, apskričių bei valsčių savivaldybėms, kurios valstybiniu lygiu turėjo organizuoti globos ir rūpybos darbą. 1919 metų statistikos duomenys rodo, kad tuo metu visoje Lietuvoje pačiais įvairiausiais būdais buvo šelpiama ir globojama apie 50 tūkst. gyventojų: našlių, našlaičių, vaikų, senelių, invalidų ir kitų į vargą patekusių žmonių.¹¹⁰ Lietuvai ekonomiškai tvirtėjant, gerėjo ir vaikų globos reikalai. Buvo steigiamos uždaro tipo įstaigos – kūdikių ir vaikų prieglaudos, veikė gana daug katalikiškų labdarinių organizacijų. 1938 metų spaudos analizė rodo, kad Lietuvoje veikė 7 kūdikių lopšeliai, 57 vaikų, 174 senelių prieglaudos, kelios uždaros socialinės globos įstaigos.¹¹¹ Kai kurias globos institucijas išlaikė valstybė, pavyzdžiui, vaikų prieglaudas Čiobiškyje ir Raudondvaryje, kitas išlaikė apskritys ir miestų savivaldybės. Didelį indėlį į to meto globos sistemą įnešė aukotojų fondas. Pavyzdžiui, vien tik 1928 metais draugijų ir organizacijų globai buvo surinkta I milijonas 268 tūkstančiai litų.

Sovietų Sąjunga, okupavusi Lietuvą, pakeitė vaikų globos įstaigų veiklą. Jau pirmaisiais sovietiniais mėnesiais Lietuvoje iki tol vienuolynų ir labdarinių organizacijų išlaikomos vaikų prieglaudos buvo suvalstybintos ir pavadintos kūdikių ir vaikų namais.¹¹² Prasidėjus karui, vyko vaikų evakuacija; iš Lietuvos evakuoti vaikai buvo apgyvendinami vaikų namuose, esančiuose Gorkio, Orenburgo srityse. Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, evakuoti vaikai sugrąžinti į Lietuvą.

Po karo tūkstančiai vaikų liko be tėvų globos. Jiems reikėjo vaikų globos, o ne pavienių vaikų ir kūdikių namų. Todėl buvo pradėta steigti vaikų

¹¹⁰ Liaudies švietimas Lietuvos TSR. – Vilnius, 1978, p. 348.

¹¹¹ Socialinė apsauga Lietuvoje. – Vilnius, 1997, p. 74–75. ISSN 1392-9151

¹¹² M. Barkauskaitė, V. Griškėdienė. Vaikų globos ir rūpybos Lietuvos istorinės pedagoginės raidos apžvalga. – Vilnius, 1998. p. 40.

namus nacionalizuotuose dvaruose, statyti naujus kūdikių ir vaikų namus. 1940–1990 metais Lietuvoje vaikų namai buvo dviejų tipų: ikimokykliniai (3–7 metų vaikams) ir mokykliniai (7–18 metų vaikams). Buvo pradėti steigti taip vadinamieji mišraus tipo vaikų namai, kuriuose augo ir gyveno vaikai nuo 3 iki 18 metų.

Šiuo laikotarpiu buvo labai svarbi specialistų problema. Vaikų namuose specialiai tam darbui parengtų ir turinčių tinkamą išsilavinimą žmonių buvo nedaug. Tuo laikotarpiu švietimo sistemos pokyčiai, pavyzdžiui, 1949–1950 metais įvestas septynių klasių privalomas ir vienuolikos metų vidurinis mokslas, darė tiesioginį poveikį ir vaikų globos namams.

Didesnės vaikų globos reformos Lietuvoje prasidėjo po 1956 metų, kai buvo nutarta kurti naujo tipo švietimo ir globos įstaigas – internatines mokyklas. Šių naujų įstaigų paskirtis buvo suprantama gana įvairiai: tai įstaiga našlaičiams, socialiai remtiniems vaikams ir vaikams, kurių tėvų darbas susijęs su komandiruotėmis. Internatinės mokyklos buvo dviejų tipų: aštuonmetės ir vidurinės. Šie internatai daugiausia ir sprendė vaikų priežiūros, mokymo, globos problemas. Pamažu šios institucijos tapo našlaičių, sunkaus elgesio ir nerūpestingų tėvų likimo valiai paliktų vaikų globos institucijomis.

Valstybiniai vaikų, kūdikių namai ir internatinės mokyklos buvo pagrindinės šalies vaikų globos įstaigos, nes Nepriklausomoje Lietuvoje buvusių globos ir labdaros formų (šalpos punktų ir pan.) sovietmečiu buvo atsiskaityta. Nuo šio darbo griežtai nušalinta Bažnyčia, įvairialypė tarpukario Lietuvoje veikusi vaikų globos sistema sovietmečiu sunyko.

Atgavus nepriklausomybę, palaipsniui atkuriamą vaikų globos institucijų įvairovė. Esant galimybei, globos institucijos stengiasi sudaryti vaikams geresnes, jaukesnes gyvenimo sąlygas. Šiose institucijose vaikai gali tik gyventi, o mokytis rekomenduojama kitur. Buvę ugdytiniai, besimokantys profesinėse ar kitose mokyklose ir negalintys per atostogas nuvykti pas tėvus, globėjus, gimines, grįžta atostogų į globos įstaigą. Gyvenimo sąlygos vaikų globos namuose pagerėjo. Nemažai vaikų globos namų tapo panašūs į tikrus namus: broliai ir seserys gyvena kartu, vyresnieji rūpinasi jaunesniais. Padidėjo kai kurių tėvų materialinė atsakomybė už vaiko išlaikymą. Tačiau vaikų globą ir ugdymą šiose institucijose reikia toliau tobulinti.

Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos tinklapyje galima rasti apie 20 nevyriausybinių organizacijų, globojančių vaikus, 4 parapijų globos na-

mus. Šios institucijos yra lankstesnės už valstybinius globos namus, todėl geriau pritaiko naujas ir pažangias vaikų globos formas.

Nevyriausybinuose, parapijiniuose vaikų globos namuose, šeimynose ugdytiniai turi geresnes socializacijos sąlygas todėl, kad gyvena mažesnis vaikų skaičius (iki 50 vaikų), dirba profesionalūs vadovai, socialiniai pedagogai arba darbuotojai, yra daugiau asmeninio prisirišimo ir asmeninės atsakomybės. Tačiau ir šiuose, taip pat valstybiniuose globos namuose vaikai iki šiol neturi vieno atsakingo globėjo (kaip šeimoje vaikas turi motiną ir tėvą), yra kilnojami iš vienos globos įstaigos į kitą. Nepilnamečiai, baigę 10 klasių, dažniausiai palieka vaikų namus arba internatines mokyklas. Tik nedaugelis jų baigia vidurinę mokslą, vienas kitas šių įstaigų auklėtinis įstoja į aukštąsias mokyklas, apie 70 proc. vaikų toliau moksi profesinėse mokyklose. Vaikų globos institucijos tinkamai neparengia auklėtinių savarankiškam gyvenimui, šeimai, vaikai stokoja socialinių gyvenimo įgūdžių, nemoka elgtis su pinigais.

Dauguma pilnametystės sulaukusių valstybinių globos įstaigų auklėtinių įgyja profesijas, tačiau jiems labai sunku integruotis į socialinį gyvenimą, nes neturi nuolatinės gyvenamosios vietos. Todėl nenuostabu, kad dauguma jaunuolių dėl nepakankamos socializacijos vėl renkasi neigatyviosios socializacijos kelią. Pagrindinė visaverčio vaiko psichinės raidos sąlyga – jo prigimtį atitinkančio gyvenimo organizavimas, bendravimas su suaugusiais. Normaliai socialinei adaptacijai reikalinga patirtis, buities tvarkymo įgūdžiai. Todėl šia linkme pertvarkomos valstybinės vaikų globos įstaigos: jos mažinamos, mažesnėms vaikų grupėms stengiamasi sukurti artimesnes šeimyninei aplinkai gyvenimo sąlygas. Vaikams svarbu kontaktuoti su aplinkiniu pasauliu, lankyti gyvenamosios vietovės vaikų darželiu, bendrojo lavinimo mokyklas kartu su šeimų vaikais. Daugiau dėmesio skiriama darbiniam vaikų auklėjimui. Formuojasi visuomenės nuostata, kad našlaičius, beglobius vaikus reikia ugdyti jų gimtinėje, o ne vežti į toli esančias internatines vaikų įstaigas.

Visi vaiko gerovės srityje dirbantys profesionalai sutinka su nuostata, kad siekiant mažinti socialinę atskirtį būtina juridiskai įteisinti ir finansuoti ne pavienes programas, bet pasiteisinusias tęstines programas. Vienas iš sėkmingų pavyzdžių yra jau minėtos globojančios vaikus nevyriausybinių organizacijos. Kitas teigiamas socialinės pedagoginės pagalbos vaikams projektas – dienos centrai. Nevyriausybinių organizacijų iniciatyva dienos centrai

vaikams pradėti steigti 1996 metais. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija kuruoja dienos centrų nacionalinę programą, kurios pagrindiniai vykdytojai – nevyriausybinės organizacijos. Šia programa siekiama teikti socialines paslaugas šeimai, spręsti priešmokyklinio ir mokyklinio amžiaus vaikų, augančių nedarniose šeimose, socialines problemas, organizuoti jų neformalų ugdymą, padėti atstatyti mokymosi motyvaciją, užtikrinti socialinį darbą su tėvais. Dienos centrams iš valstybės biudžeto skirtos lėšos suteikia galimybę vaikus įtraukti į naudingą, jiems įdomią veiklą, padeda keisti vertybes, plėsti akiratį, adaptuotis visuomenėje, atitraukti vaikus nuo kenksmingo gatvės poveikio, sudaro sąlygas ruošti pamokas, gauti specialistų konsultacijas (psichologo, socialinio pedagogo ir t. t.). Juose vaikai praleidžia vidutiniškai 5 valandas per dieną, tai yra 25 valandas per savaitę.

Nevyriausybinės organizacijos imasi dar vienos, valstybės kol kas neterminamos iniciatyvos – kurti jaunimo namus, skirtus intensyviai jaunuolių, jau išėjusių iš globos įstaigų, pozityviajai socializacijai. Atsikuria ir steigiasi naujos visuomeninės religinės organizacijos, bendrijos. Lietuvoje susikūrė ir sėkmingai veikia (nors dar nėra sutvarkyta juridinė bazė) nauja ir unikali (Europoje taip pat) vaikų globos institucija – šeimynos (šeimyniniai globos namai), kuriose siekiama sukurti jaukią šeimos aplinką, labiausiai atitinkančią vaikų psichologinius bei socialinius poreikius.

Galima teigti, kad socialinės rizikos šeimoje augančių ir globos netekusių vaikų negatyviosios socializacijos korekcija gali vykti tada, kai ją patyręs vaikas tiki pozityviosios socializacijos poveikiu. Šiam procesui turi vadovauti profesionalas. Vaikų globos profesionalai sutaria, kad artimiausias vaiko socializacijai yra šeimos modelis, kai vienoje šeimoje (šeimynoje), šeimyniniuose globos namuose gyvena vaikai nuo kūdikystės iki pilnameystės. Tokiam modeliui pritaria ir praktikai, tačiau jo įgyvendinimui, kaip ir vaikų mažinimui globos institucijose, nepakanka nei žmogiškųjų, nei materialinių resursų. Todėl šiandien svarbiausias uždavinys yra lėšų decentralizavimas ir vieno vaiko išlaikymo kaštų nustatymas (įvertinant išlaidas kvalifikuotiems profesionalams ir kokybiškai socialinei pedagoginei aplinkai išlaikyti).

Apibendrinant šį skyrių teigiame, kad pereinamuoju laikotarpiu vaiko globos modelis galėtų remtis veikiančių institucijų (*institucinis*) materialine baze ir žmogiškaisiais resursais: ikimokyklinėse įstaigose, kūdikių, vaikų globos namuose, sanatorijose, vaikų ligoninėse, mokyklose, nevyriausybi-

nėse organizacijose, kur yra šio darbo specialistų, sukurta materialinė bazė. Jau šiandien, skiriant pakankamai nedidelį finansavimą, būtų galima steigti laikinosios globos grupes, į kurias vaikas patektų iš karto, ištikus krizei. Bendruomenines paslaugas (*bendruomeninis*) vaikams teikiančiu centru gali tapti bet kuri svarbi bendruomenei institucija, pavyzdžiui, parapija, turinti savo namus, mokykla ar seniūnija, jei joms bus priskirtos tokios funkcijos ir esant krizei šios institucijos gautų papildomų lėšų. Reikalui esant ir turint pakankamai profesionalių darbuotojų, gali būti steigiami aukštesnio lygio nedideli krizių centrai vaikams, patyrusiems fizinę prievartą, reabilitacijos centrai neįgaliesiems ar elgsenos sutrikimų turintiems vaikams ir kt. *Regioninės socialinių paslaugų institucijos* turėtų būti steigiamos tik tada, kai vaikams reikalinga ilgesnė negu vienerių ar kelerių metų reabilitacija. Galėtų skirtis šių institucijų finansavimas, bet jis turėtų būti tolygus ir grindžiamas vaiko socialinės ar fizinės negalios laipsniu.

Vyriausybės lygmeniu būtina priimti nacionalinę vaikų socialinę atskirtį mažinančią programą, o ją vykdyti reikėtų pradėti nuo vaikų institucijose socializacijos galimybių sunorminimo, lėšų decentralizavimo, paslaugų standartizavimo ir licencijavimo, globos ir socializacijos krepšelių nustatymo. *Regionuose (apskriityse ir savivaldybėse)* įgyvendinant regionines vaikų globos socializacijos ir integracijos programas būtina kurti bendrą paslaugų tinklą, kad institucijų teikiamos paslaugos būtų palaipsniui pertvarkomos į paslaugas bendruomenėje. *Savivaldybės lygmeniu* prioritetą reikia teikti rizikos grupių šeimos ir vaiko kompleksinei sociopedagoginei pagalbai, institucionalizuoti vaikus tik po socialinių, mokyklos ir kitų sociopedagoginių institucijų pagalbos. *Paslaugos teikėjai* turi būti periodiškai licencijuojami. Bendras visų pastangų tikslas – suteikti vaikui saugią laikinąją pastogę, nenutraukiant tiesioginio ryšio su šeima, artima vaikui aplinka, nustatyti galimą didžiausią vaikų skaičių institucijoje, sudaryti vienodas galimybes visoms licencijuotoms įstaigoms teikti socialines paslaugas vaikams.

2.2. ŽINIASKLAIDA IR NEGATYVIOJI SOCIALIZACIJA

XXI amžius įvairių šalių visuomenėms iškėlė problemą: ar žodžio ir spaudos laisvę savaip suprantančios žiniasklaidos priemonės – knygos, tarpusavyje konkuruojantys dienraščiai, TV ir radijo stotys – teisingai ir sąžiningai

atlieka savo funkcijas, nenusižengia žurnalistinės veiklos principams, profesinei etikai, tai yra ar jos veikia pozityviosios ar negatyviosios socializacijos lauke. Žinia, ryšiui tarp žiniasklaidos propaguojamo smurto ir agresyvaus vaikų elgesio daro įtaką ir kiti veiksniai, visų pirma netinkamos auklėjimo sąlygos šeimoje, kai vaikams leidžiama be saiko žiūrėti televizijos laidas, o pastaruoju metu – patekti į virtualiąją (kompiuterinių žaidimų) priklausomybę. Tokie vaikai pasižymi lėtesne kognityvine branda, yra įtarūs ir nepasitiki išoriniu pasauliu, agresyvūs, blogiau adaptuojasi mokykloje negu kiti bendraamžiai. Jeigu vaikas dažnai mato, kaip jo mėgstamas televizijos herojus pasiekia tikslą smurtaudamas, jis gali padaryti išvadą, kad smurtas ir yra pagrindinis įvairių problemų sprendimo būdas. Smurtinės reakcijos gali išsivirti ir ilgai išlikti jo elgesyje. Vargu, ar žurnalistai nesuvokia, kad smurtinės televizijos programos sužadina žiūrovą, tai yra padidina įtampą, bendrą aktyvumą, stimuliuoja su smurtu susijusias mintis, fantazijas, skatina modeliuoti televizijos herojų agresyvių elgesį ir mokytis atitinkamų agresijos formų. Manoma, kad žavėjimasis televizijos programose demonstruojamu smurtu yra susijęs su nuslopintu archaišku agresyvumu, anksčiau išgyventomis traumomis bei keršto ar atpildo troškimu.

Smurtas prieš vaikus – viena iš daugelio spaudos temų, kurios noriai ir su pavydėtiniu pastovumu keliamos į paviršių kaip sensacingos. Jaunieji šalies žurnalistai nesuvokia arba dar blogiau – nenori suvokti savo straipsnių galimų pasekmių. 2003–2004 metais Vilniaus pedagoginio universiteto Socialinės pedagogikos katedros atlikti tyrimai patvirtino anksčiau rengtų tyrimų išvadas. Straipsnių „skandalingumą“ lemia tokie kriterijai: vaiko smurtinė mirtis; seksualinis smurtas prieš vaiką; vaikas nužudo kitą vaiką; fizinis ar seksualinis šeimos narių smurtas prieš vaiką; itin dideli tam tikro reiškinio mastai.

Paaikšėjo, kad šią situaciją supranta ir patys žurnalistai. Tačiau kruvinių įvykių aprašymuose neminimos smurto priežastys, nepateikiama informacijos apie būdus, kuriais buvo galima to išvengti. Straipsniuose nėra jokios informacijos apie pagalbą, kuri galėtų būti suteikiama nukentėjusiam vaikui. Maža to, straipsnių autoriai, stengdamiesi pritraukti atitinkamos kategorijos skaitytojus, kelti jų susidomėjimą, antraštėse vartoja žodžius: „žiaurus“, „kruvinas“, „žudikas“, „banditas“ ir pan., juos pasitelkiant sudaromas dramatiškas išpūdis. Nuomonę, kad visuomenė toleruoja fizinių bausmių taikymą, patvirtina tas faktas, kad kartais vaiko sumušimas straips-

nio autoriaus traktuojamas kaip nepriimtinas, bet gana natūralus reiškiny, dėl kurio neverta plėtoti temos. Tačiau vaiko mirtis nuo smurto aprašinėjama tendencingai, su įvairiausiomis smulkmenomis, viešinama ir privati informacija. Dažniausiai (78 proc.) spaudoje aprašomas fizinis, rečiau – seksualinis, rečiausiai – psichologinis smurtas.

Galima tik spėlioti, ar tikrai fizinis smurtas Lietuvoje toks dažnas, bet aišku, kad daugelis seksualinės prievartos aukų savo skausmo spaudai neatskleidžia. Neretai publikuojamos aukų nuotraukos, dažnai pirmuose leidinių puslapiuose, šių problemų sprendimą labai apsunkina. Kruvinių įvykių iliustracijos naudojamos kaip masalas skaitytojui. Tokių straipsnių su nuotraukomis pasirodymas spaudoje daro įtaką ne tik aukų gyvenimui, bet ir šeimų gyvenimui ateityje, vaikų likimams. Spauda, pateikdama tokias publikacijas, dažnai teisinasi informuojanti apie įvykusį faktą, formuojanti užuojautą aukai, neapykantą nusikaltėliui, tačiau nutyli, kad provokuoja baimę ir nerimą.

Spaudos tyrimų duomenimis žiniasklaida, informuodama šalies visuomenę apie nusikaltimus, linkusi kurti perdėtą ir iškreiptą kriminogeninės būklės įvaizdį.¹¹³ Galima teigti, kad spauda pakankamai tiksliai atspindi visuomenės nuomonę, nesiskaitydama su priemonėmis stengiasi patraukti skaitytoją. Aiškindama problemas bei jų sprendimo būdus, dažnai kelia prieštaringas idėjas, neieško reiškinių priežasčių ar ištakų. Tai skatina daryti prielaidą, kad žiniasklaidos darbuotojai dažnai stokoja elementarios kompetencijos arba ignoruoja įstatymus – Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymą, Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvenciją, Civilinį kodeksą ir kt. Apie prevencinę žurnalistikos misiją netenka užsiminti, nes jos rasime tik užuomazgas. Pastaruoju metu Lietuvos akademinė visuomenė ir vaikų gerove besirūpinantys profesionalai pastebi, jog Lietuvoje galiojančius įstatymus būtina suderinti su Vaiko teisių konvencija, kad jie tarnautų prevencijai ir vaikų bei jaunimo ugdymui.

Tarp žiniasklaidos priemonių Lietuvoje išskiriama televizija, nes ji pasižymi informacijos pateikimo įvairove, dinamika, turi galimybę panaudoti vaizdą ir garsu perteikiamos informacijos derinį, specialiuosius efektus. Televizijos poveikio fenomenas domina daugelio sričių specialistus – psichologus, sociologus, politikus ir kt. Postmodernizmo laikotarpis kiekvie-

¹¹³ A. Dobryninas. Nusikaltimai Lietuvos spaudoje // Jurisprudencija. Mokslo darbai. – T. 11(3), 1992, p. 28.

nam žmogui siūlo neregėtą laisvalaikio amplitudę, tačiau populiariausias laisvalaikio praleidimo būdas (ir vaikų, ir suaugusiųjų) yra televizijos laidų žiūrėjimas. Tad televizija yra tapusi vienu iš svarbiausių socializacijos agentų. Dėl didėjančios televizijos įtakos mažėja šeimos, mokyklos, bendruomenės, Bažnyčios poveikis asmenybės socializacijai.

Dauguma televizijos poveikio žiūrovams teorijų nagrinėja šių laidų įtaką vaikams ir paaugliams, nes jie neturi stabilios vertybių sistemos, sunkiai atskiria fantazijų pasaulį nuo realybės ir pan. Vaikai, kuriuos tėvai baudžia fizinėmis bausmėmis, kurie žiūri smurtinius filmus, žaidžia su agresyviais draugais, gyvenime naudos smurtą dažniau negu jų vienmečiai, neturintys tokios patirties. Nustatyta, kad socializacijos proceso trūkumai veikia nevienodai: jie gali ir skatinti smurtinį vaiko elgesį, ir nesukelti agresijos. Veiksniai, galintys turėti įtakos per televiziją matyto smurto ir agresyvaus vaikų elgesio ryšiui nustatyti dažniausiai yra tokie: vaikų populiarumas tarp bendraamžių; jų akademiniai laimėjimai; identifikavimosi su televizijos herojais laipsnis; tikėjimas demonstruojamo smurto realumu ir agresyvaus turinio fantazijos ugdymas.

Siekiant nustatyti smurtinių televizijos programų poveikį vaikų ir suaugusiųjų elgesiui, atlikti įvairūs tyrimai. Jų išvados – agresyvaus turinio filmų žiūrėjimas (ypač pakartotinis) skatina vaikų agresyvumą, o nesmurtinės programos tokių pokyčių nesukelia. Galima teigti, jog juo daugiau smurto demonstruojama televizijos laidose, juo labiau vaikai, sprendami tarpusavio konfliktus, yra linkę panaudoti smurtą, kaip veiksmingą įvairių problemų sprendimo priemonę. Televizijos laidose rodomas smurtas gali sumažinti vaiko jautrumą realiam blogiui. Dėl to pasireiškia fiziologinių pojūčių pokyčiai, didėja nejautra, indiferentiškas požiūris į auką, jai padarytos žalos vertinimas ir sumažėjusi tikimybė, kad tikrovėje žmonės imsis kokių nors realių ir rezultatyvių veiksmų aukai apginti.

Galima išskirti tokius smurtinių filmų poveikio aspektus: žiūrėdami smurtinius filmus vaikai išmoksta naujos agresyvaus elgesio technikos ir ją panaudoja bendraudami tarpusavyje; vaikai identifikuoja su agresyviu filmo veikėju, tikėdami, kad demonstruojamas smurtas yra realus; tokiu atveju didėja jų pačių agresyvaus elgesio tikimybė.

Smurtiniai veiksmai, kuriuos vaikas suvokia kaip visiškai nerealius, dažniausiai nesulaukia jo dėmesio, nėra įsimenami ar imituojami. Televizijos ekrane matyto agresyvaus elgesio scenarijaus atgaminimas vaizduotėje su-

stiprina įsiminimą ir padidina tikimybę, kad toks scenarijus vienokia ar kitokia forma bus panaudotas ateityje. Vaikai, kuriems prasčiau sekasi mokslas, paprastai praleidžia daugiau laiko žiūrėdami televizijos laidas negu gerai besimokantys mokiniai. Pastarieji turi daugiau galimybių perimti agresyvaus elgesio modelius. O kadangi šių vaikų galimybės, sprendžiant įvairias problemas, yra daugiau ribotos negu sėkmingai besimokančių mokinių, tai atsiliekančios vaikai dažniausiai panaudoja tuos smurtinius problemų sprendimo būdus, kuriuos jie mato televizijos laidose. Toks elgesys šiuos vaikus atskiria nuo bendraamžių, verčia juos dar dažniau žiūrėti televizijos laidas, o dėl to lieka mažiau laiko mokslui, patiriamos akademinės nesėkmės ir t. t.

2.3. NEPILNAMEČIŲ DELINKVENTIŠKOS ELGSENOS PREVENCIJOS PROBLEMA

Nepilnamečių nusikalstamumas yra savita ir svarbi socialinė teisinė problema, su kuria susiduria įvairios valstybės. Tėvų atsakomybės už savo vaikus sumažėjimas, šeimų ekonominės problemos, nepakankama socialinių ir specializuotų prevencijos institucijų veikla, lėšų trūkumas vaikų užimtumo problemoms spręsti skatina nepilnamečių nusikalstamumą. Kas ketvirtą vaiką į nusikaltimą įtraukia suaugęs asmenys, kas dešimtą – tėvai. Į nusikalstamą veiklą įsitraukia vis daugiau jaunų žmonių, dažniausiai nesimokančių ir nedirbančių paauglių ir jaunuolių. Nepilnamečių nusikalstamumas didėja greičiau nei nusikalstamumas valstybėje apskritai. Pažymėtina, kad pastaraisiais metais vis didėja rūpestis dėl suaugusiųjų, kurie panaudoja vaikus, nesulaukusius baudžiamosios atsakomybės amžiaus, kriminalinei veiklai vykdyti. Tokios nusikalstamos veiklos diapazonas itin platus – nuo apiplėšimų ir įsilaužimų į namus iki narkotikų kontrabandos platinimo. Pastaruoju metu nepilnamečiai vis dažniau nuteisiami už pačius sunkiausius smurtinius nusikaltimus, pavyzdžiui, žmogžudystes ar išprievartavimus.

Daugelyje šalių jau nuo seno priimta su nusikaltusiais vaikais elgtis kitaip negu su pažeidusiais teisę suaugusiais. Pavyzdžiui, XIII amžiaus Norvegijos baudžiamajame kodekse nurodoma, kad apsigovę nusikaltėliai gali netekti abiejų rankų, o vaikai tik vienos. Dabar kaltinami nusikaltimu vaikai turi teisę į poveikio priemones, kurias taikant atsižvelgiama į jų amžių, įvykio aplinkybes, asmenybės poreikius.

Vienas iš būdų, kaip reaguoti į nepilnamečių nusikaltimus, plačiai išplitęs praėjusio amžiaus šeštame ir septintame dešimtmetyje, yra *gerovės metodas*, tai yra pozityviosios socializacijos ir ankstyvosios prevencijos vienovė. Taikant šį būdą kiekvienam vaikui siekiama užtikrinti ne tik maistą ir saugumą, suteikti žinių, bet ir ugdyti jo gebėjimus. Jaunas nusikaltėlis yra laikomas reikalaujančiu rūpybos, apsaugos ir tampa gerovės priemonių, o ne baudžiamojo kaltinimo objektu. Toks būdas oficialiai suderina teigiamas savybes, kurias iškelia aukšta baudžiamosios atsakomybės amžiaus riba (kartais 18 metų), taikant nerepresinę bausmę. Jis dažnai taikomas Jungtinėse Valstijose, Kanadoje, Skandinavijos šalyse.

Antrinė pagalbos prevencija taikoma tam tikroms rizikos grupėms (asmenims, kurie įvardijami kaip potencialūs smurtautojai arba galimos aukos); atsižvelgiama į konkrečią situaciją, vietos faktorių. Tokios prevencijos tikslas – paveikti rizikos grupę taip, kad jos nariai nesmurtautų prieš vaikus arba (jei kalbama apie potencialiųjų aukų grupę) netaptų smurto aukomis. Prevencijos priemonės numato ne tik įvairius būdus, tarp jų ir įstatymus, užkertančius kelią smurtui prieš vaikus, bet ir potencialios aukos apsaugos priemonių kompleksą.

Tretinė prevencija ir socialinė pedagoginė rehabilitacija taikoma asmenims, kurie jau kartą naudojo smurtą prieš vaikus arba tapo smurto aukomis. Pagrindinis jos tikslas – užtikrinti, kad tas pats asmuo nesiumtų smurto pakartotinai arba vėl netaptų smurto auka. Tam paprastai naudojamos įvairios baudžiamosios teisės procedūros, kurios, kaip manoma, kartą patirtos, atbaido nuo noro pakartotinai smurtauti, taip pat įvairios smurto aukų bei smurtautojų gydymo, rehabilitacijos programos, tam tikrų teisių apribojimo ar atėmimo procedūros.

Vakarų Europos šalyse išplėtota smurto prieš vaikus prevencija: priimti vaiko teises ginantys ir globėjų teises reglamentuojantys įstatymai, sukurta lanksti tarnybų sistema, kuri teikia veiksmingas paslaugas nepilnamečiams, turintiems įvairių raidos, elgesio ir socializacijos problemų. Jų tėvams siūlomos švietimo programos, įkurti rehabilitacijos centrai smurto aukoms bei smurtautojams ir pan. Jau 1979 metais Švedija pasirūpino, kad fizinės bausmės taikyti vaikams būtų uždrausta mokyklose, vaikų priežiūros bei ugdymo įstaigose ir kitose viešose vietose, o priėmus Tėvų ir globėjų kodekso pataisą fizinėmis bausmėmis vaikus bausti buvo uždrausta apskritai. Švedijos pavyzdžiu pasekė ir kitos Skandinavijos šalys. 1983 metais

Suomijos Vaikų globos akte akcentuojama, kad „vaiką reikia auginti su-
pratimo, saugumo ir meilės dvasia. Jo negalima išnaudoti, fiziškai bausti
ar kitaip žeminti.“¹¹⁴ Pagrindinis šių įstatymų tikslas – ne bausti mušan-
čius savo vaiką tėvus, o pakeisti visuomenės požiūrį į vaikus ir siekti, kad
smurtas neplistų. Tai nereiškia, kad valstybė gali kištis į šeimos reikalus,
tačiau norima apsaugoti vaikų, kaip ir kitų visuomenės narių, elementa-
rias teises.

Europos šalių bendrija ir Žmogaus teisių komisija aktyviai prisidėjo prie
smurto prieš vaikus problemų sprendimo. Šios įtakingos institucijos pa-
smerkė fizinių bausmių vaikams taikymo praktiką mokymosi įstaigose ir
šeimose. 1987 metais Europos žmogaus teisių komisijos iniciatyva visose
Jungtinės Karalystės valstybinėse mokyimo įstaigose buvo uždrausta vai-
kams taikyti bet kokias fizines bausmes.¹¹⁵

1987 metais Europos Taryba, remdamasi anksčiau išvardytų valstybių
smurto šeimoje mažinimo praktika, išnagrinėjusi penkių Europos valsty-
bių visiško draudimo taikyti vaikams fizines bausmes patirtį, paragino jų
pavyzdžiu pasekti ir kitas valstybes – Europos Bendrijos nares. Priimtoje
rekomendacijoje dėl socialinių priemonių, susijusių su smurtu šeimoje,
smerkami ugdyimo būdai, kai taikomos fizinės bausmės ir kitos žeminan-
čios formos, akcentuojama švietimo be smurto būtinybė.¹¹⁶

Vaikų teisėmis ir jų apsauga nuo smurto ypač susirūpinta tada, kai
1989 metais Jungtinės Tautos priėmė *Vaiko teisių konvenciją*. Šis doku-
mentas, kuriame įtvirtinti visi pagrindiniai elgesio su vaikais standartai,
sulaukė visuotinio tarptautinio pripažinimo. Šią Konvenciją greitai rati-
fikavo 191 pasaulio valstybė. Siekdamos įgyvendinti jos nuostatas, be-
veik visos šalys priėmė nacionalinius įstatymus, kitus teisės aktus, buvo
įsteigtos vaiko teisių apsauga besirūpinančios įvairios visuomeninės ir
valstybės institucijos. Dėl vaikų amžiaus ir raidos specifiškumo Vakarų
Europos teisės sistemoje plačiai taikoma vaikų teismų praktika. Tokie
teismai specializuojasi nepilnamečių (šeimos) klausimais ir nagrinėja ne-
pilnamečių administracines ir baudžiamąsias bylas, kitas šeimos, civili-
nių darbo santykių ar vaikų bylas. Tokių bylų nagrinėjimo institucijos

¹¹⁴ A. Šatas. Teisinės užkardos fizinėms bausmėms, taikomoms vaikams, šeimoje ir visuomenėje // Ar teismus stipresnis? – Vilnius, 1999, p. 30.

¹¹⁵ Smurtas prieš moteris ir vaikus Lietuvoje. – Vilnius, 1997, p. 7.

¹¹⁶ Smurtas prieš moteris ir vaikus Lietuvoje. – Vilnius, 1997, p. 8.

neturi įgaliojimų bausti vaiką ar jo tėvus, tačiau visi sprendimai yra privalomi vaikams ir jų tėvams. Specializuotų teismų tikslas – išspręsti problemas, kurių gali turėti vaikai, nustatyti priemones, kurios būtų sėkmingai taikomos siekiant pagelbėti vaikams. Daugelis Vakarų Europos valstybių įstatymų draudžia skelbti nusikaltusių vaikų vardus, adresus, mokyklas, nuotraukas ir kitus duomenis, kurie leistų atpažinti vaiką. Be to, vaiko bylos nagrinėjimas yra uždaras, o tokios bylos tolesniam vaikų gyvenimui neigiamos įtakos neturi.

Senajo žemyno vaikų teisių labai dirba Europos Sąjungos, Europos Tarybos institucijos, įvairios nevyriausybinės organizacijos bei koalicijos. Jos siekia, kad vaikai taptų prioritetu visose Europos gyvenimo srityse. Viena iš veikliausių vaikų politikos institucijų – Europos Taryba¹¹⁷. Trijų dešimtmečių veikla, ypač suaktyvėjusi 1979 metais, kai buvo iškelta Europos vaiko teisių chartijos parengimo idėja, jau duoda pirmuosius vaisius: 1989 metais priimta JTO Vaiko teisių konvencija, kurios rengimą ir priėmimą Europos Taryba aktyviai rėmė. Tačiau Konvencijos priėmimas ir jos visuotinis ratifikavimas nė kiek nesumenkino vaikų apsaugos ir jų teisių užtikrinimo svarbos. Tai ypač aktualu šiandien, kai pagrindinių organizacijos principų (žmogaus teisių, pliuralistinės demokratijos ir įstatymo viršenybės) užtikrinimu turės rūpintis vaikai – rytdienos visuomenė.

Svarbu paminėti ir žemyno vaikų koaliciją „Euronet“, į kurią susibūrė Europos organizacijos, kovojančios dėl vaikų teisių ir interesų. Ši tinklą sudaro pasaulio organizacijos, kovojančios dėl vaiko teisių ir galinčios veiksmingai dalytis informacija. Į tinklo veiklą gali įsitraukti pavieniai asmenys, nevyriausybinės organizacijos, Jungtinių Tautų agentūros ir švietimo institucijos. 1998 metais Norvegijos ir Švedijos iniciatyva buvo pradėtas projektas „Baltijos vaikų centras“, kurio tikslas – panaudoti informacines technologijas smurtą patyrusių vaikų labui. Prioritetine sritimi tapo vaikų seksualinio išnaudojimo prevencija. Vėliau buvo nutarta kaupti informaciją apie vaikus, kuriems buvo iškilęs smurto pavojus (rizikos grupės). Informacinio tinklo sukūrimas yra pirmas tarpvalstybinis Baltijos regiono valstybių projektas. Jis sudaro sąlygas keistis naudinga patirtimi, informacija apie projektus, statistikos duomenimis, naudotis specialistų konsultacijomis ir pan.

¹¹⁷ P. Boucaud. The Council of Europe and Child Welfare: The need for the European Convention on Childrens Rights // Council of Europe Human Rights Files. – No 10, Strasbourg, 1989.

Daugelyje Vakarų šalių baudžiamosios teisės veiklos sfera yra atskirta nuo nusikaltimų prevencijos, tačiau nėra atmetama bendradarbiavimo tarp šių dviejų sferų galimybė. Tokiose šalyse kaip Švedija, Danija, Didžioji Britanija jau beveik dvidešimties metų smurto prieš vaikus prevencijos programa yra gerai išplėtota, ji tapo baudžiamosios politikos dalimi. Kitose šalyse, pavyzdžiui, Vokietijoje, Austrijoje ir Šveicarijoje smurto prieš vaikus prevencija yra atskira, dar tik pradėta plėtoti sritis; ji dar neįtraukta į bendrą baudžiamąją politiką. Daugelis Vakarų Europos šalių pasisako už ryškią takoskyrą tarp smurto prieš vaikus prevencijos ir baudžiamosios teisės sistemos. Rytų Europoje ir Lietuvoje skirtumas tarp šių sistemų kol kas yra menkas.

Lietuvoje nusikaltimų prevencijos terminas dažniausiai minimas nagrinėjant vaikų teisių problemas, jų socialinio bei kultūrinio ugdymo sąlygas, socializacijos ir adaptacijos visuomenėje galimybes. Šalyje, kaip ir daugelyje kitų Rytų Europos valstybių, vyrauja teisinis požiūris į smurto prieš vaikus prevenciją, tai yra šiuo metu galiojančios normos orientuotos vien į bausmes ir formalų baudžiamąjį procesą. Todėl valstybės smurto prieš vaikus politikoje akcentuojamas įstatymų bazės plėtimas ir bausmių smurtautojams griežtinimas. Pažangių Europos šalių vyriausybių veiksmai turėjo įtakos ir Lietuvos Respublikos Seimui, kuris 1995 metais ratifikavo *Vaiko teisių konvenciją*.¹¹⁸ Šiuo aktu Lietuva juridškai įsipareigojo užtikrinti Konvencijoje išvardytas vaiko teises, įskaitant ir jo teisę būti apsaugotam nuo visų fizinio ir psichinio (emocinio) smurto formų. Iš esmės Lietuvos įstatymai atitinka tarptautinių dokumentų nuostatas.

Pagrindines vaiko, kaip žmogaus, teises į gyvybę, sveikatą, laisvę, asmens neliečiamybę, teisę į normalų fizinį, protinį, dvasinį, dorovinį, socialinį vystymąsi ir kt. saugo Lietuvos Respublikos Konstitucija, Lietuvos Respublikos santuokos ir šeimos, Civilinis, Administracinių teisės pažeidimų, Baudžiamasis ir Pataisos darbų kodeksai, procesiniai ir kiti įstatymai. Šalies įstatymai draudžia smurtą apskritai, tačiau trūksta specialių teisės aktų, nustatančių atsakomybę už smurtą prieš vaikus. Psichologinis (emocinis) smurtas nėra kvalifikuojamas kaip nusikaltimas. Vaikų gynimo institucijos, pasiryžusios paduoti smurtininką į teismą, susiduria su įvairių įstaiigų pareigūnų abejingumu, formaliu požiūriu į skaudžias problemas.

¹¹⁸ Šeimos ir vaikai Lietuvoje. – Vilnius, 1996, p. 77.

Kita skubiai spręstina problema – nepakankamai aiškiai sureguliuotos vaikų ir tėvų, iš kurių atimtos tėvystės teisės arba kurie yra baudžiami už smurtą, tarpusavio teisės. Vaikas – smurto auka – nukenčia dvigubai, nes yra perkeliamas iš jam artimos aplinkos, o patekęs į globos įstaigą dažnai netenka turėto būsto. Civilinis kodeksas nustato tėvystės teisių atėmimą, jeigu tėvai vengia vykdyti savo pareigą auklėti vaikus arba piktnaudžiauja tėvystės teisėmis, žiauriai elgiasi su vaikais, daro žalingą įtaką vaikams savo amoraliu, antivisuomenišku elgesiu, taip pat jeigu tėvai yra chroniški alkoholikai arba narkomanai.¹¹⁹ Tačiau šiuo atveju lieka nepakankamai apsaugoti vaikų turtiniai interesai, nes išlieka tėvų teisė disponuoti turtu savo nuožiūra.

Lietuvos Respublikos Seimas 2003 metų gegužės 20 d. nutarimu Nr. IX-1569 patvirtino Vaiko gerovės valstybės politikos koncepciją, kurioje pateikiami pagrindiniai vaiko gerovės politikos principai ir vertybės. Remiantis šiais principais ir vertybėmis, apibūdinamos pagrindinės vaiko gerovės problemos Lietuvoje, numatomi pagrindiniai vaiko apsaugos politikos tikslai artimiausiam dešimtmečiui vaiko aprūpinimo, dalyvavimo ir apsaugos srityse, nurodomos vaiko gerovės politikos įgyvendinimo strateginės gairės. Šios koncepcijos pagrindu parengta Vaiko gerovės valstybės politikos strategija ir pateikti siūlymai dėl analizės ir stebėsenos (monitoringo) sistemos sukūrimo. Lietuvos Respublikos Seimas 2002 metų lapkričio 7 d. nutarimu Nr. IX-1185 patvirtino Nacionalinį žmogaus teisių rėmimo ir apsaugos veiksmų Lietuvos Respublikoje planą, kurio 8 skyriuje, siekiant geresnės vaiko teisių apsaugos, numatomos priemonės vaiko teisėms ginti. Pagal šį planą 2004–2005 metais skiriama lėšų vaikų, patyrusių smurtą, reabilitavimo sistemai sukurti (nuo smurto nukentėjusių vaikų reabilitacijos koncepcijos, įstatymų projektams parengti, įstatymams įvertinti, informacijos apie smurtą patyrusių vaikų reabilitaciją kampanijai, mokymui, kaip organizuoti pagalbą tokiems vaikams).

Nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos aktualumą galima patvirtinti tokiais duomenimis. 2003 metais 14–17 metų amžiaus nepilnamečiai padarė 3,8 tūkst. nusikaltimų ir 0,3 tūkst. baudžiamųjų nusižengimų. Daugiau nei pusė (59 proc.) nusikaltimų ir dauguma (80 proc.) baudžiamųjų nusižengimų – vagystės. 2003 metais teismai nuteisė 2,3 tūkst. nepilna-

¹¹⁹ Jungtinių tautų vaiko teisių konvencijos įgyvendinimas Lietuvos Respublikoje. – Vilnius, 1999, p. 53.

mečių, tai 12 proc. mažiau nei 2002 metais. Atidėjus bausmės vykdymą, tūkstantis nuteistų vaikų liko laisvėje. 2004 metų pradžioje įkalinimo įstaigose kalėjo 119 nuteistų nepilnamečių (2003 metais – 222). Nepilnamečių vidutinė bausmės atlikimo trukmė pagal nuosprendį buvo 2 metai ir 6 mėnesiai, o reali – 1 metai ir 1 mėnuo.

Nepilnamečių kriminalinės justicijos koncepcijoje numatoma *teisėjų specializacija*, planuojama kurti atskirus nepilnamečių bylų skyrius. Pasiūnaujant JAV ir Vokietijos patirtimi, Lietuvoje taip pat rengiamasi kurti specializuotus nepilnamečių (šeimos) teismus, taikyti kriminalinio persekiojimo diversijos metodą. Jo esmė – nustatyti specialias nepilnamečiams skirtas procesines normas, suteikiančias kriminalinės teisės pareigūnams plačias galimybes kiekvienoje baudžiamojo proceso stadijoje atsisakyti baudžiamojo nepilnamečio persekiojimo bei visiškai atsisakyti nepilnamečių sulaikymo iki teismo. Numatoma užtikrinti apklausiamo vaiko teises apklausos metu, sutrumpinti baudžiamąjį procesą, siekti, kad vaikas būtų apklausiamas kuo rečiau¹²⁰. Tačiau šiandien šių reikalavimų dar nesilaikoma.

Įgyvendinant smurto prieš vaikus ankstyvąją prevenciją, į šią veiklą būtina įtraukti įvairias organizacijas: policiją, savivaldybes, namų bendrijas, bendruomenių centrus, privačius asmenis, vyriausybinės ir nevyriausybinės organizacijas¹²¹ ir kt. Tai rodo pozityvią smurto prieš vaikus prevencijos plėtros kryptį, reiškiančią, kad ji randa atgarsį visuomenėje. Trūkumas tas, kad atskiros prevencinės organizacijos dažnai nesuderina savo veiksmų. Tai bando daryti vaikų teisių apsaugos tarnybos, kurios kaupia, analizuoja ir sistemina informaciją apie vaikų teisių apsaugą Lietuvoje, atstovauja vaikų teisėms bei interesams Seime ir Vyriausybėje, teikia pasiūlymus dėl vaikų teisių apsaugos derinimo, koordinuoja ministerijų, savivaldybių, kitų valstybės institucijų bei visuomeninių organizacijų veiklą ir vadovauja rengiant, organizuojant ir įgyvendinant tikslines programas bei kitas priemones vaikų teisių apsaugos srityje.

Delinkventinio, kaip ir deviantinio, elgesio priežastis dažniausiai būna neigiama socializacija. Nusizengusiems teisės normoms nepilnamečiams

¹²⁰ Šeimos ir vaikai Lietuvoje. – Vilnius, 1996, p. 78.

¹²¹ Vaikų ir jaunimo neužimtumo ir nusikaltimų prevencija. Situacijos analizė ir metodinės rekomendacijos. – Vilnius: Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras, 2000, p. 200. ISBN 9986-9250-1-0

tenka susidurti su kriminaline justicija. Nustatyta, kad baudžiamojo persekiojimo mechanizmas daro didelę žalą nepilnamečių asmenybei: jie patiria stiprią psichologinę, pedagoginę bei dorovinę įtaką, nuo kurios daugeliu atvejų priklauso tolesnė asmenybės sklaida (prosocialinė ar antisocialinė) bei tolesnių stadijų (auklėjimas kolonijose, elgesys išėjus iš kolonijos ir t. t.) poveikis.¹²²

Kyla klausimas, kaip galima apsaugoti nepilnametį teisės pažeidėją nuo tardymo izoliatoriuje patiriamo smurto? Kas smurtauja ir kokios to smurto kilmės priežastys? Lietuvoje veikia 4 specialieji vaikų globos ir auklėjimo namai. Čia vaikai patenka jau padarę lengvesnius ar sunkesnius nusikaltimus. Specialiuose vaikų globos ir auklėjimo namuose gyvenančių auklėtinių skaičius svyruoja nuo 51 iki 69. Tai įstaigos, kuriose vaikai dažnai keičiasi. Didžioji dalis vaikų į jas atvyksta iš tėvų namų, tokių yra daugiau kaip 60 proc. Trečdalis atvyksta iš kitų globos įstaigų. Apie šeštadalis vaikų į šias institucijas patenka iš asocialaus elgesio šeimų. Visi atvykstantys vaikai turi turėti savo tėvų arba globėjų sutikimą.

Vieno vaiko išlaikymo išlaidos gerokai viršija 1000 litų per mėnesį. Tačiau šios pakankamai didelės lėšos dažniausiai skiriamos ne pozityviajai socializacijai, socialinei pedagoginei pagalbai ar vaiko gerovei, o neveiksmingai institucijų ūkinei sistemai išlaikyti. Pažymėtina, kad šiose institucijose, palyginti su kitomis vaikų globos įstaigomis, dirba vyriausias savo amžiumi personalas ir mažiausiai profesionalų – socialinių pedagogų, darbuotojų, psichologų.

Buvimas tardymo izoliatoriuje ar kolonijoje nepilnamečiui padaro didelę moralinę ir psichologinę žalą. Tyrimas parodė, kad nepilnamečių padėtis izoliuotose institucijose labai priklauso nuo nepilnamečių neformalių tarpusavio santykių. Pakankamai aukštas statusas kriminaliniame pasaulyje iš dalies apsaugo nuo fizinio, psichologinio (emocinio) ir seksualinio smurto. Nepilnametis gali užsitikrinti šį statusą tik besąlygiškai atmesdamas tradicines vertybes (pagarbą visuomenei ir įstatymui) ir priimdamas kriminalinę orientaciją, nusikaltėlių vertybes ir papročius. Spaudimas priimti nusikalstamas orientacijas izoliuotose auklėjimo institucijose yra kur kas stipresnis negu laisvėje. Todėl buvimas šiose įstaigose prisideda prie kriminalinės orientacijos stiprinimo tarp tų nepilnamečių, kurie ją

¹²² Nepilnamečių justicija Lietuvoje. – Vilnius, 1996, p. 28.

turėjo, ir paauglių, kurie turėjo prosocialinę ar nepastovią orientaciją.¹²³

Deviantiniu elgesiu pasižyminčių nepilnamečių grupėse yra paplitusios tam tikros elgesio taisyklės, kurių kiekvienas grupės narys, norintis išsaugoti savo poziciją, privalo laikytis. Šių taisyklių griežčiausiai laikomasi tardymo izoliatoriuje, tačiau jos pastebimos ir kolonijose, specialiuose vaikų globos ir auklėjimo namuose. Kokios jos?

- *Pažeminimo taisyklė* – siekdamas pažeminti kitą, grupės narys turi išnaudoti bet kokią savo pranašumą.

- *Rangų atitikimo taisyklė* – pranašumą galima demonstruoti tik prieš žemesnį statusą turinčius atitinkamos hierarchijos narius.

- *Atkirčio taisyklė* – jeigu vienas grupės narys bando pažeminti kitą, turintį tokį patį arba panašų statusą grupėje, tai pastarasis turi tuojau pat pasipriešinti (priešingu atveju jis gali tapti nuolatinių pažeminimų objektu).

- „*Atpirkimo ožio*“ taisyklė – susikaupus įtampai ir nepasitenkinimui, kiekvienas grupės narys gali išreikšti agresiją prieš kurį nors užguitą ar „prasikaltusį“ grupės narį.

- *Agresijos nukreipimo nuo savęs taisyklė* – dalyvaudamas grupiniame aukos persekiojime, paauglys demonstruoja savo solidarumą su grupės dauguma ir kartu nukreipia galimą agresiją nuo savęs.

- *Nuolaidžiavimo taisyklė* – jeigu grupės narys, turintis aukštesnį statusą, leidžia žemesnės kastos individui išreikšti bent minimalias ambicijas, tai jos greitai gali peraugti į rimtas pretenzijas užimti jo vietą grupinėje hierarchijoje (dėl to visi grupės nariai skiria ypatingą dėmesį žemesnį statusą turinčių individų elgesiui bei subordinacijos mechanizmams) ir t. t.

Tardymo izoliatoriuje patyrę fizinį smurtą nepilnamečiai dažniausiai niekam nesiskundžia. Vyrauja nuostata: „arba aš mušu, arba mane muša.“ Dažniausiai yra mušamasi dėl nesutarimų ar keršto, norint atimti drabužius ar pažeminti autoritetą.

Iškreipti seksualiniai santykiai įkalinimo įstaigose yra svarbi nusikaltamos subkultūros dalis. Visą laiką gresia pavojus, kad nepilnametis gali būti išprievartautas, o tai būtų didelis jo pralaimėjimas ir ženkli prievartautojų pergalė. Jeigu taip įvyksta, nepilnametis iš karto nustumiamas į

¹²³ E.Vileikienė, S. Gučėnienė. Kriminalinės justicijos poveikis nepilnamečių, teisės pažeidėjų asmenybei ir jų elgesiui // Socialinis ugdymas. – Vilnius, 1999, p. 50. ISSN 1392-9569

žemiausią neformaliųjų santykių sluoksnį. Jis visam laikui lieka pasityčiojimų ir paniekos objektu, o jį išprievartavusio asmens autoritetas padidėja.

Tačiau kiti nuteistieji tardymo izoliatoriuje patiria dar vieną smurto rūšį. Dažnai tyrimo, teismo metu nepilnamečiai skundžiasi, kad juos mušė, jiems grasino, iš jų tyčiojosi, ant jų šaukė policijos pareigūnai.¹²⁴ Manoma, kad kriminalinės policijos pareigūnai naudoja smurtą todėl, kad nori kuo greičiau „sėkmingai“ baigti bylą ir verčia nepilnamečius prisipažinti padarius nusikaltimus, kurių jie nėra padarę. Pasitaiko, kad tokiu būdu pareigūnai išlieja blogas emocijas. Nepilnamečių teigimu, dauguma kriminalinės policijos pareigūnų ir tardytojų visiškai abejingi vaikams, jų auklėjimui ir tolesniam likimui – juos domina tik nusikaltimo atskleidimas. Jaunojo nusikaltėlio prisipažinimą tardytojai „išgauna“ įvairiais būdais: pažadėdami nepilnamečių paleisti į laisvę, sušvelninti bausmę, grasindami fiziniu susidorojimu.

Ikiteisminio tyrimo metu socialinis ugdymas neegzistuoja. Svarbiausiems įstatymo tikslams, pozityviosios socializacijos metodams pareigūnai yra abejingi. Jie tvirtai įsitikinę, kad vienintelis tikslas šiame kriminalinės justicijos etape yra atskleisti nusikaltimą ir įrodyti nepilnamečio kaltę. Tokia nuostata rodo, kad daugelis kriminalinės justicijos pareigūnų visiškai nesupranta arba neišmano savo veiklos tikslų, nes nusikaltimo demaskavimas bei nusikaltėlio nubaudymas negali būti vienintelis tikslas. Jis neturi praktinės reikšmės visuomenei, nes tarnauja tik įstatymų leidėjų suformuluotų tikslų siekiui. Nepilnamečio nusikaltimo ištyrimas svarbus, jeigu pavyksta užkirsti kelią kitiems nusikaltimams, koreguoti konkrečios asmenybės trūkumus. Deja, kriminalinė justicija tokių tikslų nepasiekia.¹²⁵

Nepilnamečiai susidūrę su kriminalinės justicijos pareigūnais, tampa labai nepatiklūs. Jie praranda pasitikėjimą ne tik pareigūnais, bet ir kitais atsakingais darbuotojais, o neretai ir visa teisės ar net valstybės sistema. Nemaža visuomenės dalis pripažįsta, kad drastiškas suimtų nepilnamečių teisių pažeidimas, psichinės ir dorovinės žalos padarymas nėra geras reiš-

¹²⁴ E. Vileikienė, S. Gučėnienė. Kriminalinės justicijos poveikis nepilnamečių, teisės pažeidėjų asmenybei ir jų elgesiui // Socialinis ugdymas. – Vilnius, 1999, p. 50. ISSN 1392-9569

¹²⁵ E. Vileikienė, S. Gučėnienė. Kriminalinės justicijos poveikis nepilnamečių, teisės pažeidėjų asmenybei ir jų elgesiui // Socialinis ugdymas. – Vilnius, 1999, p. 51. ISSN 1392-9569

kinys, tačiau manoma, kad tai neišvengiamas blogis, su kuriuo reikia susitaikyti, norint užtikrinti efektyvią kriminalinės justicijos veiklą. Yra susiformavusi net savotiška „ideologija“, kuria bandoma pateisinti esamą padėtį. Susidariusi sunki padėtis pateisinama tuo, kad perpildyti izoliatoriai, nuteistiesiems nepakanka gyvenamojo ploto, nėra lėšų, etatų, parengtų specialistų, kurie gebėtų gerai dirbti su paaugliais. Manoma, kad ikiteisminio tyrimo stadijoje netaikant fizinių bausmių ir intensyvių psichologinio spaudimo priemonių, nesulaikant nepilnamečių iki teismo neįmanoma veiksmingai atskleisti nusikaltimų.

Svarbu, kad kriminalinės justicijos darbuotojai yra perkrauti darbu, bet dauguma jų neturi socialinio pedagoginio išsilavinimo, elementarių žinių apie socializaciją ir gerovės metodą. Todėl bandant atskleisti nusikaltimą yra naudojamas fizinis smurtas, nepilnamečiai laikomi tardymo izoliatoriuje ir pan. Visuomenei peršama nuomonė, kad dauguma nepilnamečių, laikomų tardymo izoliatoriuje, padarė sunkius nusikaltimus, atsidūrė už įstatymo ir žmogiškumo ribų, jiems klijuojamos etiketės žiniasklaidos priemonėse, kurios dažnai nepaiso nekaltumo prezumpcijos.¹²⁶

Taip drastiškai apribojamos nepilnamečių, kurių kaltė dar neįrodyta ir kurie dar nepripažinti kaltais įstatymo nustatyta tvarka, elementarios teisės. Visa tai gali sukelti pavojingą „kaltinamos pakraipos“ tendenciją, kai nepilnamečiai laikomi nusikaltėliais ir su jais elgiamasi kaip su nusikaltėliais, neturint tam tinkamo pagrindo. Jokiais „objektyviais tikslais“ ir jokiais „objektyviais sunkumais“ negali būti pateisintas nepilnamečių fizinis kankinimas bei ilgalaikė psichologinė žala. Noras iširti nusikaltimą neturėtų paminti tokių amžinų vertybių kaip humanizmas, žmogaus teisės, piliečio orumas ir pan. Reikėtų ryžtingai atsisakyti nuostatos bet kokia kaina iširti nusikaltimus, nepamatuoto ikiteisminio nepilnamečių sulaikymo net ir tais atvejais, kai to reikalauja nusikaltimo tyrėjai. Kaip jau minėta, kriminalinės justicijos stadijos metu nepilnamečiui padaroma dažnai nepataisoma psichologinė, pedagoginė bei dorovinė žala, nuo kurios daugeliu atvejų priklauso tolesnė jo asmenybės sklaidos kryptis (prosocialinė ar antisocialinė) bei tolesnių stadijų (auklėjimas kolonijose, elgesys išėjus iš kolonijos ir t. t.) poveikis.¹²⁷

¹²⁶ Nepilnamečių justicija Lietuvoje. – Vilnius, 1998, p. 28. ISBN 9986-9250-0-2:8.00

¹²⁷ Ten pat, p. 29.

Nusikalstamumą lemia daugybė veiksnių – socialinių, ekonominių ir psichologinių. Daug įtakos augančiam nusikalstamumui turi ir amnestijos, kai neužtikrinamas į laisvę išėjusių asmenų socialinis saugumas, socialinės garantijos, palankios galimybės įsigyti darbą, gyvenamąjį plotą, pragyvenimo šaltinį ir pan. Pasitaisyti bandantis buvęs nusikaltėlis dažniausiai susilaukia negatyvios visuomenės reakcijos: juo nepasitikima, bijoma, jo nepriima į darbą ir t. t. Todėl dažnas vėl grįžta į nusikalstamą gyvenimą. Tik tada, kai skatinama nusikaltimą padariusio asmens reabilitacija ir resocializacija, pasiekiami teigiamų rezultatų.

Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos duomenimis, 2001 metais iš *įkalinimo įstaigų* grįžo 4,39 tūkst., o 2002 – net 6,49 tūkst. asmenų. Nepilnamečiai tarp nuteistų asmenų sudarė apie 12 proc. (2001).¹²⁸ Šie asmenys yra praradę savo ryšius su šeima, neturi būsto, darbinį įgūdžių, neretai piktnaudžiauja alkoholiu ar narkotikais. Pagalbą galėtų teikti specialios socialinės adaptacijos institucijos, kurių steigimas apskrityse buvo numatytas, tačiau kol kas nėra realizuotas.

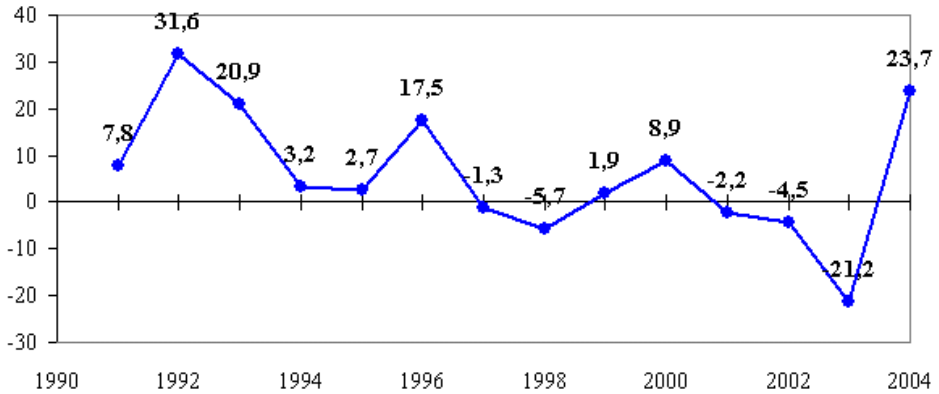
Laikino apgyvendinimo problemą iš dalies padeda spręsti savivaldybių steigiami nakvynės namai. 2002 metais Lietuvoje veikė 23 laikino gyvenimo namai. Daugiau kaip trečdalis jų gyventojų (apie 850) buvo asmenys, grįžę iš laisvės atėmimo vietų.¹²⁹ Tačiau šios socialinės grupės asmenims laikinas apgyvendinimas nakvynės namuose yra tik dalinis, bet ne esminis būsto problemos sprendimas. Informacija ir statistika apie socialinės rizikos asmenų skaičių, išlaidas jų socialinei integracijai yra neišsami ir gana fragmentiška. Todėl tiksliai įvertinti rizikos grupės asmenų poreikius socialinei paramai ir jų tenkinimui sunku.

Viena iš būtinų tokių asmenų socialinės integracijos grandžių yra profesinis mokymas, darbinį įgūdžių ugdymas, pagalba įsidarbinant. Nors ši labai svarbi socialinės integracijos kryptis šiek tiek plėtojama įkalinimo įstaigose, vis dėlto įdarbinimas ar profesinis mokymas apima labai nedidelę dalį įkalinimo įstaigose esančių asmenų. Profesinio mokymo paslaugas gavusių asmenų skaičius sudaro labai mažą dalį kasmet iš įkalinimo įstaigų išėjusių skaičiaus (2002 metais – apie 5 proc.).

¹²⁸ Lietuvos statistikos metraštis, 2002. – Statistikos departamentas prie LR vyriausybės, 2002, p. 290.

¹²⁹ Socialinis pranešimas 2002. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. – Vilnius, 2003, p. 63.

*Nusikalstamų veikų skaičiaus pakitimo tempai
(lyginant su praėjusiais metais), proc.
Rate of change in number of criminal offences
(compared to previous year), %*

4 pav. Nusikalstamų veikų skaičiaus pakitimo tempai¹³⁰

Išsamesnė informacija – žr. „Automatizuota statistika“, Informatikos ir ryšių departamento prie VRM ataskaitose.

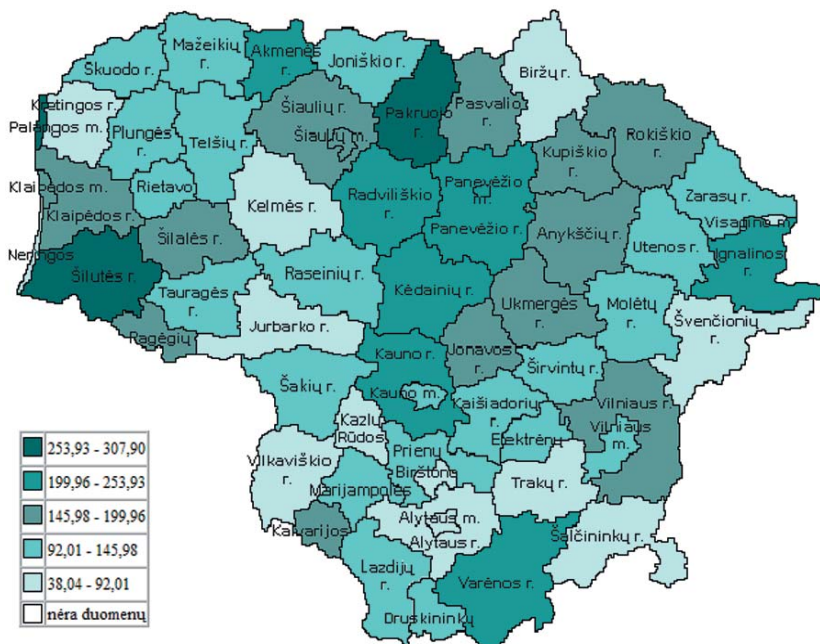
Rizikos grupei priskiriami vaikai:

- atlikę bausmę auklėjimo ir drausmės institucijose ar tie, kuriems bausmės vykdymas atidėtas;
- padarę teisės pažeidimų, fiksuotų vidaus reikalų institucijose;
- turintys pedagoginių nuobaudų, fiksuotų mokyklos dokumentuose;
- turintys pedagoginių nuobaudų, fiksuotų ugdymo įstaigos dokumentuose;
- turintys asocialaus elgesio požymių (tėvų prašymu ir klasės vadovo pritarimu);
- gyvenantys ypač sunkiomis materialinėmis sąlygomis, kurios gali skatinti deviantiškumą;
- beglobiai, vaikataujantys, šiukšlynų, disfunkcinių šeimų vaikai;
- patyrę ar patiriantys prievartą.

Nors prevencinis darbas su šiais vaikais pastebimai gerėja, bet stebint pasutinių metų nepilnamečių nusikaltimų veikų dinamiką (žr. 4 pav.), galime daryti išvadą, kad ne viskas dar padaryta.

¹³⁰ Išnagrinėta nusikaltimų, padarytų nepilnamečių arba jiems dalyvaujant // Statistika. [interaktyvus]. [žiūrėta: 2004-09-30]. Prieiga per internetą: <<http://www.nplc.lt/nj/statistika.htm>>

Šiems vaikams būtina taikyti papildomai valstybės finansuojamas pozityviosios socializacijos programas. Jeigu laikomasi nuostatos, kad šie vaikai ateityje turėtų tapti visaverčiais visuomenės nariais, jiems programų neužteks, reikės profesionalų pagalbos, socialinės terapijos, rehabilitacijos, kuri po sunkesnių traumų turėtų trukti ne trumpiau kaip metus. Pozityviosios socializacijos ir ypač profesionalų (socialinių pedagogų) poveikį sprendžiant socialines problemas (tarp jų ir nusikalstamumo mažinimo) iliustruoja pateikiama diagrama. Pažymėtina, kad geriausių rezultatų pasiekta tuomet, kai Nacionalinės vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos programos finansavimui buvo skirta per 12 mln. litų (1997, 1998) ir kai visose ugdymo institucijose Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu (2003) buvo įvesti socialinių pedagogų etatai. Ženklus nusikalstamumo kilimas 2004 metais susijęs su nepakankamu pasiektų rezultatų įtvirtinimu, nesugebėjimu veikti kompleksiskai ir neefektyviu narkomanijos prevencijos programos taikymu ir nekokybiška, nekoordinuota prevencine veikla (žr. 5 pav.).

5 pav. Per 2004 metus ištirtų nusikalstamų veikų, kurias padarė nepilnamečiai, skaičius 100 000 gyventojų savivaldybėse

Išsamesnė informacija – žr. „**Automatizuota statistika**“, Informatikos ir ryšių departamento prie VRM ataskaitose

A. Dapšys veiksnius, lemiančius vaikų nusikaltimus, teoriniu ir praktiniu požiūriu siūlo skirstyti į objektyvius ir subjektyvius. Tarp objektyvių aplinkybių autorius akcentuoja esminius pereinamojo laikotarpio prieštaravimus bei sunkumus visuomenės sistemoje ir jos struktūrose:

- ekonomikos (infliacija, ūkio suirutė, privatizacijos procesas ir pan.);
- socialinėje (staigus gyvenimo lygio nuosmukis, gyventojų, jų šeimų socialinė ir turitinė diferenciacija ir poliarizacija, nedarbo grėsmė ir kt.);
- politikos (išoriniai ir vidiniai prieštaravimai);
- moralės ir kultūros (prieštaravimai tarp senųjų ir naujai besiformuojančių moralės normų, kultūros vertybių, santykių ir tradicijų);
- teisės (naujos teisės sistemos, įstatymų, teisės institucijų bei struktūrų kūrimo, jų reformos sunkumai).

Remiantis egzistuojančia juridine baze (ją būtina tobulinti) galima numatyti veiklos schemą, kuri jau šiandien taikoma daugelyje valstybių, sprendžiant konkrečias vaikų problemas.

2.4. SOCIALINĖS ATSKIRTIES GRUPĖS

Gatvės vaikai – tradicinė socialinės atskirties grupė, kuriai priskiriami gatvės, šiukšlynų vaikai, elgetos, valkatos ir kitokie be nuolatinės globos nepilnamečiai. Vis dažniau į šią grupę patenka narkomanai, pabėgėliai ar kai kurių, atrodytų, saugių grupių nariai (tam tikrų vietovių gyventojai, tautinių ir kt. mažumų atstovai). Socializacijos procesas yra nenutrūkstamas, vaikas socializuojasi ne tik šeimoje, mokykloje, bet ir kieme ar gatvėje. Žinoma, kad vaikai žaidžia gatvėse, tačiau egzistuoja ir kita realybės pusė – vaikai gyvena gatvėse, čia jie patiria smurtą, įsitraukia į deviantines grupes.

Pastaruoju laikotarpiu vis dažniau gatvės vaikai siejami su narkotikų vartojimu. Narkomanijos plitimą skatina šie veiksniai:

Socialiniai psichologiniai – silpni socialiniai ryšiai šeimoje, jos auklėjimo ypatumai; mokykla, jos ugdomoji funkcija; neformaliosios grupės; laisvalaikio įtaka.

Individualieji asmenybiniai – asmenybės individualios savybės; vertybių sistema; savęs vertinimo lygis.

Socialiniai ekonominiai – nedarbas; ieškodami pragyvenimo šaltinio, vaikai tampa uždarbiautojais, dalis jų susiduria su būsto problemomis.¹³¹

¹³¹ G. Kvieskienė, O. Merfeldaitė. Gatvės vaiko kaip socialinio-pedagoginio fenomeno charakteristika. – Vilnius, Socialinis ugdymas T. 2. 2000, p. 83. ISSN 1392-9569

Europos Tarybos siūlymu buvo priimti du „gatvės vaikų“ apibrėžimai:¹³²

- Gatvės vaikai – tai vaikai, kurie šiuo metu gyvena gatvėje ir visas jų gyvenimas siejasi su patirtimi, įgyta gatvėje.

- Gatvės vaikai – tai vaikai, kurie gatvėse yra pamokų metu arba jose praleidžia didesniąją dienos dalį, tačiau grįžta nakvoti namo.

Dar vieną vaikų, gyvenančių gatvėje, apibūdinimą pasiūlė Lenkijos specialistai:

- Gatvės vaikai yra tie, kurie leidžia laiką gatvėse ne todėl, kad neturi namų, o todėl, kad jų emocinis pasaulis namuose, mokykloje ar bendruomenėje yra ribotas ir netenkina vaikų poreikių.¹³³

Kai kuriose šalyse, taip pat ir Lietuvoje, buvo atlikti tyrimai, kurie sutekė naudingos, nors ir ribotos informacijos apie gatvės vaikus. Tyrimais nustatyta, kad vaiko gyvenimą gatvėje skatina ne šeimos sudėtis (tėvo, motinos neturėjimas, patėvio ar pamotės buvimas ir pan.), bet šeimos narių tarpusavio santykiai. Prastesnė materialinė padėtis, nedarnūs tarpusavio santykiai, vieno iš tėvų nebuvimas, patėvio ar pamotės buvimas dažnai susiję su nedarna, nesutarimais, pykčiu ir barniais tose šeimose, kuriose dažnai girtaujama, o vaikams skiriama mažai dėmesio arba jie tampa tokio tėvų gyvenimo būdo trukdžiai. Vaikai bėga ne iš visų girtaujančių šeimų, tai dažniau daro nariai tų šeimų, kuriose jie negali patenkinti būtiniausių savo gyvenimo poreikių: pavalgyti, išsimiegoti, jaustis saugūs, mylimi. Neretai vaikai yra tiesiog išvejami iš namų. Kitaip sakant, nuolatinės nepriežiūros ir psichologinio (emocinio) smurto patirtis verčia vaikus pasirinkti gyvenimą gatvėje.¹³⁴

Nėra lengva ir paprasta išsiaiškinti vaiko, pasirenkančio nuolatinę riziką patirti smurtą, motyvus ir tokį pasirinkimą lemiančius veiksnius. Pavyzdžiui, sunku atskirti socialinius ekonominius veiksnius, lemiančius tokį vaikų pasirinkimą, nuo šeimos gyvenimo būdo poveikio. Socialinis nuosmukis ir staigūs socialiniai pokyčiai daro įtaką šeimų gyvenimui. Nedarbas ir skurdas tampa šeimų iširimo, alkoholizmo ir narkomanijos, netinkamos globos, smurto prieš vaikus atsiradimo priežastimi. Neretai šeimose, kurių vaikai išeina gyventi į gatvę, dirba tik vienas iš tėvų, joms nepakanka

¹³² Street Children. New York, 1999, p. 8.

¹³³ Street Children. New York, 1999, p. 9.

¹³⁴ P. Dereškevičius. Psichologinės vaikų bėgimo iš namų prielaidos ir jų keitimo kryptys. – Vilnius, 1996, p. 89.

pragyvenimo lėšų. Šeimų skurdas, mažos bedarbių pašalpos verčia ieškoti išeities. Todėl šeimų išlaikytojais tampa vaikai, nes jiems lengviau ir paprasčiau gauti darbo negu jų tėvams.¹³⁵

Daugeliu tokių vaikų rūpinasi valstybė, tačiau nemažai jų dėl globos institucijose ar šeimose nuolat patiriamo smurto pabėga ir gyvena gatvėse. Dėl nuolat didėjančio gatvėse gyvenančių vaikų skaičiaus valstybės institucijos neišgali jais visais pasirūpinti.¹³⁶ Vaikams, patyrusiems smurtą namuose ar valstybės institucijose, gyvenimas gatvėje, nepaisant visų gatvėje jiems gresiančių pavojų, atrodo daug patrauklesnis. 50 proc. Bukarešto (Rumunija) vaikų tyrimų centro apklaustų gatvėje gyvenančių nepilnamečių teigė, kad jie renkasi gatvę, o ne kasdienį smurtą šeimoje. Nuo smurtautojo gatvėje vaikas gali pabėgti, o smurtą šeimoje patiriančiam vaikui lieka vienintelis apsaugos būdas – gatvė.

Apklausti gatvės vaikai teigiamai atsiliepė apie dabartinį savo gyvenimo būdą: 55 proc. nurodė, kad jiems patinka gyventi gatvėje, 69 proc. teigė, kad jie niekada neišsižadėtų tokio gyvenimo, nes būtent gatvėje įgijo visiškai priešingos patirties nei namuose. Kitaip tariant, 60 proc. gatvėje gyvenančių vaikų jaučiasi saugūs; jei yra skriaudžiami, tai tik vyresnių vaikų (9 proc.) ir policijos (5 proc.). Dauguma gyvenančių gatvėje yra keturiolikmečiai – septyniolikmečiai, nors yra ir jaunesnių; kaip sakoma Europos Tarybos ataskaitoje, „vaikai gatvėje gimsta retai“. Didžiausia dalis gatvės vaikų yra berniukai, nors turima duomenų, kad daugėja į gatves patenkančių mergaičių. Daugiausia gatvėse gyvenančių vaikų yra dideliuose miestuose ar valstybių sostinėse. Gatvėse daugėja vaikų, atvykusių iš kaimų arba iš mažesnių miestelių, kur sunkesnis pragyvenimas ar didelis skurdas, nedarbas. Didmiesčiuose didesnės veiklos galimybės, realesnė tikimybė gauti pinigų bei pagalbos.

Nemažai vaikų užsidirba pinigų versdamiesi gatvės prekyba, įvairiomis paslaugomis (pardavinėja laikraščius, renka butelius ir pan.). Tačiau kiti, norėdami gauti pinigų, ištraukia arba yra įtraukiami į vagystes, organizuotus nusikaltimus, išmaldos prašymą, seksualinių paslaugų teikimo verslą.¹³⁷

¹³⁵ A. Juodaitytė. Mokyklos nelankantys vaikai // Mokykla ir nusikalstamumo prevencija. – Vilnius, 1996, p. 51. ISBN 9986-03-213-X

¹³⁶ E. Vileikienė, S. Gučėnienė. Kriminalinės justicijos poveikis nepilnamečių, teisės pažeidėjų asmenybei ir jų elgesiui // Socialinis ugdymas. – Vilnius, 1999, p. 50. ISSN 1392-9569

¹³⁷ Street Children. – New York, 1999, p. 10.

Vaikai, esantys toli nuo namų, kai reikia pinigų bei maisto, lengviausiai pasiduoda žmonių, organizuojančių seksualinį verslą, įtakai. Daugelyje šalių kalbama apie jaunų mergaičių, gyvenančių gatvėje ir norinčių užsidirbti pinigų, įtraukimą į prostituciją. Žinomi faktai, kai prostitucija verčiasi net jauni vaikai. Pavyzdžiui, Lenkijoje ir Rumunijoje nė 10 metų neturinčios mergaitės buvo įtrauktos į seksualinių paslaugų teikimo verslą. Žinomas ir kitas, mažesnis, prostitucijos tinklas, teikiantis paslaugas seksualinėms mažumoms. Būtent į šių žmonių rankas patenka mažamečiai ir nepilnamečiai berniukai, kurie atitinkamai parengti tampa pedofilų preke. Dažniausiai savo kūnu prekiauja vaikai, kurie negali kitu būdu prasimanyti pinigų pragyvenimui arba yra prievarta verčiami tai daryti. Rumunijoje atlikto tyrimo metu 27 proc. apklaustų gatvės vaikų prisipažino, kad buvo išprievartauti. Seksualinio smurto rizika vaikams yra labai didelė. Iškyla grėsmė, kad daug vaikų gali susirgti lytiškai plintančiomis ligomis, taip pat ir AIDS. Dažnai vaikai įtraukiami į pornografijos verslą. Nustatyta, kad gatvėje gyvenantys vaikai jau ankstyvame amžiuje tampa priklausomi nuo alkoholio, narkotikų bei pigesnių medžiagų – klijų, tirpiklių ir kt. Gatvės vaikai lengviau įsisavina nusikalstamo ir asocialaus elgesio modelius: vartoja alkoholį, narkotikus, daro nusikaltimus. Todėl nemažai jų patenka į įvairių pareigūnų akiratį, yra suimami, tardomi, teisiami, kalinami ir net institucijose patiria visų rūšių prievartą.

Vaikų savižudybės – socialinis reiškinys, apie kurį profesionalai diskutuoja jau antrą dešimtmetį. Valstybė bei visuomenė privalo kiek įmanoma apsaugoti vaikus nuo šios skaudžios nelaimės. Savižudybė dažnai yra smurtinės aplinkos palydovė, bet dar dažniau savižudybę lemia kur kas sudėtingesnės sociopsichologinės aplinkybės. Suaugusieji dažniausiai yra linkę manyti, kad vaikai nesižudo. Neretai jie yra įsitikinę, kad vaikystė – laimingiausias žmogaus gyvenimo tarpsnis, todėl negali patikėti, kad vaikai gali taip kentėti, jog pasirenka mirtį. Tačiau statistiniai duomenys rodo, kad Lietuvoje kasmet nusižudo apie 50 mokyklinio amžiaus vaikų, o dešimteriojai daugiau yra bandžusių nusižudyti. Savižudybė – viena iš dažniausių vaikų mirties priežasčių: 2002 metais savižudybių skaičiumi 100 tūkstančių gyventojų Lietuva užėmė pirmąją vietą Europoje.

Visiems vaikams, ketinantiems žudytis, būdingas sąmoningas ar nesąmoningas svyravimas tarp prieštarų – noro gyventi, sulaukti pagalbos ir noro negyventi. Žudytis skatina daugybė krizines situacijas sukeliančių

veiksnių. Labai svarbu tokioje situacijoje atsidūrusiam asmeniui laiku suteikti pagalbą.

Vaikų savižudybes tikslinga vertinti kaip savitą protestą. Net 80 proc. atvejų žudomasi dėl konfliktų šeimoje. Per pastaruosius 30 metų vaikų nuo 5 iki 14 metų amžiaus savižudybių padaugėjo 8 kartus. Vidutiniškai vienas iš 100 bandymų nusižudyti baigiasi mirtimi. Apklausus 14–21 metų amžiaus paauglius ir jaunuolius, paaiškėjo, jog apie savižudybę galvojo 29–60 proc., ketino žudytis 7,5–9 proc. respondentų, o 7,5 proc. jų mėgino tą padaryti. Įvairių tyrimų duomenimis, bandymų žudytis būna 50–200 kartų daugiau nei savižudybių.¹³⁸ Norint laiku ir tinkamai padėti, svarbu susiformuoti realistišką požiūrį į šį reiškinį, įgyti svarbiausių žinių apie jo priežastis bei požymius, kuriuos pastebėjus, reikia kuo greičiau pasirūpinti pagalba. Savižudybė neįvyksta staiga, nors savižudžio artimiesiems šis jo veiksmas beveik visada būna netikėtas, šokiruojantis.

Pasaulinės sveikatos organizacijos duomenimis, savižudybė yra pagrindinė jaunų asmenų (15–34 metų amžiaus) mirties priežastis. 10–19 metų amžiaus Lietuvos gyventojų grupėje savižudybės tarp mirties priežasčių užima 2–3 vietą. Vaikai iki 5-erių metų amžiaus žudosi labai retai, turintys polinkį žudytis jaunesni kaip 10 metų mokiniai sudaro tik 2,5 proc. visų žudyti linkusių vaikų.

Savižudybė – procesas, kurio metu žmogus patiria vis labiau augantį emocinį skausmą, jausmų ir minčių sumaištį bei nuolat mažėjantį gebėjimą įveikti sunkumus. Šį procesą sudaro trys etapai:

- *mintys apie savižudybę;*
- *ketinimas nusižudyti;*
- *bandymas nusižudyti (veiksmas).*

Konkretus savižudybės veiksmas paprastai įvyksta per 48 valandas, tačiau kartais toks sprendimas gali būti ir labai greitai priimtas. Ypač tai būdinga jaunesniems vaikams, kurie linkę į impulsyvius veiksmus.

Savižudybė – daugiaveiksnis reiškinys, dažniausiai jį skatina keletas susikaupusių problemų – vaikas susiduria su **problemų** kalnu. Tas paskutinis įvykis, kuris dažniausiai vertinamas kaip pasitraukimo iš gyvenimo priežastis, iš tikro yra tik paskutinis elementas nesėkmių grandinėje.

¹³⁸ Apie vaikų ir paauglių savižudybes. [interaktyvus]. [žiūrėta: 2004-09-20]. Prieiga per internetą: <<http://www.media.search.lt/GetFile.php?0ID=7747988FID=224486>

Pagrindinės vaikų savižudybių priežastys yra šios: patirta seksualinė, fizinė, emocinė prievarta ar nesirūpinimas (šeimoje, mokykloje, kitoje aplinkoje); egzaminų baimė; artimo žmogaus mirtis; draugo ar kito artimo žmogaus savižudybė; tėvų skyrybos; nelaiminga meilė. Tačiau tiesiogiai skatina nusižudyti neveltis sprendžiant problemą: vaikas negali jos išspręsti, nes susiklosčiusi situacija, menkas gyvenimiškas patyrimas ir problemų sprendimo įgūdžių stoka apriboja jo pasirinkimą, kiekvienas bandymas ką nors daryti kelia vis naujas problemas ir vis mažesnę pasitikėjimą savimi, vis stipresnį bejėgiškumo ir beviltiškumo jausmą. Ne kiekvienos skyrybos, tėvų mirtis ar kitos išvardytos priežastys, net jei jos susikaupia kelios, skatina save žalojančią elgesį, vienodai paveikia kiekvieną vaiką. Didelę reikšmę turi asmenybės savybės, santykiai su aplinka. Ne mažiau svarbios vaiko nuostatos, tikėjimas, patirtis. Išskirtos **rizikos grupės**, kurioms priklausantys vaikai gali dažniau išgyventi savižudybės krizę:

- *Lytis (dažniau nusižudo berniukai, mergaitės dažniau bando žudyti)*
- *Psichiniai sutrikimai*
- *Šeimos psichinių sutrikimų istorija*
- *Nepilna šeima*
- *Nedarni šeima*
- *Labai griežti tėvai*
- *Vaikas šeimoje jaučiasi nemylimas, nereikalingas abiem ar vienam tėvų*
- *Vaikas patyrė daug stresinių situacijų*
- *Anksčiau buvę bandymai nusižudyti (taip pat ir demonstratyvūs)*
- *Somatinės ligos*
- *Išgyvenama depresija*
- *Menkas savęs vertinimas*
- *Mokymosi negalia ir mokymosi sunkumai*

D. Gailienės manymu¹³⁹, viena savižudybė paveikia ne mažiau kaip dešimtį asmenų iš artimiausios socialinės aplinkos; dėl artimesnio bendravimo ir susiklosčiusių santykių savižudybė tampa ir kaimo bendruomenės tragedija.

Vaikų *seksualinio išnaudojimo* būta visais laikais. Pastaraisiais metais žiniasklaidos dėka, tokie nusikalstamos veiklos atvejai vis dažniau iškyla į viešumą. Į vaikų seksualinę prievartą Lietuvoje pradėta žiūrėti kaip į so-

¹³⁹ D. Gailienė. Jie neturėjo mirti. – Vilnius, 1998.

ciopedagoginę, psichologinę, psichiatrinę, vaikų teisių apsaugos problemą. Lytiniai nusikaltimai vis dažniau demaskuojami, nes patys nukentėjusieji mažiau slepia tokią informaciją. Pernai 207 vaikai nukentėjo nuo seksualinio pobūdžio nusikaltimų, dauguma jų (80 proc.) buvo mergaitės. Šie duomenys neatskleidžia tikrosios padėties, nes ne visi vaikai, tapę tokių nusikaltimų aukomis, kreipiasi į teisėsaugos institucijas. Vilniaus psichiatrijos klinikos duomenimis, seksualinius nusikaltimus prieš nepilnamečius (9 proc.) atlieka 29–32 metų vyrai, tarp kurių 70 proc. – tai vaikų artimieji ar pažįstami (tėvai, patėviai, broliai, šeimos draugai), ir tik apie 30 proc. – nepažįstami asmenys.¹⁴⁰

Plinta ir kitas negatyvus reiškinys – nepilnamečių prostitucija. Ekspertų vertinimu, Lietuvoje prekybos moterimis mastai yra didžiausi tarp Baltijos valstybių. Manoma, kad iš Baltijos šalių kasmet išvežama apie 2000–3000 moterų, tarp jų pusė yra iš Lietuvos. Pačioje Lietuvoje, užsienio ekspertų nuomone, galėtų būti 3000–10 000 prostitučių, dirbančių tik šį darbą.¹⁴¹ Apie prostituciją, nuolat likviduojamas ir vėl besikuriančias „firmas“ beveik kasdien galima skaityti laikraščiuose. Beje, tie patys laikraščiai, netgi pretenduojantys į spaudos lyderius, nevensgia patys pelnytis iš prostitucijos: kasdien spausdina atitinkamo turinio skelbimus ir nuotraukas, skaitytojus vilioja skandalingomis pornografijos „žvaigždžių“ istorijomis, jų gaunamais honorarais ir pan. Veikia platus prostitucijos tinklas, teikiantis paslaugas vadinamosioms seksualinėms mažumoms, į jį patenka ir vaikai. Veikianti teismų sistema vaikams nepalanki: teismo procese nesugebama tinkamai panaudoti pirminės vaiko apklausos duomenų, vaikai klausinėjami teismui vykstant.

Narkomanija, toksikomanija ir alkoholizmas. Valstybinio psichikos sveikatos centro išankstiniais duomenimis 2003 metais šalyje 100000 gyventojų teko: 135,2 narkomanija ir toksikomanija sergančių asmenų; 69,5 asmenų, sergančių alkoholine psichoze; 1785,9 asmenų, kenčiančių nuo priklausomybės alkoholiui. Iš viso 2003 metais asmenų, sergančių priklausomybe narkotinėms medžiagoms, buvo 4689, tai yra pusantro karto daugiau negu 1998 metais (2871). Bendras asmenų, sergančių priklausomybės ligomis, skaičius 2003 metų pabaigoje buvo apie 69 tūkstančius. Beveik visi narkomanai gyvena miestuose (94,2 proc.), pagal lytį dauguma jų – vyrai (81,6 proc.), pagal amžių daugiausiai (38,1 proc.) – 25–34 metų am-

¹⁴⁰ Jungtinių tautų Vaiko teisių konvencijos įgyvendinimas Lietuvos Respublikoje. – Vilnius, 1999, p. 53.

¹⁴¹ Ten pat, p. 55.

žiaus asmenys; 7,8 proc. tarp narkomanų ir toksikomanų yra jauni žmonės iki 19 metų amžiaus. Vidutinis besikreipiančių gydymui dėl narkomanijos amžius – 24,9 metai, o besikreipiančių dėl alkoholizmo – 42,4 metai.¹⁴² Visa ši informacija apima tik asmenis, kurie kreipėsi į šias institucijas.

2003 metais Europos mokyklos alkoholio ir kitų narkotikų tyrimu (ESPAD) nustatyta, kad 15–16 metų amžiaus vaikų narkotinių medžiagų vartojimas stabilizavosi ir siekia 15,6 proc. Tai rodo, kad mokyklose vykdoma aktyvi preventcinė veikla duoda teigiamų rezultatų.

Nerimą kelia sparčiai augantis nusikaltimų, siejamų su psichotropinėmis bei narkotinėmis medžiagomis, skaičius. Taip pat konstatuojama, jog auga narkotinių medžiagų, alkoholio vartojimas, ypač tarp jaunimo. Kai kurių medikų teigimu, sunku tiksliai įvertinti narkotikų bei alkoholio vartojimo mastus. Todėl pasikliauti statistikos rodikliais, kad vienam Lietuvos gyventojui per metus tenka apie 9 litrus grynojo alkoholio, neverta, juoba žinant, kad į šį skaičių nepatenka naminio alkoholio gamybos bei vartojimo mastai, taip pat kontrabandinio alkoholio kiekiai. Dar sudėtingiau kalbėti apie psichotropinių medžiagų vartojimo, toksikomanijos, narkomanijos mastą. Statistikos duomenys leidžia tik išvėgti anoniminę Lietuvos visuomenės socialinės ekologijos būklę, arba, tiksliau pasakius, kalbėti apie visuomenės socialinės psichinės patologijos laipsnį. Tokioje socialinėje erdvėje ugdytas veikia kaip socializacijos procesas, bet socialinio ekologija negali būti pakankama, jeigu minėtai problemai spręsti neskiriama papildomai lėšų ir išteklių pozityviosios socializacijos programoms, profesionalų veiklai.

Narkomanų dalis laisvės atėmimo vietose beveik 100 kartų viršijo bendrą valstybės vidurkį. Narkomanijos mastai įkalinimo įstaigose patvirtina, kad nuteistieji ir suimtieji yra padidinta rizikos grupė. Nors kasmet įsteigiama po keletą narkomanų reabilitacijos institucijų, tačiau lyginant su poreikiu jų nėra pakankamai. Nėra institucijų, teikiančių šias paslaugas vaikams. Šių įstaigų teritorinis išsidėstymas apima tik nedidelę dalį šalies regionų (savivaldybių). Paslaugų plėtrą stabdo ir tai, kad tokių institucijų veikla kol kas nėra pakankamai reglamentuota, ypač mokestis už paslaugas, kurios yra pakankamai brangios, todėl neprieinamos mažesnes pajamas turinčioms šeimoms.

¹⁴² Gražina Minkauskaitė. Savižudybės tampa kasdienybe // Pro Vita. Nr. 1(38). [interaktyvus]. [žiūrėta: 2005-01-10]. Prieiga per internetą: <<http://www.XXIamzius.lt>

Lieka neišspręsta **romų** integravimo į visuomenę problema. Lietuvoje jų gyvena apie 3000 ir dauguma neturi net asmens dokumentų, būsto, nuolatinio darbo. 2003 metais Vilniaus darbo biržoje registravosi 53 romų tautybės asmenys. Aktyviose užimtumo programose dalyvavo 42 romai, tačiau tik vienas įdarbintas. Su nedarbu yra susijęs gausių romų šeimų skurdas. Romų vaikai dažnai pradeda lankyti mokyklą pavėluotai arba išvis jos nelanko, todėl jų išsilavinimas labai menkas. Beveik penktadalis romų vaikų meta mokyklą ir todėl neįgyja pagrindinio išsilavinimo. Pastaraisiais metais beveik nėra baigusių vidurines mokyklas romų abiturientų, todėl dauguma jų neturi galimybės įgyti specialybę. 2001 metais gyventojų surašymo metu apie 38 proc. romų nurodė nemokantys lietuvių kalbos. Priešingai nei tai būdinga kitoms etninėms mažumoms, dažniau lietuvių kalbą moka vyresniojo amžiaus romai.

2.5. ANKSTYVOSIOS PREVENCIJOS STRUKTŪRA

Ankstyvosios prevencijos etapas – pirminė prevencija, taikant pozityviosios socializacijos programas, metodus, sėkmingo gyvenimo scenarijus ir kt. (plataus profilio visų krypčių vaikų socializacijos programos, kurios didina vaikų socialinės integracijos galimybes). Siekiant optimizuoti deviacijos prevencijos procesą ugdymo institucijose, prie savivaldybių steigiamos koordinacinės tarybos, kurios pajėgios koordinuoti nusikalstamumo, narkomanijos prevencijos, rizikos vaikų socializacijos problemas. Tokias koordinacines tarybas tikslinga steigti kiekviename mokykloje, sutelkiant visas bendruomenės socialines iniciatyvas. Būtina, kad kiekviena mokykla parengtų socialinės pagalbos, socializacijos programas, akcentuotų pagalbos ir ankstyvos prevencijos priemones. Šios programos skiriamos pozityviai socializacijai ir ankstyvajai prevencijai.

Ankstyvosios prevencijos metu ugdymo institucijose rekomenduojama iš ugdymo, sveikatos, socialinių institucijų, vaiko teisių apsaugos tarnybų, policijos, tėvų, bažnyčios ir kitų atsakingų bendruomenės atstovų sudaryti koordinacines tarybas nusikalstamumo, narkomanijos prevencijai ir kitoms aktualioms vaikų socialinėms problemoms spręsti. Šias tarybas paprastai tvirtina mokyklos vadovas, jos žinomos seniūnijose, policijos komisariatuose ir kt. Lenkijoje, Prancūzijoje tokio tipo tarybose aktyviai dalyvauja politikai.

- Ugdymo institucijose vaikams įrengiami kabinetai (skiriai), kur jie randa kvalifikuotas ir amžių atitinkančios informacijos, peržiūri vaizdo filmus ir kt. Būtina supažindinti vaikus su JT Vaiko teisių konvencijos normomis,

teisėmis ir pareigomis. Šiuose centruose teikiama informacija apie pagalbos telefonus, nepriklausomas vaikų teises ginančias organizacijas, o socialinis pedagogas, prireikus, pasitelkia kitų socialinių institucijų specialistus.

- Ugdymo institucijos atsakingos už tėvų, bendruomenės informavimą ir bendradarbiavimą aktualiais socialiniais klausimais. Plačiau taikytini susirinkimų, atvirų durų, mokytojų konsultacijų, susitikimų neoficialioje aplinkoje ir kiti metodai.

- Ugdymo institucijos domisi vaikų saugumu šeimose, pedagogų tarybos ar direktoriaus nutarimu ten juos lanko klasės auklėtojai, socialiniai pedagogai, socialiniai pedagogikos konsultantai, mokyklos vadovai.

- Skatinamos ir plėtojamos vaikų ir paauglių socializacijos programos, kurias inicijuoja socialiniai pedagogai, kiti pedagogai, nevyriausybinės organizacijos, savivaldos institucijos.

- Šios priemonės vykdomos ir planuojamos visose ugdymo institucijose iš jų biudžeto ir programoms gaunamų lėšų.

Apibendrinant šį skyrių, galima konstatuoti, kad: pagalbos, prevencijos ir socialinės pedagoginės reabilitacijos (resocializacijos) arba reintegracijos programos yra brangios, reikalaujančios profesionalų dalyvavimo ir ilgalaikio stebėjimo, konsultavimo, grupinio ir individualaus darbo. Tokiose programose ugdymo institucijos gali dalyvauti, rečiau jas pačios inicijuoja, bet turi būti pasirengusios priimti iš šių institucijų grįžtančius jaunuolius. Todėl, siekiant koordinuoti jau dirbančių profesionalų ir institucijų pastangas, būtina laikytis tam tikro etapiškumo:

1. **Socialinės pagalbos etapo** metu prie ugdymo institucijų, kuriuose ugdomi rizikos grupės vaikai, būtina kurti pagalbos (prevencijos) grupes (nedidelius socialinius centrus), kur vaikai galėtų gauti kvalifikuotą konsultaciją, pakankamai informacijos ir ilgalaikę socialinę pedagoginę pagalbą.

2. **Pagalbos prevencijos etapas** (intervencija) arba antrinė prevencija – tai specializuotos programos ir strategijos, individualizuoti scenarijai, padedantys rizikos grupės vaikams. Ypatingas dėmesys skiriamas tiems asmenims, kurie patiria fizinę ar seksualinę prievartą, kurių gyvybei ar sveikatai gresia pavojus, arba vaikams, turintiems tam tikrų raidos ar elgesio sutrikimų. Šios programos vaikams paprastai taikomos specializuotose ugdymo arba specializuotose socialinėse institucijose. Pagalbos prevencijos programos taikomos vaikams, kurie dėl šeimos pobūdžio, patirtos aplinkos įtakos ar kitų priežasčių gali būti laikomi rizikos grupei priklausančiais vaikais. Šios programos dažniausiai skiriamos vaikams, turintiems elgesio, raidos, socializacijos, kitų su-

trikimų, gyvenantiems nesaugioje socialinėje aplinkoje.

- Ugdymo institucijose (jei nėra galimybių pasinaudoti specializuotų institucijų pagalba) tokiems vaikams būtina organizuoti intensyvias socializacijos, neformalaus ugdymo ir psichologines programas, sudaryti individualius pozityviosios socializacijos scenarijus, skatinti jų bendravimą ir bendradarbiavimą su pozityviosios socializacijos vaikais ir jaunuoliais (programos: vaikai – vaikams – vyresnysis brolis, vyresnioji sesuo ir kt.).

- Sudaryti individualias intensyvaus socialinio ugdymo programas kartu su socialiniais pedagogais, psichologais ir kitais profesionalais.

- Siekti, kad rizikos grupei priklausantys vaikai reguliariai bendrautų su socialiniu pedagogu (darbuotoju), psichologu, vykdytų trišalę sutartį, pasirašytą tarp vaiko, globėjų ir profesionalų. Jo laikas turi būti kontroliuojamas pagal profesionalų parengtą išsamų scenarijų (papildomo ugdymo ir programinės lėšos, socialinio ugdymo ir kiti užsiėmimai).

3. **Socialinė pedagoginė rehabilitacija arba tretinė prevencija** – tai specialios programos arba strategijos, kurios padeda nusikaltusį, patyrusį prievartą, turintį priklausomybę nuo alkoholio ar narkotikų, gatvėje ilgai gyvenusį vaiką grąžinti į normalią socialinę aplinką, atgauti prarastus socialinius gebėjimus.

- *Krizės išaiškinimas* yra pirmoji tretinės prevencijos pakopa. Šeimos narys, pedagogas, klasės draugas, sužinojęs apie faktą, praneša šeimai, jeigu nepakanka – atsakingoms ugdymo, socialinėms gydymo institucijoms. Kartu su personalu sudaromas skubių veiksmų planas. Vaikui teikiamos intensyvios konsultacijos, komunikacinė ir psichologinė pagalba. Tai daryti pirmiausia turėtų gerai vaiką pažįstantys šeimos nariai, pedagogai, kuriais vaikas pasitiki. Surinkus visą reikalingą informaciją, vaikas nukreipiamas į specializuotą ugdymo, socialinę ar gydymo instituciją arba jam sudaroma individuali programa, kuriai pritaria pats vaikas ir jo tėvai ar globėjai.

- Trumpa *terapinė rehabilitacija* (iki 10 dienų) medicinos, vaiko raidos, psichologinės raidos, krizės intervencijos centruose (vaiko raidos centras, globos institucija, turinti tam pasirengusių specialistų – psichologų ir socialinių pedagogų ar darbuotojų) ar stacionarinio izoliatoriaus patalpose.

- Ilgai trunkanti *terapija* profesionaliuose psichologijos centruose ar gydymo įstaigose (6–12 mėnesių arba dveji ir daugiau metų, kai reikalinga ilgalaikė intervencija).

Ankstyvajai prevencijai turėtų būti skiriamas ypatingas profesionalų dėmesys ir pakankamai išteklių.

3 SKYRIUS. POZITYVIOJI SOCIALIZACIJA KAIP SISTEMA

Jau įprasta socialinės institucijos terminu nusakyti patvarų socialinio gyvenimo organizavimo ir socialinių funkcijų atlikimo normų ir vertybių modelį. Pozityviosios socializacijos kontekste socialinės institucijos (*lot. institutum – nuostata, įstaiga, institutio – nustatymas, sutvarkymas*) yra istoriškai susiklosčiusios bendros žmonių veiklos formos, o jų turinys – organizuota ryšių ir socialinių normų sistema, kuri jungia reikšmingas visuomenės vertybes ir procedūras, tenkina visuomenės pagrindines reikmes.

Kai kurios institucijos (šeima, religinė bendruomenė, švietimas, vyriausybė, parlamentas) atlieka lemiamą vaidmenį, susijusį su visos visuomenės gerove. Šiuolaikinėse visuomenėse didesnė kasdienio gyvenimo dalis vyksta specializuotose institucijose. Pavyzdžiui, asmens gebėjimų ir vertybinių orientacijų vystymąsi lemia šeima, švietimo institucijos; ekonominei gerovei, materialinių vertybių paskirstymui ir mainams tarnauja darbovietės, finansų, rinkos institucijos. Ir nors šiandien institucijos yra labiau specializuotos negu anksčiau, jų nariai dažniausiai save priskiria kelioms institucijoms. Visi asmenys tradicinėse visuomenėse dalyvauja šeimos, ekonominiame gyvenime, vaikai jungia šeimas su ugdymo institucijomis, ligos atveju žmones gydo medikai, piliečiai moka mokesčius, dalyvauja rinkimuose, remia arba aktyviai dalyvauja vienų ar kitų partijų, nevyriausybinių organizacijų veikloje ir kt. Šeima ir mokykla tiesiogiai skatina vaikų socializaciją, tačiau šiame procese dalyvauja ir kitos institucijos. Jų įtaka gali būti stipri ir silpna, tai daugiausiai susiję su tuo, kaip joms pavyksta prisitaikyti prie socialinių permainų.

Kiekviena institucija atlieka jai būdingą funkciją; visos socialinės institucijos susiformuoja ir funkcionuoja tenkindamos vieną ar kitą socialinį poreikį. Kai šis poreikis tampa nebereikalingas, institucijos gyvavimas tampa bereikšmis ir ji per tam tikrą laiką sunyksta. Dažniausiai skiriami penki pagrindiniai žmogaus poreikiai; tiek pat galima nurodyti pagrindinių socialinių institucijų:

- giminės pratęsimo poreikis – šeimos ir santuokos institucija;
- socialinės tvarkos ir saugumo poreikis – politinės institucijos, valstybė;
- poreikis gauti egzistavimo priemones – ekonominės institucijos, gamyba;

- poreikis perduoti žinias, augančios kartos socializacija – švietimo institucijos;
- poreikis spręsti dvasines, gyvenimo prasmės problemas – religinės institucijos.

Tuo remiantis, galima daryti išvadą, kad *pozityvioji socializacija yra visų visuomenės institucijų funkcija.*

3.1. ŠEIMA IR BENDRUOMENĖ – POZITYVIOSIOS SOCIALIZACIJOS BRANDUOLYS

Socialinė komunikacija informacijos pasaulyje įgyja vis didesnę svarbą. Informacija, tapusi savarakiška vertybe, ir keitimasis verbaline, virtualiaja, vizualiaja ar kitomis prasmėmis skatina analizuoti ir socialinę komunikaciją, kuri šiandien tampa viena iš aktualiausių pozityviosios socializacijos komponentų. Vieni socialinių sistemų ryšiai yra labai glaudūs, kiti mažiau susiję. Svarbiausia ir artimiausia vaikui bendrija – šeima. Tai unikali socialinė institucija, nes joje pratęsiama gyvybė, individas tampa tam tikros grupės narys; čia prasideda jo ankstyvoji socializacija.

Dauguma žmonių savo gyvenimą pradeda šeimoje – pastoviausioje grupėje, kuriai jie priklauso. Šeima yra socialinio gyvenimo centras, ji individą sieja su kitomis socialinėmis grupėmis, ji vaikui perduoda pagrindines normas, vertybes. Šeimos jungiasi į bendruomenes, kurios taip pat turi didelę įtaką vaiko pozityviajai socializacijai. Institucijos – mokykla, bažnyčia, neformalaus ugdymo įstaigos, nevyriausybinės organizacijos, žiniasklaida, virtualioji aplinka – yra svarbūs socializacijos agentai kiekvienam asmeniui. A. Gečas¹⁴³ pažymėjo, kad šeima, tai yra tėvas, motina ir pats vaikas, yra pagrindiniai, paprasčiausi, taip pat sudėtingiausi socializacijos proceso veikėjai. Šis procesas – tai diskusijos, pokalbiai kasdienėse situacijose, kultūriniai kodai, bendravimas, siekiant suvokti savo šeimos, giminės, o kartu ir socialines bei kultūrinės vertybes, tai sociokultūrinis diskursas į subtilius vertybinius klotus, kurių specifinę reikšmę galima suprasti tik studijuojant ir analizuojant šiuos procesus, bandant pragmatiškai rasti pasikartojančius dėsningumus arba intuityviai pasitikėdami savo vaikystės patirtimi, prisimindami šeimos tradicijas ir studijuodami tas privačias interakcijas bei jų poveikį.¹⁴⁴

¹⁴³ A. Gečas. [interaktyvus]. [žiūrėta: 2005-01-08]. Prieiga per internetą: <<http://questia.com/79983007>

¹⁴⁴ Questia.com/PM.gst?action=getPage&docId=47619736&offset=1=1=1

Nuo to, kaip vaikas jaučiasi savo biologinėje ar globėjų šeimoje, priklauso jo socializacijos eiga, branda, o kai kada ir jos rezultatas. Su tuo sutinka ir jaunimas. 2004 metais buvo apklausta daugiau kaip tūkstantis šimtas 14–29 metų amžiaus Lietuvos gyventojų. Net 99 proc. respondentų nurodė, kad jiems vertingiausia yra šeima. Jaunimo vertybių skalėje darbas yra antroje vietoje (97 proc.), trečioje – materialinė gerovė bei išsilavinimas (po 97 proc.). Kaip mažiausiai svarbią vertybę jaunimas nurodė politiką (41 proc.). 67,7 proc. apklaustų jaunuolių dar nėra sukūrę, o 20,2 proc. – jau sukūrę savo šeimas. 2,6 proc. – išsiskyre, 6,6 proc. – gyvena nesusituokę, 0,2 proc. – yra našliai; 2, 8 proc. respondentų atsisakė nurodyti savo šeimyninę padėtį.

Lietuvos šeima įgyja bruožų, būdingų visoms išsivysčiusioms Vakarų šalims. Santuokos atidedamos vėlesniam laikui, didėja vienišų žmonių, porų, gyvenančių neįregistruotoje santuokoje skaičius, mažėja vaikų gimstamumas. Keičiasi moterų požiūris į santuoką – dalis jų išteka vos baigusios vidurinę mokyklą ir toliau nesimoko, nedirba, o kita dalis, aktyvios, išsilavinimo siekiančios karjeros moterys, tekėti neskuba. Pastaruoju metu dėl neužtikrintos ateities ir stiprėjančios individualizacijos vengiama reglamentuotų vedybinių ryšių. Tyrimų duomenimis modernizuotą šeimos modelį renkasi du kartus daugiau jaunuolių, gyvenusių šeimose, kuriose yra tik vienas iš tėvų. Nors skyrybų skaičius pastarajame dešimtmetyje nesikeičia, bet vaikų, gyvenančių nepilnose šeimose, nuolat daugėja.

Pedagogai savo rūpestį pirmiausia turėtų nukreipti į tas šeimas, kurių vaikai gali turėti socialinių problemų. Darbas su šeimomis ne tik padeda numatyti kylančias socialines problemas, bet ir jų išvengti. Dėl didelio krūvio specialistams dažnai nelieta laiko dirbti su jaunomis, nepilnomis šeimomis, domėtis vaiko savijauta, netekus vieno iš tėvų. Tačiau mokyklų vadovai turi skatinti klasių vadovus dažniau lankyti mokinius, nes tik apsilončius vaiko šeimoje galima suprasti jo problemas. Disfunkcinės, asocialios ir rizikos grupei priklausančios šeimos – viena skaudžiausių modernios visuomenės problemų. Ekonominių permainų laikais tokios šeimos dažnai tampa įvairių neigiamų reiškinių priežastimi. Kaip rodo statistika, šių šeimų vaikai dažniausiai netenka tėvų globos, tampa smurto, taip pat ir seksualinio, aukomis. Tokių šeimų yra visuose pasaulio kraštuose, tačiau tarptautinius ekspertus stebina tai, kad Lietuvoje tokių šeimų skaičius sparčiai didėja, kad turinčios vaikų asocialios ir disfunkcinės šeimos yra remia-

mos valstybės, nors lėšos atitenka ne vaikams, o tokių šeimų asocialiems poreikiams tenkinti.

Bendruomenė plačiaja prasme – tam tikra žmonių grupė, kuri siekia bendro tikslo. Šis tikslas, ypač artimiausiose bendruomenėse, glaudžiai siejasi su šeimos gyvenimu, nes yra susijęs su bendromis nuostatomis, gerovės kūrimu, savitarpio pagalba ir pan. Bendruomenė socialiniuose moksluose suprantama kaip tapatybės ir bendrumo jausmas, kuris atsiranda priklausant tam tikrai vietai, organizacijai ar socialinei grupei. Ši koncepcija dominavo XX amžiaus pirmosios pusės sociologiniame mąstyme ir paskatino bendruomenės tyrimų disciplinos atsiradimą.¹⁴⁵

Kai kada bendruomenės terminas siejamas su socialine kaimynyste ir geografine teritorija, tačiau gali būti ir kitaip. Pavyzdžiui terminu „lesbiečių bendruomenė“ apibūdinama grupė tam tikrą gyvenimo patirtį turinčių moterų, kurios nebūtinai gyvena vienoje teritorijoje. Paminėtini keletas ir mokslinėje, ir praktinėje literatūroje nurodomų bendruomenių pavyzdžių: katalikų bendruomenė, mokyklos bendruomenė, miesto dalies (pvz., Žvėryno) bendruomenė, žemaičių bendruomenė, Pasaulio teisuolių bendruomenė ir kt. Praktinėje kalboje bendruomenės terminas asocijuojasi su pozityvu, pavyzdžiui *bendruomeniškumas*, *bendruomenės jausmas* ir kt.

Teoriniuose darbuose pripažįstama, kad šią problemą sudėtinga nagrinėti dėl daugiaplaniškumo. Peter Worsley (1987, *New Introductory Sociology*, Londonas)¹⁴⁶ pasiūlė bendruomenę susieti su vietoje, į bendruomenės sąvoką įtraukti geografinį supratimą, taip pat susieti su bendradarbiavimu, tikslo siekiu. Bendruomenei priskiriamas tipiškas socialinis bendradarbiavimas, kuris sukelia bendrumo ir bendruomeniškumo jausmus. Tai patvirtina, kad bendruomenę gali sudaryti ne vien arti gyvenantys kaimynai.¹⁴⁷ Analizuoti bendruomenės siūloma trimis aspektais:

- bendruomenė kaip geografinė teritorija;
- bendruomenė kaip įvairių tarpusavio santykių dermė;
- bendruomenė kaip tam tikrų savybių ir santykių apibūdinimas.

Bendruomenės tyrimai dažnai įtraukiami į socialinės veiklos tyrimų programas kaip praktinės disciplinos arba makropraktikumai, kurie padeda

¹⁴⁵ Idėjų žodynas. – Vilnius, 2002, p. 164. ISBN 9955-08-4

¹⁴⁶ P. Worsley. *Introducing Sociology*. Penguin Books. – Harmondsworth, 1980, p. 19–38. [interaktyvus]. [žiūrėta: 2004-10-10]. Prieiga per internetą: <<http://www.soc.metu.edu.tr/wfaculty/werdo/courses/soc104/000218s104.html>> - 10k

¹⁴⁷ I. Leliūgienė. *Žmogus ir socialinė aplinka*. – Vilnius, 1997. ISBN 9986-13-558-3

būsiniams specialistams išsiugdyti gebėjimus bendradarbiauti su bendruomenės organizacijomis, plėtoti, planuoti, analizuoti veiklą, rengti socialines akcijas ir vykdyti socialinį administravimą.

Dažniau vartojamus bendruomenės apibrėžimus galima apibūdinti pagal kelis požymius:

- Struktūrinis bendruomenės apibrėžimas remiasi politiniu teisiniu požiūriu (atsakomybė prieš rinkėjus, mokesčių mokėjimas, paslaugų suteikimas ir pan.), ją vienija teritorija.

- Socialinis-psichologinis bendruomenės apibrėžimas – tai žmonių, turinčių bendrus interesus, sąjungą. Jie, siekdami bendrų tikslų, turėdami bendrus poreikius, interesus, vertybes, bendrą veiklą, išgyvena tarpusavyo ryšio ir priklausomybės jausmą. Kultūriniu-antropologiniu požiūriu bendruomenė – tai socialinio prasingumo tam tikrų santykių norma tradicijų ir elgesio sferoje.

- Bendruomenė teritorijos požiūriu – žmonės ir teritorija.

- Funkciniu požiūriu bendruomenė apibrėžiama kaip struktūra, kuri turi išspręsti tam tikras problemas, pasiekti tam tikrus tikslus ir atlikti tam tikras funkcijas. Proceso požiūriu analizuojama įvairi bendruomenės veikla, jos raidos galimybės.¹⁴⁸

- Socialinė sistema ir bendruomenė. Šiuo aspektu į bendruomenę žiūrima kaip į socialinę elementų ir sistemų visumą, kuri vykdo socialinį užsakymą.

P. Natorp (1854–1924)¹⁴⁹ teigė, kad bendruomenė negali būti be individo, o individas – be bendruomenės; ugdytas be šių subjektų sąveikos neįmanomas. Pasak jo, bendruomenė – tai vidinis individų ryšys. Bendruomenės uždavinys – „vertybių sudaiktinimas“, tai yra žmogaus formavimas. Formuoti žmogų – ištraukti jį iš chaoso, suteikti jam pavidalą, nuolat tobulinti.

Norint gerinti gyvenimą bei pateisinti žmonių socialinius lūkesčius, kuriamos gyventojų bendrijos. Bendrijos sąvoką sunku apibrėžti; ja nusakoma labai daug visuomeninių jungčių (laiko, teritorijos, pomėgių ir pan.), kurios laikomos bendrijomis. Svarbiausias bendruomenės elementas yra

¹⁴⁸ I. Leliūgienė. Žmogus ir socialinė aplinka. – Vilnius, 1997, p. 47–78. ISBN 9986-13-558-3

¹⁴⁹ Worsley, Peter. *Introducing Sociology*. Penguin Books. Harmondsworth. – 1980. D. Judy D. Saltzman California Polytechnic State University, San Luis Obispo. [interaktyvus]. [žiūrėta: 2004-10-10]. Prieiga per internetą: <<http://www.soc.metu.edu.tr/wfaculty/werdo/courses/soc104/000218s104.html>> - 10k

žmonės, turintys tą patį interesą, o bendrija yra specifinis socialinės organizacijos tipas, skirtingai nuo daugelio kitų socialinių organizacijų, neturinti aiškiai apibrėžto tikslo. Be to, bendrijos viduje paprastai funkcionuoja nuo kelių iki keliasdešimties organizacijų. Kai kurių autorių teigimu (P. Berger, 1999; A. Gellner, 1993)¹⁵⁰, bendrija – socialinių organizacijų susivienijimas. Bendrijų organizavimas yra žmonių orumo, savarankiškumo, iniciatyvos ugdymo būdas, interesų ir siekių įgyvendinimo forma, pilietiškumo ir demokratijos mokykla. Kur sunkiai formuojasi bendrijos ir bendruomenės, ten sunkiai prigyja ir kiti demokratiniai institutai. Šiame darbe bendrijos bei bendruomenės sąvokos laikomos sinonimais, nes išanalizavus literatūros šaltinius (E. Durkheim, M. Weber, L. Baršauskienė, R. Grigas, V. Kavolis, K. Stoškus ir kt.) nepastebima esminio bendrijos ir bendruomenės sąvokų skirtumo. Dauguma tyrinėtojų mano, jog bendruomenės (bendrijos) svarbos suvokimas plačiąja (tauta, nacija) ir siaurąja (gyvenamoji vieta, kaimas, miestas ir pan.) prasme glaudžiai susijęs su gyvenimo kokybe, kuri priklauso nuo svarbiausių poreikių tenkinimo socialinio mechanizmo. Tai, kad bendruomenės akivaizdžiai veikia gyvenimo kokybę, o joms nykstant gyvenimas akivaizdžiai blogėja, pastebėjo E. Durkheim, M. Weber ir kiti mokslininkai.

Šiuo metu bendruomenės studijos vyksta kartu su globalizacija post-moderniame pasaulyje. Globalizacija laikoma kryptingu šio amžiaus bruožu gana sudėtingame tarptautiniame kontekste. Vykstant politinėms ir socialinėms reformoms pramonės, informacinių, technologijų, švietimo, socialinės apsaugos, žemės ūkio ir kitose srityse individas dažnai patenka į socialinę krizę. Šios krizės socialiniai padariniai neprognozuojami, nes žmogus gyvena socialinių problemų apsuptyje. Nedarbas, migracija, skurdas, nusikalstamumas, smurtas, fizinės bei psichinės sveikatos problemos, kariniai konfliktai, tiesiogiai lyg ir nepaliečiantys konkretaus asmens, daro didelę įtaką, jei jam artimi socialinės aplinkos nariai susiduria su šiomis problemomis.

Šie faktai liudija, kad bendruomenė (tarkime, šeimų ar žmonių grupė, kurią jungia tam tikros bendro naudojimo vertybės ir kuri turi bendras tarnybas, įstaigas, interesus ar geografinį artumą) – labai svarbus visuomenės gyvenimo kokybės socialinis junginys, užtikrinantis daugelio sociali-

¹⁵⁰ P. L. Berger & T. Luckmann. *The Social Construction of Reality*. Harmondsworth. Penguin, 1966.

nių funkcijų racionalų panaudojimą, gerinant socialinę - psichologinę žmogaus gyvenseną, ji skatina socializacijos procesą. Bendruomenės viduje vyksta socialinis - kultūrinis gyvenimas. Formalių socialinių darinių funkcionavimas bei neformalus bendruomenės narių tarpusavio bendravimas dažniau pastebimas kaimo ir mažų miestelių tipo gyvenvietėse.

Galima manyti, kad teritorinė bendruomenė kaip mikrosociumas leidžia išskirti ir apibrėžti pagrindines joje egzistuojančių problemų grupes geografijos, architektūros, urbanistikos, aptarnavimo sferos, kultūros, reakcijos, demografijos, socialiniu ir psichologiniu požiūriais.¹⁵¹ Tokia bendruomenė – neatsiejamas žmonių socialinės jungties elementas, skatinantis socializaciją bendraja prasme, tai yra individo tapsmą visuomenės neatsiejama dalimi, asmenybe. Bendruomenė išnaudoja pagrindinius socializacijos mechanizmus – mėgdžiojimą, įtaigą, konformizmą, sąmoningą sekimą pavyzdžiais, visuomenės komunikavimo priemonių ir kultūros poveikį. Visa tai laikytina visuomeniškos asmenybės formavimu per kryptingą ugdymą ir aplinkos veiksmus.

Galime daryti išvadą, kad bet kurio tipo bendruomenės kokybiškai raidai būtinas tikslingai veikiantis socialinio ugdymo arba intensyvus pozityvios socializacijos procesas.

3.2. BAŽNYČIA IR ŽINIASKLAIDA KAIP POZITYVIOSIOS SOCIALIZACIJOS VEIKSNIAI

Svarbi socialinė edukacinė institucija buvo ir tebėra bažnyčia, kuri ilgus šimtmečius buvo vienintelis bendruomenės centras. Bažnyčios socialinės edukacinės funkcijos dėka vyko socializacija, kultūros paveldo perdavimas, žmonių sutelktumo, mokymo bei ugdymo procesai. Žymus kultūrologas N. Berdiajev teigia, jog religija, ypač krikščionybė, ypatinga todėl, kad visuomet suteikia žmogui viską, ko reikia jo visavertei egzistencijai būtent tuo metu, kai nebėra į ką daugiau atsiremti.¹⁵² Ugdymas, išsilavinimas, naujos žinios tradiciškai buvo siejamos su bažnyčia. Daugumoje Europos šalių pirmosios mokyklos, o vėliau ir universitetai buvo įsteigti bažnyčios dėka. Šimtmečius bažnyčia buvo neatsiejama nuo ugdymo, darė ir tebedaro įtaką socialinei ekologijai

¹⁵¹ L. Baršauskienė, I. Leliūgienė. Sociokultūrinis darbas bendruomenėje. – Kaunas, 2001, p. 307.

¹⁵² N. Berdiajev // Kultūra ir religija. – 1996.

nepriklausomai nuo to, kokia bendruomenės dalis save laiko tikinčiais ir tai oficialiai deklaruoja.

Bažnytinio ugdymo, kurį puoselėja religinės organizacijos, subjektų (dvasininkų ir tikinčiųjų) tarpusavio santykiai yra konfesinio, bendruomeninio pobūdžio, tai yra jie išreiškiami išpažįstamos tikybos edukaciniais aspektais ir santykiais, formuojamais tos tikybos principų ir dogmų.

Socialiniu ugdymu galima vadinti žmogaus gebėjimą gyventi kartu su kitais žmonėmis, išlaikant ir puoselėjant tas pačias kultūrinės, etnines normas, vertybes, perduodamas iš kartos į kartą tradicijas, kultūrinės nuostatas. Labai svarbi socialinio ugdymo sąlyga yra visuomenės būklė arba taip vadinamoji gyvenimo kokybė. Todėl svarbu žinoti bendruomenės sutelktumo laipsnį. A. Šerkšnas pabrėžia kiekvieno individo asmeninę svarbą bendruomenės kokybiškam gyvenimui užtikrinti.

Žmonija daro nuolatinį poveikį konkrečioms visuomenėms ir individams savo universaliomis vertybėmis, sukaupia informacija ir veiklos patirtimi. Konkreti visuomenė, socialinė grupė gali daryti įtaką (teigiamą ar neigiamą) žmonijai ir jos raidai savo dalinėmis vertybėmis, veikla, specialiai ar naujai sukurta informacija. Kai kada netgi pavieniai individai padaro ženklų poveikį visai žmonijai (ne visuomet teigiamą, bet visuomet pamokomąjį arba ugdomąjį), pavyzdžiui, tokios asmenybės kaip Leninas, Hitleris, Stalinas, Pol Potas ir pan.

P. Jucevičienė pastebi, jog visuomenės aspektu švietimas yra pagrindinė ugdymo funkcija, atspindinti žmonijos ir konkrečios visuomenės patirties bei fundamentaliųjų vertybių perteikimą. Autorė teigia, kad vienas iš pagrindinių šiuolaikinio švietimo tikslų – asmenybės socializacija konkrečioje aplinkoje (mažesnėje – gyvenamosios vietos bendruomenėje, didesnėje – savo šalyje, makrolygiu – kontinento, pasaulio mastu).¹⁵³

Šiuo metu Lietuvoje susidariusią situaciją, A. Paškaus nuomone, būtų galima pavadinti krizine, nestabilios visuomenės situacija: „... šeima, Bažnyčia, mokykla ar tauta nebeduoda jų nariui emocinės šilumos, vertybės šviesos ar gyvenimo krypties. Nuo šių bendruomenės vienetų nutolęs individas praranda vidinį tvirtumą, priklausomybės bei atsakomybės jausmą. Jo šalti, neasmeniški, abejingi santykiai su kitais padaro jį vienišą, nelaimingą ir dažnai piktai maištaujančią būtybę. Čia jau turime reikalą su akinacijos (susvetimėjimo) simptomais, taip gausiai pa-

¹⁵³ P. Jucevičienė. Lyginamoji edukologija. – Kaunas, 1997.

sireiškančiais technologinėje visuomenėje.“¹⁵⁴

Tokiu atveju bendruomenės sutelktumas ar bandymas ją sutelkti tampa labai svarbiu siekiu, galinčiu užtikrinti normalią tolesnę bendruomenės plėtrą. P. Jucevičienė mano, jog šiuo metu Lietuvoje situacija primena nestabilios visuomenės vaizdą, kai normos, sankcijos, vertybės susilpnėja, kitaip sakant, kai jėgos, siejančios žmones į vieną organizuotą bendruomeninį vienetą, palūžta. Minėtu atveju visuomenė nėra norminės būklės; anomali aplinka individus stipriai sužaloja.¹⁵⁵ Tačiau kartu autorė pažymi, jog daugelis asmeninių bei visuomenę apimančių problemų veiksmingiausiai sprendžiamos bendruomenėje.

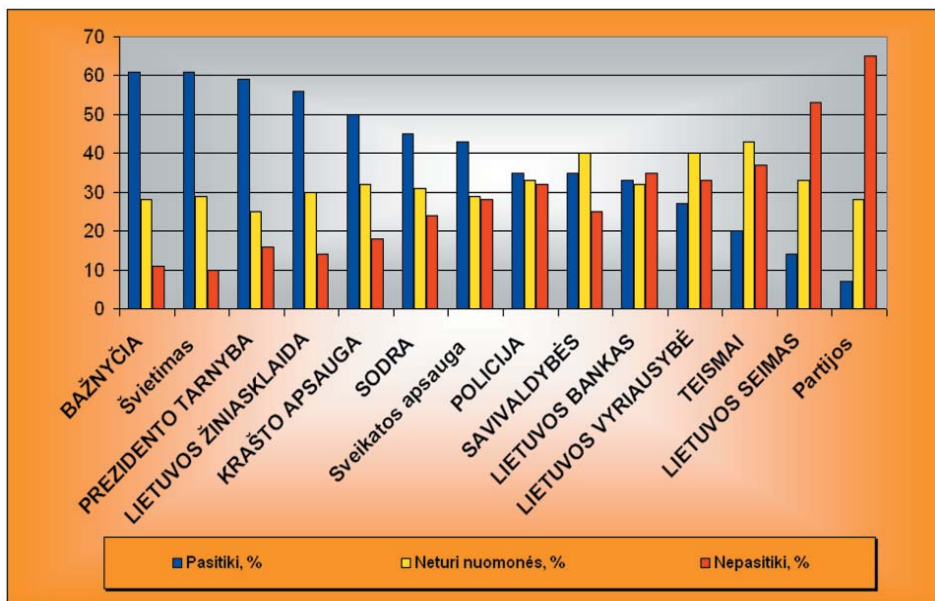
Kalbant apie socialinio ugdymo reikšmę visuomenei, turima galvoje ne atskiri individai, bet visa visuomenė, tauta, bendruomenė, tam tikros socialinės grupės, gyvenančios tą patį gyvenimą laiko ir erdvės atžvilgiu ir turinčios tas pačias vertybines orientacijas, elgsenos stereotipus, kultūros palikimą. Apie ugdymą kalbama kaip apie dar vieną žmonių sutelktumo būdą. Žmogus tampa asmenybe tik mokėdamas, visą gyvenimą besimokydamas gyventi šalia kitų žmonių. Taip žmogus gali realizuoti savo vertinimą.¹⁵⁶ Dažnai žmonės skirstomi į kuriančius ir griaušančius. Taigi tik kuriantis žmogus tampa asmenybe ir pozityvios socializacijos pavyzdžiu. Žengiamo modernėjimo linkme. Kaip teigia žymus sociologas E. Gellner (1993), augantis pasitikėjimas „ketvirtąja valdžia“ – žiniasklaida, liudija apie modernizacijos įtaką pasaulėvokai.

Visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centro „Vilmorus“ 2005 metų kovo 10–13 dienomis atlikto tyrimo duomenimis, Lietuvos gyventojai toliau labiausiai pasitiki švietimu bei bažnyčia, mažiausiai – partijomis, trečioje vietoje – kariuomenė, kuria pasitiki 62,6 proc. respondentų. Toliau – „Sodra“ (ja pasitiki 62,2 proc. apklaustųjų) ir prezidento institucija (59,9 proc.). 6,3 proc. punkto išaugo gyventojų pasitikėjimas bankais. Mažiau nei bankais pasitikima Konstituciniu Teismu (49,8 proc.), žiniasklaida (49,7 proc.), sveikatos apsauga (44,6 proc.), savivaldybėmis (34,9 proc.), policija (32,2 proc.), teismais (24,1 proc.), Vyriausybe (21,4 proc.). Tradiciškai jau antrą dešimtmetį labiausiai Lietuvos gyventojai nepasitiki Seimu ir partijomis. Pasitikėjimą Seimu (2005.03) deklaravo tik 10,4 proc., partijomis – 5,5 proc. apklaustųjų (žr. 6 pav.).

¹⁵⁴ A. Paškus. Idėjų sankryžoje. Kultūrinis skerspjūvis. – Kaunas, 1992.

¹⁵⁵ P. Jucevičienė. Lyginamoji edukologija. – Kaunas, 1997, p. 35.

¹⁵⁶ B. Bitinas. Ugdymo filosofijos pagrindai. – Vilnius, 1999, p. 79. ISBN 9986-433-25-8

6 pav. Lietuvos žmonių pasitikėjimas socialinėmis institucijomis¹⁵⁷

Analizuojant televizijos laidų, žurnalų bei laikraščių populiarumo reitingus galima pastebėti savotišką socialinį susidomėjimo žiniasklaida (taip pat ir pasitikėjimo šia institucija) fenomeną. Lietuvoje ypač domimasi žiniasklaidoje nagrinėjama nusikalstamumo ir smurto tematika. Todėl kyla klausimas, ar žiniasklaida, išnaudodama socialinį susidomėjimą aukštu nusikalstamumo lygiu, menku pasitikėjimu policija ir teismais kaip institucijomis, dalyvauja pozityviosios socializacijos procese, teigiamai ugdo visuomenę? Hipotetiškai galime teigti, jog žiniasklaida skatina domėjimąsi nusikaltimais, kitais neigiamais socializacijos veiksniais, įtvirtina pastebimai pabrėžiamą policijos vangumą, nesugebėjimą įgyvendinti teisingumą, skatina socialinį uždaramą, sietiną su baimės jausmu.

N. Berdiajev manė, kad postmodernios realybės chaotiškumas, nesusikalbėjimas yra nulemtas religinių dogmų nepaisymo. Dėl to visų pirma pakinta pati kultūra, o žlungant kultūrai, kinta ir žmogiškosios verty-

¹⁵⁷ Pasitikėjimo organizacijomis reitingai. [interaktyvus]. [žiūrėta: 2004-12-10]. Prieiga per internetą: <<http://www.5ci.lt/ratings2>

bės. Desakralizuota kultūra – jau ne kultūra, o tik žmogiškasis būvis. „Kultūra negali būti be šventosios tradicijos, be protėvių kulto.“¹⁵⁸ M. Weber, analizuodamas religijos atsiradimą, teigė,¹⁵⁹ kad pirmykščių religijų atsiradimo būtinybę lėmė žmonių mąstymas ir suvokimas, jog privalu koku nors būdu paaiškinti juos supančio pasaulio reiškinius, taip pat būtinybė nustatyti tam tikrą socialinę tvarką gyvenant bendruomenėje. „Laikykis jo įstatų ir įsakymų, kuriuos duodu tau šiandien ir tavo labui, ir tavo palikuonims po tavęs, idant ilgai gyventumei žemėje.“¹⁶⁰

Religiją skleidžia dvasininkija, kuri, siekdama įtvirtinti religiją ir savo galią, visų pirma turi atsižvelgti į žmonių socialinius poreikius. „Tarp pasauliečių veikia trys jėgos, su kuriomis turi skaitytis dvasininkai: 1) pranašai, 2) pasauliečių tradicionalizmas, 3) pasauliečių intelektualizmas.“¹⁶¹ Lietuvoje katalikybės šventės sutampa ir susipina su buvusiomis pagonybės šventėmis (tai irgi religijos tradicionalizmas). Kalbant apie pasauliečių intelektualizmą, būtina paminėti II Vatikano suvažiavimą, naujausias Popiežiaus enciklikas, skirtas religijos prisitaikymui prie modernaus pasaulio. Puikus pavyzdys bažnyčiai, siekiant daryti įtaką jaunimo vertybinėms orientacijoms, yra naujas katalikų dvasininkų, ypač jaunosios kartos, liturginių apeigų atlikimas. Dvasininkija, mokydama pasauliečius, siekia savo mokymą integruoti į visuomenę, atnaujindama patį mokymo procesą pagal socialinę visuomenės būklę, bet nekeisdama pirminio religinio mokymo principų. Vadinasi, bendruomenės socialinės egzistencijos pagrindu tampa ne tik pranašas, bet ir jo žodžio ar veiksmo pastovumas, rūpinimasis ekonominiais dariniais. Su tuo galima sieti socialinių mokslų atstovų taip pabrėžiamą bendruomenės sutelktumo ir bendro tikslo suvokimo būtinybę.

Žmogus – sociali būtybė, negalinti ir nesugebanti gyventi visiškoje socialinėje izoliacijoje, be nuolat vykstančios socialinės sąveikos, bendradarbiavimo su kitais individais. Religija, žiniasklaida, šventės, visuomenei naudingi projektai, į kuriuos įsitraukia arba remia didžioji dauguma, žmogui ne tik suteikia bendruomeniškumo jausmą plačiaja prasme, ji ugdo socialumo jausmą pagrindiniais socialinės atsakomybės, baimės, atpildo aspektais.

¹⁵⁸ N. Berdiajev. Kultūra ir religija. – Vilnius, 1996.

¹⁵⁹ M. Weber. Religijos sociologija. – Vilnius, 2000

¹⁶⁰ II Vatikano Susirinkimo nutarimai. Rytų Aukštaitijos katalikų jaunimo centras. – 1994.

¹⁶¹ M. Weber. Religijos sociologija. – Vilnius, 2000.

Vadinasi, šie projektai vykdo socializacijos procesą, supažindina žmones, kurie veiksmai bei poelgiai visuomenėje toleruoti, skatinami, o kurie – ne, ko galima tikėtis, pažeidus gyvenimo kartu taisykles.

Vykstant ekonominei diferenciacijai, paprotys ateiti į pagalbą kaimynui ir padėti jam ištikus bėdai buvo pritaikytas ir skirtingų socialinių sluoksnių santykiams.¹⁶² Vadinasi, istoriškai tradicija, religija, dorovė pasitarnauja ir socialinių sluoksnių, grindžiamų politiniais bei ekonominiais santykiais, susiformavimui; taigi padeda formuotis įvairių lygių bendruomenėms. „Gerumas pavaldiniams ir jų interesų paisymas tam tikru mastu atitinka gerai suprastą valdovo interesą. Kai nėra racionalių kontrolės priemonių, jo paties saugumas ir pajamos labai priklauso nuo jų geros valios ir palankumo. Visur, kur socialinių susisluoksniavimą lėmė patriarchaliniai valdžios santykiai, religija galėjo pasinaudoti aprašytąja praktine situacija ir sukurti „silpnųjų apsaugą“. Šios apsaugos objektas yra ne vien moterys, vaikai, vergai, bet ir klasių santykiai.¹⁶³ Kai kurios religijos taip pat reguliavo ekonominį gyvenimą, pavyzdžiui, religijos dogmų dėka buvo draudžiama imti palūkanas už skolinamus pinigus. Juk žmogus, kuris skolinasi, jau yra ištiktas bėdos. M. Weber manė, kad religinė antipatija palūkanoms slypėjo kur kas giliau, nei teisinga pagalba nelaimės ištiktajam. Tai buvo susiję su religinės etikos požiūriu į racionalaus verslo savaiminę logiką, nes beveik visos pirmą kartą religijos smerkė grynai verslinį pasipelnymą. Tačiau plačiąja prasme religinis pasisakymas prieš palūkanas formavo socialinį požiūrį, jog pajamos turi būti siejamos su darbo procesu. Antra vertus, jeigu šiuo metu galime samprotauti apie religinių, dvasinių, kultūrinių vertybių nykimą pasaulyje plačiąja prasme, tai matome, jog šias vertybes išstumia būtent veiklos ekonominis motyvas.

Grupės etosas yra intelektualiai pagrindžiamas, pateikiant jį kaip esamos padėties vaizdą, kurio autentiška išraiška yra pats gyvenimo būdas. Šio prasmingo ryšio tarp turimų žmonių vertybių ir bendros egzistencijos tvarkos atskleidimas yra esminis visų religijų bruožas, neatsisvelgiant į tai, kaip suprantama ta bendra tvarka ir kokias vertybes išpažįsta žmonės. Todėl religija visada yra iš dalies pastanga išsaugoti tokių bendrų reikšmių atsargą, kurių požiūriu kiekvienas individas interpretuoja savo elgesį.¹⁶⁴

¹⁶² Ten pat

¹⁶³ M. Weber. Religijos sociologija. – Vilnius, 2000.

¹⁶⁴ V. Kavolis. Kultūrinė psichologija. – Vilnius, 1995.

Pripažįstama, jog bažnyčia (arba sutelkta bendruomenė) gali būti tas pagrindas, kurio dėka žmonės užmezga įvairius socialinius ryšius: šeimyninius, prekybinius, politinius ir pan., išlaiko tęstinumą, reguliuoja socialinius santykius, atlieka kitas, ne mažiau svarbias socialines funkcijas. Be to, tapusios visuotinai prieinamomis, elektroninės komunikacijos priemonės (IT) sustiprina polinkį į neaiškumą, decentralizaciją, nediferencijuotas globalines reakcijas bei prisirišimą prie procesų, o ne stabilių rezultatų.

Sekant žymaus lietuvių kultūrologo V. Kavolio mintimis apie modernizaciją bei postmodernizaciją, tampa aišku, jog perteklius bei materialinė gerovė prieinama gana siauram žmonijos ratui. Didžiausias modernistinių teorijų dėmesys vis dėlto yra skiriamas informacijos srautų greičiui ir šio greičio įtakos visuomenės gyvenimui analizei. V. Kavolis teigia, jog būtent visuomenės informavimo priemonės daro įtaką naujam požiūriui į gyvenimo reiškinius, dvasines vertybes. Kasdien žmogus įvertina savo vietą visuomenėje, neatsižvelgdamas į naujų informacinių impulsų įtaką artimiausiai jo socialinei aplinkai ir jam pačiam. Ten, kur visos šios įtakos susikerta, atsiranda tendencija susiformuoti neįprastai „decentralizuotai“ asmenybei, kuri nebegali sąžiningai priimti požiūrio, kad kokia nors vertybių sistema ar gyvenimo būdas yra „gyvenimo tiesos“ ar „teisingo gyvenimo“ sinonimai.

V. Kavolis kalba apie modernistinės - postmodernistinės asmenybės sąvokos tapatinimo su socialine aplinka kintamumą, dinamiškumą, o dėl to kinta bendruomeniškumo jausmo samprata, ji tampa vis mažiau apibrėžta, tarakime, gyvenamosios vietos atžvilgiu. Tautiškumas įgyja visiškai naują atspalvį, yra kitaip suvokiamas. Žmogus pradeda save laikyti pasaulio piliečiu, tačiau sunkių išgyvenimų metu toks žmogus vis dėlto atsisuka į religiją, į savo bendruomenę, tautą, naciją ir pan.

Aprašydamas pasaulio piliečio tipą ir savęs išraišką pasaulyje, V. Kavolis kalba apie plačiąją (globalią) visuomenę. Plačiąja visuomene vadinama tokia visuomenė, kurios narių dauguma gyvena, dirba arba bendrauja su daugybe vienas kito artimai nepažįstančių žmonių ir kuri remiasi masine prekių gamyba, mainų paslaugų pasiūla bei visuomenės informavimo priemonėmis. Tačiau gyvenant ir veikiant tokioje aplinkoje, žmogui, kaip socialinei būtybei, vėl naujai iškyla poreikis priklausyti grupėms, turinčioms aiškius identitetus. Tokia grupė dažnai tampa religinė priklausomybė arba interesų grupės.¹⁶⁵

¹⁶⁵ V. Kavolis. Kultūrinė psichologija. – Vilnius, 1995.

Pažangiose pramoninėse visuomenėse etninių grupių (arba tautinių mažumų) didėjančių polinkį akcentuoti ne tik savo praktinius poreikius, bet ir savo simbolinę tapatybę gali paaiškinti didėjančio poreikio jausti vertingą unikalumą hipotezė. Norint veiksmingai apginti savo unikalumą visuomenėje reikalinga grupinė parama. Tad galima hipotetinė prielaida, jog visuomenei modernėjant, išgyvenant beveik pastovia tampančią dinamiką, vėl iš naujo įvertinamas bendruomeniškumo jausmas, akcentuojant savęs tapatinimą su grupe. Jeigu apie bendruomenę kalbėjome kaip apie žmonių bendriją, išlaikančią bendruomeniškumo jausmą, bendrą tikslą, tai plačioji visuomenė menkai suvokia tiek bendruomeniškumą, tiek bendrą tikslą. Tokioje visuomenėje artimesni kontaktai tampa sunkiai prieinami. Aplinkiniai vertinami remiantis stereotipais (pareigos, drabužiai, odos spalva ir pan.), vidinės jų savybės beveik nevertinamos.

Kita būdinga plačiosios visuomenės ypatybė yra dėl žiniasklaidos ir informacinių technologijų gausėjimo vykstantis žmonių socialinės erdvės plėtimasis. Kol spauda, radijas, televizija, kompiuteriai, mobilūs telefonai ir kt. nebuvo lengvai prieinamos priemonės, daugelio žmonių gyvenimą ribojo vietinės bendruomenės teikiama socialinė erdvė. Galima kalbėti ne tik apie pasaulio piliečio formavimąsi, tačiau ir apie natūralųjį senųjų bendruomenių savitą socialinį nykimą. Tačiau nors dauguma kontaktų plačiojoje visuomenėje tarp žmonių vyksta tarpininkaujant kategorijoms (stereotipams), vis dėlto žmonės iš esmės liko nepasikeitę. Pirminės grupės visur klesti, ir jausmai liko tie patys; „žmonės po senovei myli ir neapkenčia, pavydi ir jaučia skriaudą, todėl ir plačioji visuomenė turi tam tikrą moralinę tvarką: žmonės, kaip ir anksčiau, sprendžia apie save ir kitus pagal tuos elgsenos standartus, kuriuos jie susidarė pirminėse grupėse. Socialinė kontrolė dėl gyvenimo sąlygų plačiosiose visuomenėse pasidaro sudėtingesnė, tačiau proceso esmė nepasikeičia“.¹⁶⁶

R. Wuthnow (1996)¹⁶⁷ pripažįsta, jog religija patraukli asmenybei, nes teikia socialinių simbolių bei jų reikšmės sistemą žmogui. Jo manymu, visas mūsų patiriamas pasaulis arba tai, ką mes vadiname tikrove, yra formuojamas simbolių. Taigi tikrovę patiriame ne tiesiogiai, o per savo turimų simbolių sietą. P. Berger nuomone, simbolinė sfera yra pirminė ir kaip tik ji formuoja mūsų pasaulio patyrimą. Jis teigia, jog religiją sudaro sim-

¹⁶⁶ A. Jacikevičius. Žmonių grupių socialinė psichologija. – Vilnius, 1995. ISBN 9986-465-18-4: 10.80

¹⁶⁷ R. Wuthnow. Šventenybės atgavimas. – Vilnius, 1996.

boliai; religija lygiai taip pat priklauso tikrovei, kurioje gyvename, kaip ir kiekviena kita per simbolius gaunama patirtis. Pasak jo, visiems svarbiausia, viską lemianti yra vadinamoji kasdienė tikrovė, kuri yra suvokiama kaip „čia ir dabar“ (konkrečiame laike). Tai – pragmatiška sfera, kurioje mes turime ką nors atlikti. Tačiau mums dar yra reikalingas budrumas. Būtent budrumas, pasak P. Berger, suponuoja pamatinę egzistencinę dalyvavimą kasdienėje tikrovėje. Tai yra pasaulis, kuriame gyvename ir mirštame, kuriame senstame ir sergame, realaus laiko pasaulis, kuriame turime įgyvendinti savo tikslus. P. Berger manymu, mes taip pat „noriam užgniauziame abejones“ dėl kasdienės tikrovės; taip pat kasdienę tikrovę suskirstome į tinkamumo sferas. Šios kasdienės tikrovės ypatybės visos kartu daro pasaulį patogų.¹⁶⁸

Derėtų pastebėti, jog M. Weber daugiau pabrėžė mitizuotą religijos kilmę ir įtaką visuomenei, o dabartiniai mąstytojai Bažnyčią laiko tikrove, kuri neišvengiamai naudojasi kultūrine medžiaga ir yra „sijojama“ per simboliais sukonstruotą asmeninės patirties tikrovę. Bažnyčia palaiko individų tarpusavio sąveiką.

Modernizmo koncepcijose pažymima, kad pasaulyje jau kurį laiką vyksta visuotinė slinktis iš mažiau modernios į modernesnę būklę. Manoma, kad šis judėjimas iš tradicijos į modernybę turėjo rimtų padarinių religijai, nes ji visur buvo neatskiriama tradicinių visuomenių dalis. Vyksta „sekuliarizacija“, kuri reiškia arba tai, kad, vykstant šiam procesui, religija moderniose visuomenėse netenka anksčiau turėtos įtakingos padėties arba kad ji išlaiko savo įtaką tik vis labiau prisitaikydama prie racionalumo ir reliatyvizmo normų, eidama į kompromisą su mokslu, visuomenės ekonominiais interesais ir valstybe.

Kartu su augančia socialine įtampa, kuriai įtaką daro kintantis pasaulis ir jo globalizacija, auga įsitikinimas, jog žmonija ne tik gali, bet ir privalo stiprinti savo valdžią sukurtų daiktų atžvilgiu; turi uždavinį sukurti tokią politinę, socialinę ir ekonominę santvarką, kuri vis geriau pasitarnautų žmogui ir padėtų ne tik individui, bet ir bendruomenei sutvirtinti ir išplėsti savo vertybes. Bažnyčia II Vatikano susirinkimo metu ne tik pripažino modernią visuomenės būtį, bet ir pareiškė savo nuomonę apie esminius žmogaus būties klausimus kintančioje socialinėje erdvėje.

¹⁶⁸ P. Berger, T. Luckman. Socialinės tikrovės konstravimas. – Vilnius, 1999.

Susirinkimo dokumentuose diskutuojama apie žmonių bendruomenę, jos padėtį pasaulyje. Teigiama, jog vienu iš būdingiausių šiuolaikinio pasaulio bruožų reikia laikyti vis gausėjančius žmonių tarpusavio santykius, kurių raidai daugiausia reikšmės turi šiuolaikinė technikos pažanga. Pripažįstama, jog broliškas žmonių pokalbis vyksta ne pačioje pažangoje, bet giliau – asmenų bendravime, kuris reikalauja tarpusavio pagarbos jų dvasinio orumo pilnybei. Iškeliamas visaverčio, kokybiško gyvenimo kartu siekis. Kokybiniam visuomenės augimui būtini ne tik ekonominės gerovės veiksniai, labai svarbus vaidmuo tenka socializacijai – nuolatiniam individo ugdymui, auginimui, pabrėžiant jo asmenybę bei stiprinant bendruomeniškumo jausmą.

II Vatikano susirinkimas pripažino, jog pakito tradicinis požiūris į žmonių bendruomenę, tačiau bendruomeniškumo jausmas bei šio jausmo reikšmė individui išliko iš esmės nepakitusi. Susirinkimo dokumentuose pabrėžiama, kad Bažnyčios uždavinys nėra politinio, ekonominio ar socialinio pobūdžio, tačiau ji neatsiriboja nuo pasaulietinio gyvenimo peripetijų, atvirksčiai, teigiama, jog prireikus Bažnyčia savo nuožiūra gali steigti institucijas, besirūpinančias labdara ar skurstančiaisiais. Svarbu paminėti, jog „Bažnyčia pripažįsta tai, kas teigiama šiuolaikiniame socialiniame dinamizme, ypač evoliuciją vienybės kryptimi, sveikus socializacijos, pilietinio ir ekonominio susivienijimo procesus“.¹⁶⁹ Bažnyčia teigia, jog savo uždavinio ir prigimties galia nesieja savęs su atskiromis kultūromis bei politinių, ekonominių ir socialinių sistemų formomis. Taigi Bažnyčia tampa atvira socialine institucija visiems žmonėms, netgi išpažįstantiems kitą religiją ar save laikantiems netikinčiais.

Krikščioniškojo auklėjimo deklaracijoje kalbama apie socialinę šio auklėjimo vertę. Auklėjimas laikomas pažangos garantu. Pripažįstama, jog jaunimo auklėjimas tapo sudėtingas, tačiau ir bendrasis auklėjimas bei ugdymas įgauna naują reikšmę ir tampa reikalingesnis atsižvelgiant į laikmečio reikalavimus. „Žmonės, aiškiau suprasdami savo vertę ir pareigas, vis daugiau nori aktyviai dalyvauti socialiniame, ekonominiame ir politiniame gyvenime. Nuostabūs mokslo ir technikos laimėjimai, naujos socialinio bendravimo priemonės padaro, kad žmonės, būdami laisvesni nuo darbo, gali skirti daugiau laiko protiniam darbui ir dvasinei kultūrai, taip pat tenkinti vienas kito reikmes organizuotai, net tarptautiniu mastu.“¹⁷⁰

¹⁶⁹ II Vatikano Susirinkimo nutarimai. Rytų Aukštaitijos katalikų jaunimo centras. – 1994.

¹⁷⁰ Ten pat.

Žmogus – ne tik asmenybė, jam būtina socializacija, bendravimas su kitais, socialinė jungtis su panašiais į save. Auklėjimo bei ugdymo vaidmuo labai didelis, be jo neišsivaizduojama nei techninė, nei dvasinė žmogijos pažanga. Tikėjimas įtvirtina moralę, moralė pagrindžia meilę, atjautą, atskleidžia nuostatą „paklusimu absoliutiems reikalavimams besąlygiškai gerbti kiekvieno žmogaus asmens orumą“.¹⁷¹

Žmogaus gyvybei grėsmę kelia nevaldomas nusikalstamumas, klaidinga socialinė ekonominė politika, dėl kurios milijonai žmonių priversti mirti iš bado ir kitos priežastys. Norėdami nustatyti, kokia yra religijos, žiansklaidos ir IT socialinė edukacinė įtaka bendruomenės sutelktumui, turime nubrėžti aiškesnius Lietuvos bendruomenės socialinius kontūrus.

Kiekvienai visuomenei būtinas didėjantis jos narių sutelktumas, kuris užtikrina kultūrinių vertybių puoselėjimą bei tęstinumą, kiekvieno žmogaus savirealizacijos galimybes, taip pat ir vadinamoji kokybinė visuomenės raida. Šiomis sąlygomis ir bažnyčia, ir žiniasklaida ir kiti socializacijos agentai, skatindami ekonominę ir socialinę sklaidą, išlaiko svarią įtaką visuomenės socialiniam ugdymui ir vertybių puoselėjimui.

3.3. MOKYKLA – POZITYVIOSIOS SOCIALIZACIJOS KOORDINATORĖ

Mokykla – antroji vaiko bendruomenė (po šeimos), kurioje jis socializuojasi, įgyja tam tikrus elgesio, bendravimo su bendraamžiais ir vyresniais žmonėmis įgūdžius. Mokyklos bendruomenė – dinamiška, santykiškai savivaldi, priklausanti nuo greitai besikeičiančių principų grupė, kurios dinamiškumą sąlygoja jos narių tarpusavio santykiai. Kiekvienam mokiniui mokyklos, ypač klasės bendruomenė dažniausiai yra artimiausia (po šeimos) socialinė aplinka, kurioje pasireiškia jo gebėjimai, vyksta aktyvus socializacijos procesas. Jei mokykla kartu su šeima skiepija vaikui teisingumą, padorumą, moralumą ir pilietines vertybes, tai vaikai, kurie ugdomi susitapatindami su suaugusiais, elgsis taip pat, kaups tas pačias vertybes.

Mokykla ir kitos vaikų ugdymo institucijos, įvertindamos skurdo ir ekonomikos išskeltus iššūkius kai kurioms paauglių grupėms, prisiima vis daugiau socialinių funkcijų, kurios, nepaisant valstybės rėmimo, yra svarbi pagalba vaikams iš nepasiturinčių ar rizikos šeimų. Ši socialinė-pedagogi-

¹⁷¹ Popiežius Jonas Paulius II // Enciklika. – 1994.

nė pagalba pirmiausia yra teikiama per ikimokyklinės ir mokyklinės vaikų įstaigas. Privataus švietimo idėjų įsigalėjimas visame pasaulyje, švietimo krepšelio arba „vaučerio“ fenomeno atsiradimas Lietuvoje, skaidresnis požiūris į švietimo finansavimą bei kokybę – neišvengiamos švietimo rinkos globalizacijos tendencijos¹⁷².

Mokymosi visą gyvenimą bei pažinimo per veiklą konceptai įsigalėjo visose moderniose ugdymo institucijose. Tikslai išskelti Dakaro (2002)¹⁷³ konferencijoje suformavo Europos švietimo politiką, kuri mokymosi visą gyvenimą idėją implikuoja į mokymosi per veiklą metodikas, siekiant pilietinės visuomenės darnos ir gyvenimo kokybės. Nemokamas maitinimas, nuo 1997 metų Lietuvoje finansuojamas iš valstybės biudžeto, grąžino į mokyklas tūkstančius vaikų. Gaila, bet turime pripažinti, kad tie tūkstančiai vaikų į mokyklas grįžo ne įgyti žinių, bet pavalgyti. Nemokamas maitinimas skiriamas žemas pajamas gaunančių šeimų vaikams. Daugelis pedagogų akcentuoja, kad išskirti vaikus maitinant, ypač skurdžiuose regionuose, nėra moralu, nes tarp asocialios šeimos, kurios vaikai maitinami, ir tvarkingų, sunkiai besiverčiančių šeimų vaikų, kurie šio maitinimo negauna, pajamų skirtumas kartais būna 3–5 Lt vaikui. Švedijoje maitinami visų šeimų vaikai. Tai rodo valstybės rūpestį būsimųjų piliečių sveikata. Nemokamo maitinimo organizavimas ir apskaita tapo dar vienu iš daugelio socialinių pedagogų rūpesčių. Šioje veikloje socialinis pedagogas atlieka klasių vadovų koordinatoriaus ir socialinės vaikų padėties tyrėjo vaidmenį.

„Krepšelio“ modelis ekonominiu bei administraciniu požiūriu yra visuotinai pripažinta švietimo ir socialinių paslaugų finansavimo forma. Toks finansavimo modelis leidžia vyriausybei planuoti biudžetą, tikslingai skirti lėšas, kontroliuoti finansinius srautus. Vaiko paslaugų krepšelio taikymo tikslingumą įrodo ir švietimo sistemoje sėkmingai taikomas švietimo paslaugų krepšelio finansavimo principas

Tyrimų duomenys rodo, kad daugėja sunkiai pritampančių mokykloje, stokojančių mokymosi motyvacijos arba dėl nepalankių socialinių sąlygų negalinčių lankyti mokyklos vaikų. Vis daugiau vaikų netenka tėvų globos,

¹⁷² Lifelong Learning in the Global Knowledge Economy. Challenges for Developing Countries. A World Bank Report. – Washington, 2003, p.14–15.

¹⁷³ Lifelong Learning Discourses in Europe / Ed. C. Medel-Anonuevo. – Hamburg, Germany: UNESCO Institute for Education, 2003, p. XV. ISBN 928201130-5

yra socialiai ir pedagogiškai apleisti. Bendrojo lavinimo mokykloje nepri-
tapusiems, mokymosi motyvų stokojantiems 12–16 metų mokiniams ku-
riamos jaunimo mokyklos, kuriose teikiamos ne tik bendrojo lavinimo ži-
nios, bet ir ugdomi pradiniai darbo įgūdžiai. Šiose mokyklose ugdymo
procesas labiau individualizuotas, mokiniams teikiama pedagoginė psi-
chologinė pagalba. Jaunimo mokyklų tikslas – padėti paaugliams atgauti
mokymosi motyvaciją, po to grįžti į bendrojo lavinimo mokyklą ar tęsti
mokymąsi profesinėje mokykloje. Kasmet į jaunimo mokyklas priimami
paaugliai ir jaunuoliai, kurie 2–3 metams buvo palikę mokyklas. Daugėja
skaičius mokinių, sėkmingai baigusių jaunimo mokyklas. Kasmet daugiau
mokinių, baigusių jaunimo mokyklas, tęsia mokymąsi vidurinėse ar profe-
sinėse mokyklose. Jaunimo mokyklos modelį Lietuva perėmė iš Danijos,
jis sėkmingai taikomas praktikoje. Gaila, kad tai vienintelis alternatyvios
mokyklos modelis Lietuvoje, o ir šių mokyklų nepakanka. Daugelyje pa-
sausio kraštų mokiniai į mokyklą ir iš jos vežami nemokamai. Ši paslauga
vaikams pradėta taikyti ir Lietuvoje.

Mokinių pavėžėjimą iš namų iki mokyklos iš dalies lemia kelių tinklas ir
transporto organizavimas. Geltonųjų autobusiukų nepakanka, tačiau rei-
kia pripažinti, kad tai buvo tinkama valstybės investicija, sudariusi galimy-
bę dideliame kaimo vaikų skaičiui pretenduoti į lygias galimybes pasiren-
kant ugdymo instituciją. Kaimo mokinių vežiojimą į mokyklą ir atgal daž-
niausiai organizuoja savivaldybės. Rajonų savivaldybės ieško būdų, kaip
racionaliau ir saugiau vežti mokinius į mokyklas ir atgal (perka mokyk-
loms autobusus, samdo privačius vežėjus ir kt.). Sėkmingas mokinių ve-
žiojimo į mokyklas organizavimas yra vienas iš būdų, mažinančių mokyk-
los nelankančių vaikų ir paauglių skaičių, plečia jų lygias galimybes sie-
kiant išsilavinimo.

Socializaciją plačiąja prasme suprantame kaip nuolatinį žmogaus to-
bulėjimą sąveikaujant su mikroaplinka ir makroaplinka. Individas perima
socialinį patyrimą, kai yra ugdomas (tai yra kai jį tikslingai formuoja kiti
žmonės), ir tada, kai jį veikia įvairūs stichiniai, dažnai prieštaringi sociali-
niai veiksniai. Siaurąja prasme socializaciją suprantame kaip specifines,
pedagogiškai orientuotas pozityviosios socializacijos programas, kurių metu
ugdymo institucijos, nevyriausybinės organizacijos ar privatūs asmenys
siekia padėti vaikams ir jaunimui perimti socialines normas bei kultūrinės
vertybes. Prevenciją suprantame kaip priemones, kuriomis siekiama už-

kirsti kelią socialinės rizikos veiksniams (nedarbui, nusikaltimams, alkoholizmui ir pan). Kiekvienoje mokykloje vis daugiau pozityviosios socializacijos raiškos, ankstyvosios prevencijos programų, kurios padeda ne tik pritraukti papildomų lėšų, bet ir spręsti socializacijos problemas.

Neformalus, papildomas ugdymas bendrojo lavinimo mokykloje padeda kurti atvirą vietos bendruomenei ugdymo įstaigą. Mokyklų tinklas sudaro galimybę visiems šalies mokiniams dalyvauti neformaliame ir papildomame ugdyme. Mokyklos skatinamos aktyvinti, kurti savitą kultūrą, plėtoti neformalų ugdymą, inicijuoti projektus, ieškoti naujų, netradicinių ugdymo formų, puoselėti tradicijas ir tradicinius renginius, kuriuose dalyvautų vaikai ir jų šeimos nariai. Neformalus, papildomas ugdymas – efektyvi pozityviosios socializacijos dalis puoselėjant vaiko kūrybiškumą ir motyvaciją. Laisvalaikio kultūrą apibrėžiame kaip kasdienę kultūrinę veiklą, sąlygojančią asmenybės savikūrą, laisvalaikio bendravimą, kūrybinių poreikių tenkinimą.¹⁷⁴

Mokyklų erdvė dažnai nepakankama plėtoti mokinių saviraiškos, laisvalaikio kultūros programas, tapti vietos bendruomenės kultūros židiniu. Menkai taikomi ir aktyvaus ugdymo metodai. Vaikai ir paaugliai iš socialiai remtinių šeimų, našlaičiai ir be tėvų globos likę vaikai dalyvauja įvairiose programose. Vienos iš populiariausių Lietuvoje, kaip ir daugelyje kitų pasaulio kraštų, yra vaikų vasaros poilsio programos. Šias programas iš dalies remia šalies ir savivaldybių biudžetas. Įgyvendinant vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos nacionalinę programą Lietuvoje iš dalies sprendžiamos rizikos grupės vaikų problemos.

Socialinė neįgaliųjų vaikų integracija vyksta vadovaujantis specifinėmis juridinėmis normomis, o Lietuvoje – specialiojo ugdymo įstatymu. Šis įstatymas nustato „specialiojo ugdymo sistemos sandarą, valdymo bei specialiųjų poreikių asmenų ankstyvojo ir ikimokyklinio ugdymo, bendrojo lavinimo, papildomo ugdymo, profesinio ir aukštesniojo mokymo, aukštojo mokslo ir suaugusiųjų švietimo organizavimo pagrindus.“ Pagal Specialiojo ugdymo įstatymą specialiųjų poreikių ikimokyklinio amžiaus (nuo 3 iki 7 metų) vaikai ugdomi ikimokyklinio ugdymo įstaigų bendrosiose ir specialiosiose grupėse, specialiose ikimokyklinio ugdymo ir kitose specialiojo ugdymo įstaigose, o nuo 6–7 metų – visų tipų ben-

¹⁷⁴ G. Kvieskienė, A. Liepuonius. Laisvalaikio kultūra // Kultūros kongresas / sud. G. Kvieskienė. – Vilnius, p. 530. ISBN 5-89942-623-3.

drojo lavinimo mokyklų bendrose ar specialiose klasėse, specialiose mokyklose ar kitose specialiojo ugdymo įstaigose. Specialiąją pedagoginę, psichologinę ir socialinę pagalbą specialiųjų poreikių asmenims ir jų tėvams ar globėjams teikia: bendrojo ugdymo įstaigų specialiojo ugdymo komisijos, pedagoginės psichologinės tarnybos, sveikatos priežiūros įstaigų specializuotos tarnybos, specialiojo ugdymo įstaigos. Bendrojo lavinimo mokyklos Lietuvoje nėra tinkamai pasirengusios priimti neįgalius vaikus, sudaryti palankias sąlygas jiems adaptuotis ir ugdytis, nes beveik neskiriama lėšų dirbti su tokiais vaikais, trūksta kvalifikuotų specialistų (socialinių pedagogų, specialiųjų pedagogų, psichologų). Bendrojo lavinimo mokyklų inventoriūs, patalpos nepritaikytos vaikams, turintiems judėjimo negalia. Mokyklos neturi lėšų specialioms kompensacinėms ir mokomosioms priemonėms įsigyti, sudėtinga neįgaliuosius vaikus kasdien atvežti į mokyklą ir parvežti į namus, mokinių pavėžėjimo programa šių problemų neišsprendžia. Nežiūrint į lėšų trūkumą Lietuvos mokyklose susiklostė turtinga neformalaus ir papildomo ugdymo tradicija.

Formalų papildomąjį ugdymą teikia specializuotos muzikos, dailės, choreografijos, teatro mokyklos, sporto, kalbų, neakivaizdinės dalykinės, sekmadieninės tautinių bendrijų mokyklos. Šios institucijos teikia papildomąjį ugdymą pagal patvirtintas Švietimo ir mokslo ministerijos programas.

Neformalų papildomąjį ugdymą teikia profilineiai mokinių gamtos mokslų, techninio ir meninio ugdymo, turizmo, laisvalaikio organizavimo centrai, vaikų klubai ir kt. Plėtojamos visuomeninių ir nevyriausybiinių organizacijų, privačių asmenų neformalaus papildomojo ugdymo institucijų programos. Šios įstaigos ir iniciatyvos veikia pagal individualias trumpalaikes ar ilgalaikes programas, patvirtintas institucijų steigėjų, pasižymi mobilumu, tačiau jų veikla apima tik tam tikras sritis.

Informaliojo ugdymo institucijos (žiniasklaida, bibliotekos, muziejai, parodų salės, informaciniai centrai, teatrai ir kt.) ugdymo procesui daro įtaką keliais lygmenimis – suderintomis su švietimo institucijomis edukacinėmis, savarankiškai vaikams ir jaunimui skirtomis, vaikus ir jaunimą veikiančiomis, bet ne tik jiems skirtomis programomis.

Papildomo ugdymo veikla organizuojama pagal tam tikrus principus.

Lygių galimybių principas: įtvirtinamos vienodos galimybės įvairių gabumų ir poreikių vaikams tobulinti savo gebėjimus bei dalyvauti valstybės remiamose užimtumo ir laisvalaikio programose, teisė pasinaudoti

valstybės teikiamomis socialinėmis lengvatomis.

Aktyvumo principas: ugdymo procesas organizuojamas taip, kad ugdytiniai būtų veiklūs, aktyviai dalyvautų visuose jo etapuose ir formose. Jis realizuojamas tada, kai pats ugdytinis aktyviai renkasi norimą užsiėmimą ir jame dalyvauja.

Lankstumo principas: veikla turi būti organizuojama taip, kad kiekvienas žmogus, dėl vienokių ar kitokių priežasčių panorėjęs keisti veiklos pobūdį arba visai jos atsisakyti, galėtų ištraukti į kitą veiklą įpusėjęs ar net baigiantis mokslo metams (išimtis gali būti tik formaliojo ugdymo institucijos).

Tęstinumo principas suteikia galimybę kiekvienam vaikui taikyti ir plėtoti papildomojo ugdymo metu įgytus gebėjimus.

Atvirumo principas: papildomojo ugdymo veikla organizuojama taip, kad būtų žinoma ir prieinama visiems vietos bendruomenės, regiono vaikams.

Pažangos principas: papildomojo ugdymo veikla orientuoja vaiką domėtis mokslo, meno, socialinės pažangos naujovėmis, moko šiuolaikiškai bendrauti, siekti rezultatų ir konkuruoti šiuolaikinėje visuomenėje. Svarbu ne tik valdyti šį procesą, bet ir siekti formuoti tinkamas jaunuolių vertybes, laikytis tolydumo ir lygių galimybių principų.

Apibendrinant galime teigti, kad mokykla išlieka viena svarbiausių socializacijos institucijų, o pradėjus dirbti socialiniams pedagogams, tampa ir pozityviosios socializacijos koordinatorė.

3.4. SOCIALINIS PEDAGOGAS – POZITYVIOSIOS SOCIALIZACIJOS VADYBININKAS

Socialinio pedagogo paskirtis – vaiko gerovė, kuri suprantama kaip socialinis pedagoginis procesas, plečiantis vaikų pasirinkimo galimybes. Rinktis vaikai gali iš begalinio skaičiaus alternatyvų, tačiau kiekvienam vaikui pirmiausia turi būti galimybė sveikai ir sočiai pavalgyti, gyventi saugioje aplinkoje, turėti galimybes gauti žinių ir tobulinti savo gebėjimus. Valstybės, ratifikavusios Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos priimtą Vaiko teisių konvenciją, prisiėmė visas pareigas, susijusias su šio dokumento nuostatų įgyvendinimu. Tenka pripažinti, kad Lietuvos valstybė, kaip ir daugelis kitų valstybių pasaulyje, nevykdo visų pažadų, duotų vaikams, negalima užtikrinti pagrindinių jų socialinės raidos pasirinkimo sąlygų, net ir tokių kaip saugumas ir sotus gyvenimas. Pažadai vaikams, išsakyti pasaulio šalių viršūnių susitikimuose, nacionaliniu ir tarptautiniu lygmeniu ne-

buvo iki galo materializuoti. Vis dar išlieka svarbių problemų: kasmet pasaulyje miršta daugiau nei 10 milijonų vaikų, nors daugeliui šių mirčių galėtų būti užkirstas kelias; 100 milijonų vaikų vis dar nelanko mokyklos, tarp jų 60 proc. – sudaro mergaitės; 150 milijonų vaikų kenčia nuo netinkamos mitybos; AIDS ir ŽIV plinta katastrofišku greičiu. Vis dar išlieka nuolatinio skurdo, atskirties ir diskriminacijos bei netolygaus investavimo į socialines paslaugas problemos. Skolų naštos, besaikės karo išlaidos, nacionalinių saugumo reikalavimų nesilaikymas, ginkluoti konfliktai, okupacija, įkaitų ėmimas ir visos terorizmo formos (kaip ir efektyvaus išteklių panaudojimo stoka), tarp kitų veiksnių, gali apriboti nacionalines pastangas kovoti su skurdu ir užtikrinti vaikų gerovę. Milijonų vaikystė toliau yra niokojama kenksmingo ir išnaudojamo darbo, prekybos vaikais, įskaitant ir paauglius, bei kitų prievartos formų, nepriežiūros, išnaudojimo ir smurto.

Kiekviena visuomenė turi rasti deramą vietą visiems savo nariams ir suteikti jiems galimybę įnešti asmeninį kūrybinį indėlį į visumą. Lietuvoje tuo rūpinasi socialiniai darbuotojai, o nuo 1999 metų ugdymo ir kitose institucijose vis plačiau įsitvirtinantys socialiniai pedagogai, kurių pagrindinis rūpestis – vaikų gerovė. Pirmasis specialisto, kuris sugebėtų vykdyti pozityviąją socializaciją, prevencijos programas ugdymo institucijose ir galėtų valdyti šį procesą, tai yra socialinio pedagogo poreikį Lietuvoje pagrindė prof. B. Bitinas; pirmasis šių specialistų įtraukimo į veiklą pedagoginis eksperimentas atliktas Kaune ir Dotnuvoje; jį organizavo edukologijos daktarai I. Leliūgienė ir R. Lengvinas, kurie tuo metu dirbo mokyklų vadovais ir buvo socialinio pedagogo veiklos mokykloje ir bendruomenės telkimo eksperimento dalyviai.

Socialinių paslaugų plėtrą reglamentuojantys įstatymai galioja visoje Vakarų Europoje, ypač detali vaikų gerovės sistema suplanuota Kanadoje, o iš Rytų Europos kraštų išsiskiria Vengrija ir Slovėnija. Dauguma kraštų pastaruosiu metu ypač aktyviai pasisako už socialinių paslaugų ir joms skiriamu lėšų decentralizavimą. Paprastai savivaldybės, o dažnai ir dar smulkesni savivaldos institutai įgaliojami imtis atsakomybės už socialinių paslaugų teikimą jų teritorijoje gyvenantiems asmenims. Biudžetuose planuojamos lėšos socialinėms paslaugoms finansuoti, savivaldybių globos ir rūpybos (vaikų gerovės – Kanadoje ir kt.) skyriuose numatomos lėšos vienkartinę paramą teikti. Parama skiriama pagal skirtingus juridinius dokumentus, tačiau juose paprastai numatoma skirti paramą

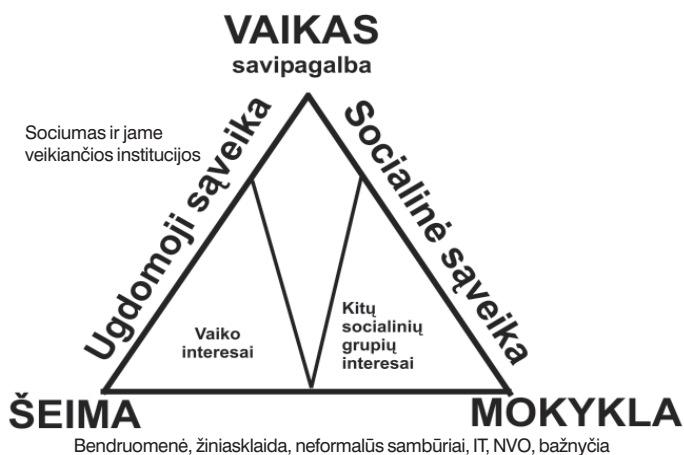
asmenims, atsidūrusiems ekstremaliose situacijose – mirties, nelaimės, ligos ir kitais atvejais. Be to, remiami beglobiai vaikai, rūpinamasi elgetų, atskirų socialinių grupių (pvz., romų) integracija. Paprastai į socialinių paslaugų teikimo veiklą skatinamos įsitraukti ne tik valstybės institucijos, savivaldybės, bet ir nevyriausybinės organizacijos, privatūs asmenys, kurių teikiamos paslaugos paprastai yra daug pigesnės ir kokybiškesnės.

Socialinių paslaugų infrastruktūra turėtų:

- skatinti naujų paslaugų rūšių plėtrą;
- mažinti regioninius ir socialinių grupių skirtumus;
- skatinti naujų darbo vietų kūrimą ir užimtumą.

1996 metais Lietuvoje priimtame Socialinių paslaugų įstatyme suformuluotos ir apibrėžtos socialinių paslaugų teikimo nuostatos. Socialinės paslaugos teikiamos toms asmenų grupėms, kurios yra tiesiogiai paliestos skurdo ir nepriteklių bei daugiausiai pažeidžiamos – našlaičiams, beglobiams vaikams, benamiams, bedarbiams, neįgaliesiems, seniems žmonėms, asmenims, grįžusiems iš įkalinimo įstaigų, alkoholikams ir narkomanams, psichinių problemų turintiems asmenims ir kt.

Optimalių ugdytinio socializacijos sąlygų sudarymas, pagalbos ugdytiniui organizavimas, darbo su mikrosociumu ir makrosociumu gebėjimai, veiklos koordinacija ir organizacijos valdymas, nuolatinis profesinės veiklos tobulinimas yra būtinos kompetencijos, kurias turi įgyti socialiniai pedagogai. Socialinis pedagogas privalo tapti tikru komunikacijos vadybos profesionalu, nes kasdien susiduria su nelengvu bendravimu „Bermudų trikampiu“ (žr. 7 pav.), kuriuo galima įvardyti socialinio pedagogo pagrindines veiklos sritis. Skirtingai negu poreikių trikampyje sunku išskirti svarbiausius kampus, nes socializacijos procesas – vieningas ir trapus. Pažeidus nors vieną iš šių kampų, atstatyti socializacijos kokybę reikės daug išteklių ir papildomų socializacijos priemonių. Šį trikampį socialiniams pedagogams valdyti sunku, įveikti be streso beveik neįmanoma; jis susiduria su vaikų, jų tėvų, visuomenės institucijų spaudimu ir reikalavimais, kitų profesionalų skepticizmu, vadovų kritika. Todėl prieš pradėdamas veikti ir siekdamas suvaldyti socialinio pedagogo veiklos lauką, socialinis pedagogas turi įvertinti savo galimybes, aplinkos daromą poveikį ir asmeninį pasiryžimą veiklai.

7 pav. Socialinio pedagogo veiklos laukas

Socialiniai pedagogai, siekdami ugdyti vaikų socialinius ir pilietinius gebėjimus, socialinę atsakomybę, socialinį atsparumą, socialinę savikontrolę, skatina juos aktyviai dalyvauti vaikų ir jaunimo organizacijų, pilietinėje veikloje kurti bei realizuoti projektus. Švietimo ir ugdymo įstaigų vadovai jau yra pastebėję, kad socialinių pedagogų dėka gerėja mokyklos ryšys su kitomis regiono socialinėmis institucijomis, mokykloje atsiranda žmogus, teikiantis prioritetą socialinėms vaikų problemoms. Pastebimai gerėja mokyklos ryšys su tėvais, vaikais bei paaugliais besirūpinančiomis institucijomis, prevencinis darbas su rizikos grupės vaikais, mokinių saugumas ir pamokų lankomumas. Socialiniai pedagogai sumaniai taiko projektinio darbo metodą, todėl gerėja institucijų dalyvavimas socialiniuose projektuose. Kultūrinio gyvenimo teritorinėje bendruomenėje pagyvėjimas gali būti vienas iš prevencinių būdų, siekiant sėkmingos vaikų ir paauglių socializacijos.

Socialiniams pedagogams tenka būti skirtingų socialinių grupių, dažniausiai vaikų grupių vadybininkais. Todėl būtina ne tik suvokti socializacijos, žmogaus socialinės raidos dėsnius, bet ir išmokti suprasti skirtingų socialinių grupių, asmenų, tautų ir nacijų poreikius, išmokti juos derinti, būti tarpininku, atstovaujant skirtingus interesus turinčius asmenis ar socialines grupes, išmokti patiems ir mokyti kitus planuoti pozityvaus gyvenimo scenarijus. Siekdamas tapti profesionaliu socializacijos vadybininku, socialinis pedagogas turi pakankamai gerai pažinti asmenybės porei-

kius, kuriuos analizuojančios teorijos yra svarbios socialinės edukacijos erdvėje dirbančiam profesionalui. Socialinis pedagogas, dažnai dirbantis neformalizuotoje erdvėje arba pats kuriantis formalias funkcionavimo taisykles, turi gerai pažinti veiksnius, susijusius su asmens skatinimu, stimuliuoimu, veiklumu ar neveiklumu.

Siekdami išsiaiškinti ir suprasti individo poreikius, socialiniai pedagogai – socializacijos vadybininkai turi tapti individo ir įvairių socialinių institutų tarpininkais, būti socialinių derybų, kurios turėtų ugdomąjį potencialą, iniciatoriais. Socialinis pedagogas turi būtinai išklausti abi puses. Kai abi pusės išsako savo pageidavimus, sudaroma tam tikra sutartis, numatoma augimo perspektyva.

Taigi socialinio pedagogo profesinės veiklos paskirtis – vaiko socialinės gerovės siekis, negatyviosios socializacijos ankstyvoji prevencija, socialinių gebėjimų ugdymas, vaikui reikalingų socialinių paslaugų teikimas, sudarant prielaidas sėkmingai augančio žmogaus socializacijai ir pilietinei brandai. Socialinio pedagogo paskirtis – būti vaiko advokatu visose kritinėse situacijose. Tuo remiantis, galima pabrėžti, jog socialiniam pedagogui *būtinai išklausti vaiko problemas, stengtis palaikyti vaiką ar jo globėjus*, būti tarpininku tarp vaiko ir kitų profesionalų, siekti padėti spręsti iškilusias problemas arba numatyti profesionalus (institucijas), galinčias padėti spręsti problemą, jei pats socialinis pedagogas jos išspręsti negali. Galima sakyti, kad socialinio pedagogo veiklą lemia ne vien socialinio ugdymo teorija. Todėl nors socialinė pedagogika yra edukologijos (pedagogikos) mokslo šaka, socialinio ugdymo srityje sėkmingai dirba ir pedagogo profesinę kvalifikaciją įgiję socialiniai darbuotojai.

Remiantis tuo, kas išsakyta, galima teigti, kad *socialinis pedagogas – vaiko socialinis asistentas, jo socialinės gerovės advokatas, asmuo, įgijęs socialinio pedagogo (arba kompleksinę socialinio darbo bakalauro ir profesinę pedagogo) kvalifikaciją ir pasirengęs dirbti socialinėse institucijose, atliekančiose ugdymo funkcijas ir gebančiose vykdyti socializacijos, ankstyvosios prevencijos, pagalbos prevencijos ir socialinės reabilitacijos programas bei sėkmingas socialines interakcijas įvairaus lygio socialinėse grupėse*.¹⁷⁵

Socialiniai pedagogai visų pirma dirba su rizikos grupės vaikais, jų šeimomis, vykdo ir koordinuoja prevencinę veiklą mokykloje, ypač neformalio-

¹⁷⁵ G. Kvieskienė. Socializacija ir vaiko gerovė. – Vilnius, 2004, p. 51. ISBN 9955-568-04-6

joje mokyklos aplinkoje, koordinuoja papildomojo ugdymo socialines programas. Socialinė pedagoginė pagalba tampa svarbia ugdymo proceso dalimi visose ugdymo institucijose. Socialinis pedagogas, prisiimdamas atsakomybę tampa atsakingas ne tik ugdymo institucijai, bet ir savo bendruomenės nariams bei visai visuomenei. Socialiniam pedagogui pavedama profesionaliai valdyti pozityviosios vaikų socializacijos, socialinės pagalbos procesus institucijose ir už jų ribų procesus, jis yra pozityviosios socializacijos ir pagalbos vadybininkas, grupinio darbo koordinatorius ir edukatorius, problemas turinčių ugdytinių ir jų tėvų konsultantas.

Iš išsakytų teiginių seka, kad *kuriantis kvalifikuotai ir profesionaliai socialinio ugdymo ir socialinės pagalbos sistemai, įtvirtinant ugdymo institucijų socialinę funkciją, siekiama visais lygiais sunorminti socialinio pedagogo paskirtį, konkrečiai apibrėžti jo veiklą*. Lietuvoje, kaip ir kituose kraštuose, ieškoma optimalaus socialinės veiklos modelio, kuris geriausiai atitiktų krašto reikmes ir tradicijas.

Pagrindiniai veiklos principai ir pareigos. Skiriami tokie socialinio pedagogo veiklos principai:

- *individualus požiūris* (siekiama išsaugoti kiekvieno vaiko orumą);
- *lygių galimybių įtvirtinimas* (kiekvienam vaikui sudaromos sąlygos turėti vienodas galimybes į įstatymuose ir JTO Vaiko teisių konvencijoje garantuojamas teises);
- *konfidencialumas* (garantuojama informacijos, vaiko probleminių situacijų, specialistui patiktų profesinių problemų ir asmeninių išgyvenimų apsauga; šį principą pažeidusių socialinių pedagogų kvalifikacija ir atestacija turėtų būti peržiūrima);
- *vaiko apsisprendimo pripažinimas* (užtikrinama, kad į vaiko nuomonę būtų atsižvelgta sprendžiant visas krizines šeimos ir globos situacijas);
- *atsakomybė ir kompetencija* (pedagogas atsako už savo intervenciją prevencijos ir krizės atvejais, todėl būtina kelti dalykinę kvalifikaciją);

Socialinis pedagogas dirba skirtingose socialinėse institucijose. Jo darbavys dažniausiai yra valstybinės institucijos vadovas, vadinasi, socialinis pedagogas yra išlaikomas iš mokesčių mokėtojų pinigų. Todėl socialinis pedagogas atsako prieš savo institucijos ar vietinę bendruomenę, prieš visą visuomenę: 1) už nuolatinį profesinės kompetencijos tobulinimą, konkrečių įpareigojimų ir išipareigojimų vykdymą, 2) už profesionalų komandos socialinėms pedagoginėms vaikų problemoms spręsti subūrimą, 3) už

bendradarbiavimo, demokratiškos aplinkos ir pilietinių iniciatyvų skatini-
mą institucijoje ir už jos ribų.

Visiems socialiniams specialistams, dirbantiems tiek su vaikais, tiek su suaugusiais asmenimis, labai svarbu laikytis profesinės etikos reikalavimų. Socialinių paslaugų sferos situacija nuolat keičiasi visame pasaulyje, šių paslaugų praktika ir ypač teorija dar tik formuojasi. Po Antrojo pasaulinio karo daugelis europiečių iš naujo permastė vertybes ir požiūrį į žmogų. Kūrėsi naujos socialinės institucijos ir tarnybos, o kartu su jomis atsiradavo naujų problemų, kaip optimaliai suderinti teorines ir praktines žinias. Jauni diplomuoti socialinės veiklos specialistai negalėjo rasti darbo, nes ilgą laiką Europoje buvo laikomasi požiūrio, kad socialiniame edukaciniame darbe svarbiausia yra praktinė patirtis ir pašaukimas. Darbo ir elgesio taisyklės buvo perduodamos tradicijų, moralinių vertybių ir nuostatų forma. Jos atsispindėjo švietimo ir lavinimo programose, tačiau konkrečiai nebuvo niekur apibrėžiamos.

Ilgainiui iškilo ne tik filantropijos, pasiaukojimo, bet ir profesinės etikos problemų. Kuriant naujas darbo metodikas dėl efektyvumo buvo pamirštama etika, nes socialiniams darbuotojams buvo net iškeltos bylos. Pakeitė visuomenės socialiniai ir profesiniai santykiai, socialinių darbuotojų „klientai“ pamažu tapo „partneriais“, vis labiau aiškėjo komandinio darbo svarba, buvo diskutuojama dėl neutralumo, tai yra dėl socialinio darbuotojo (pedagogo) galimybės turėti savo vertybių sistemą. 1981 metais Prancūzijos nacionalinė socialinių darbuotojų asociacijos generalinė asamblėja patvirtino antrąjį, o 1994 – trečiąjį deontologijos kodeksą. Kodeksui didelę įtaką darė šios Prancūzijos socialinės kultūrinės sąlygos.

- *Decentralizacijos įstatymai* (1982 m. ir vėlesni), smarkiai pakeitė socialinį darbą. Didžioji dalis atsakomybės perduodama departamentams, valstybei lieka maža atsakomybės dalis.

- *Pilietiškumo sąvokos evoliucija*, įrašyta įstatymuose, reguliuojančiuose administracijos ir visuomenės santykius.

- *Techninė pažanga* – biuro įranga, informacijos perdavimas, komunikacijos; medicinos priežiūros tobulėjimas.

- *Naujosios problemos* – nedarbas, AIDS, skurdas, paauglių nusikaltamumas, narkomanija.

Socialiniams darbuotojams (pedagogams) svarbiausi yra pakeitimai, susiję su profesinės paslapties saugojimu. *Nauji įstatymai*, nauji dekretai, naujos

sutartys paskatino priimti Tarptautinį socialinių darbuotojų deontologijos kodeksą, kurį Tarptautinė socialinių darbuotojų federacija patvirtino 1994 metų rugpjūčio mėn. Šri Lankoje. Pagrindiniai socialinių pedagogų etikos principai pateikti profesiniame standarte, kvalifikacijos reikalavimuose ir pareiginiuose nuostatuose.¹⁷⁶ Socialiniam pedagogui juridškai apibrėžti savo atsakomybę ir kompetenciją padeda daug įstatymų ir poįstatyminių nuostatų.

Šiuose dokumentuose yra pabrėžiama socialinio darbuotojo dorovinė atsakomybė klientams, bendravimo su jais taisyklės ir elgesio reikalavimai, nurodymai, ką socialinis darbuotojas turi daryti ir ko nedaryti, atlikdamas savo profesines priedermes, koku pagrindu turi palaikyti santykius su bendradarbiais, kitais specialistais ir darbdaviais. Daugumoje kitų Vakarų Europos kraštų (Prancūzijoje, Anglijoje, Belgijoje, Ispanijoje, Liuksemburge, Suomijoje, Lenkijoje) etikos kodeksai teisiškai įteisinti ir galiojantys. Airijoje, Italijoje, Šveicarijoje jie specialistų pripažįstami, bet neįteisinti, Olandijoje galioja tik privačiai praktikai.

Viena iš esminių socialinio darbuotojo (pedagogo) veiklos sąlygų – be išlygų išlaikomas kliento privatumas. Privataus gyvenimo apsaugos garantijos Lietuvoje įvardytos Civilinio kodekso straipsniuose, nurodančiuose saugoti profesines paslaptis. Straipsniai taikomi visiems asmenims, dėl savo padėties, pareigos, laikinų ar nuolatinių funkcijų saugantiems jiems patikėtas paslaptis. Šiai kategorijai priklauso socialiniai pedagogai ir darbuotojai.

Profesinė paslaptis nėra privilegija arba alibi. Priešingai, ji sukuria socialinio darbuotojo (socialinio pedagogo) autonomiškumą ir nepriklausomybę, skatina supratimą, kaip svarbu saugoti vaikų, kitų klientų, socialinių partnerių pasitikėjimą. Norint garantuoti asmens konfidencialumą, būtina laikytis tam tikrų sąlygų, pavyzdžiui, griežtai saugoti asmeninius duomenis ir bylas, gaunamą ir siunčiamą korespondenciją, susijusią su privačiu asmeniu. Antra vertus, grupinis darbas apsunkina tokį procesą, o juolab sunkiau socialiniam pedagogui, kuriam dirbant su vaikais ir pedagogais, informacija plinta ir iš jų. Tačiau nepaisant kylančių sunkumų, net kai būtina dalytis informacija, reikia siekti konfidencialumo. Nėra bendrų šių prieštaravimų sprendimo būdų, kiekvienoje konkrečioje situacijoje socialinis pedagogas savo problemas turės spręsti individualiai. Saugo-

¹⁷⁶ G. Kvieskienė. Socializacija ir vaiko gerovė. – Vilnius. 2003. p. 64–65. ISBN 9955-568-04-6

dami klientų pasitikėjimą, socialiniai pedagogai (darbuotojai) privalo ne tik saugoti savo klientų paslaptis, bet ir supažindinti juos su visa juos liečiančia informacija – raštais, bylomis, korespondencija ir kt.

Susidūrę su realybe, socialiniai pedagogai veikia *įvairiais lygiais*, dažniausiai remdamiesi:

- individualiais ir bendraisiais situacijos aspektais;
- institucijų reikalavimais, suderintomis priemonėmis ir finansų limitais;
- įvairiomis kultūromis, socialinėmis tradicijomis, asmenine patirtimi;
- sanitarijos ir įstatymų reikalavimais, keliamais konkrečiai situacijai.

Vienas iš socialinės tikrovės parametrų – *nuolatinė kaita*, tai yra socialinis pedagogas (darbuotojas) turi numatyti nuolatinę situacijos evoliuciją ir dinamiškumą. Jis gali susidurti su akceleracija, krizėmis, nelauktais įvykiais arba pasipriešinimu, sustingimu ir pan. Socialinis pedagogas (darbuotojas), numatydamas galimus situacijos pokyčius, remiasi veiklos principais, ugdymo dėsniais, hipotezėmis ir žiniomis. Jo intervencijos būdą lemia vertybės, etika, pasaulio suvokimas ir idealas, prie kurio, jo manymu, įmanoma priartėti.

Vaikų teisių priežiūra. Pozityviosios socializacijos kontekste esminė socialinio pedagogo veiklos sritis yra JT Vaiko teisių konvencijos bei valstybės įstatymais numatytų vaiko teisių realizavimo priežiūra. Didelė dalis socialiai apleistų, sunkiai besiverčiančių šeimų – daugiavaikės ir kaime gyvenančios šeimos. Šiose šeimose augantys vaikai, jų pozityvus užimtumas, lygių ugdymosi galimybių sudarymas – didelis socialinių pedagogų rūpestis. Daugiausia nerimo socialiniams pedagogams kelia asocialios (disfunkcinės) šeimos ir jose augantys vaikai. Socialinių pedagoginių sąlygų užtikrinimas tokiems vaikams – sudėtinga problema, kurią spręsti socialiniam pedagogui padeda ugdymo institucijos ir vietinės bendruomenės atstovai. Ekstremaliais atvejais (kai kyla grėsmė vaiko saugumui) vaikai paaimami iš šeimos ir, esant galimybėms, atiduodami globoti kitai šeimai, šeimynai arba nukreipiami į globos institucijas. Gaila, bet socialinės pagalbos sistema Lietuvoje bei kituose Rytų ir Pietų Europos kraštuose dar negali padėti biologinei šeimai, sprendžiant jos socialines problemas. Sudėtinga socialinė ekonominė situacija sąlygoja tokius reiškinius kaip socialinė atskirtis, nusikalstamumo didėjimas. Vaikų ir paauglių nusikalstamumas yra viena iš skaudžiausių socialinių problemų visame pasaulyje. Ši tendencija kelia susirūpinimą, nes beveik pusė nusikaltusių asmenų pri-

klauso 14–21 metų amžiaus grupei. Ypač sparčiai plinta narkomanija, kiti žalingi įpročiai, kurie įtraukia vis daugiau mokinių, kelia pavojų žmonių sveikatai, intelektiniam potencialui ir socialinei plėtrai, sudaro sąlygas organizuotam nusikalstamumui plisti, kelia grėsmę visuomenei.

Socialinė-ekonominė situacija apsunkina mokyklų ir kitų ugdymo bei globos įstaigų darbą, jos yra nepajėgios spręsti daugumos problemų, su kuriomis susiduria mokiniai, jų tėvai ir pedagogai, todėl didėja nelankančių mokyklos, nusikalstančių, vartojančių narkotikus, alkoholių vaikų skaičius. Ir nors kai kurios problemos, pavyzdžiui, vaikų maitinimas, pavėžėjimas, socialinė pedagoginė pagalba ir kt., pradėtos spręsti, tačiau ir jos netenkina visų vaikų poreikių.

Socialinės pedagogikos studijos bei socialinių pedagogų rengimas susijęs su daugeliu tarptautinių juridinių aktų bei Lietuvos Respublikos įstatymų. Primename tuos dokumentus, kurie tiesiogiai susiję su vaiko gerovės ir socializacijos užtikrinimu.

Vaikų saugumas daugeliu atvejų priklauso nuo konkrečių istorinių ir kultūrinių visuomenės sąlygų. Tam tikra istorinė epocha, tradicijos, religija formuoja savitą požiūrį į vaiką, jo ugdymą ir socializaciją, pateikia skirtingą vaiko sampratą. Bendras vaiko apibrėžimas buvo suformuluotas 1989 metais priimtoje Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencijoje: „vaikas – kiekviena žmogiška būtybė, neturinti 18 metų, jei pagal jam taikomą įstatymą jo pilnametystė nepripažįstama vėliau“ (Vaiko teisių konvencija)¹⁷⁷. Be šio pagrindinio dokumento, kurį Lietuvos Respublikos Seimas ratifikavo 1995 metų liepos 3 d., socialiniams pedagogams (darbuotojams) svarbi JT Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, pasirašyta 1948 metais, Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, pasirašyta 1950 metais Romoje, Europos socialinė chartija, pasirašyta 1961 metais Turine. Šie dokumentai įpareigoja valstybes įregistruoti vaiką tuoj po jo gimimo ir nuo gimimo momento jis turi teisę į vardą ir pilietybę. Kiek tai įmanoma, vaikas turi teisę žinoti savo tėvus ir būti jų globojamas. 1997 metų spalio 16 d. įstatymu Nr. VIII-457 ratifikuota 1993 metų gegužės 29 d. Hagos konvencija dėl vaikų apsaugos ir bendradarbiavimo tarptautinio įvaikinimo srityje, kuri Lietuvoje įsigaliojo nuo 1998 metų rugpjūčio 1 d. (Valstybės žinios, 1997 11 07, Nr.101-2550).

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 41 straipsnyje privalomas moks-

¹⁷⁷ Vaiko teisių konvencija. – Vilnius. 1996. ISBN 9986-422-19-1

las nustatytas asmenims iki 16 metų. Valstybė saugo ir globoja šeimą, motinystę, tėvystę ir vaikystę (Konstitucija, 38 straipsnis, p. 25). Baudžiamasis, Civilinis kodeksai socialiniams pedagogams yra svarbūs tiek, kiek jie susiję su vaiko teisių gynimu. Profesionalią pagalbą prireikus teikia teisininkai. Socialinis pedagogas yra vaiko atstovas, todėl turi išmanyti kodeksų subtilybes, jų pasikeitimus vaiko naudai. Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas grindžiamas humanistinėmis tautos ir pasaulio vertybėmis, demokratijos principais ir visuotinai pripažįstamomis žmogaus teisėmis bei laisvėmis. Švietimas lemia krašto kultūrinę, socialinę bei ekonominę pažangą, stiprina žmonių ir tautų solidarumą, toleranciją, bendradarbiavimą. Šis įstatymas užtikrina visapusišką asmenybės ugdymą nuo ikimokyklinio iki aukštojo išsilavinimo. Svarbu, kad įstatyme išskirtas neformalusis ir papildomas ugdymas bei vaikų, turinčių fizinių ar psichinių raidos sutrikimų, ugdymas, apibrėžta socialinė pedagoginė pagalba. Lietuvos Respublikos darbo sutarties įstatymas nustato vaikų įdarbinimo galimybes. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimu priimtoje Jaunimo politikos koncepcijoje (Valstybės Žinios, 1996 07 10, Nr.65–1537) jaunimas apibrėžiamas kaip grupė asmenų nuo 16 iki 29 metų. Šeimų ir jos narių migracija, vaiko ar jo tėvų pareiškimus dėl įvažiavimo į valstybę dalyvę arba išvykimo iš jos, kad šeima galėtų susijungti, Lietuvos Respublikoje reguliuoja Emigracijos įstatymas ir įstatymas dėl užsieniečių teisinės padėties.

Socialinių pedagogų partnerės regionuose – vaikų teisių apsaugos tarnybos, kurių veiklą reglamentuoja Vaikų teisių apsaugos tarnybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos patvirtinti nuostatai. Įvaikinimo problemas koordinuoja Įvaikinimo tarnyba prie Socialinės ir darbo ministerijos. Socialinių paslaugų plėtojimo teisinį pagrindą sudaro 1996 metais priimtas Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymas. Tai pirmas įstatymas, įvardijantis, kas yra socialinės paslaugos, kas jų teikėjai ir gavėjai. Šiame įstatyme įtvirtinta nuostata, kad pagrindinis socialinių paslaugų tikslas yra patenkinti asmens gyvybinius poreikius ir sukurti gyvenimo sąlygas, kurios nežlugdo žmogaus orumo, kai asmuo pats negali savimi pasirūpinti. Galutinis socialinių paslaugų uždavinys yra gražinti galimybę pasirūpinti savimi ir integruotis į visuomenę. Šiuo įstatymu įteisinama socialinio darbuotojo pareigybė, funkcijos ir kvalifikacija. 2000 metais patvirtintas socialinį darbą dirbančių darbuotojų parei-

gybių aprašas; jame įvardyti savivaldybių socialinės paramos skyrių, vaikų teisių apsaugos tarnybų, stacionarių ir nestacionarių socialinės globos įstaigų darbuotojų konkrečių pareigybių pavadinimai ir apibrėžiama veiklos sritis. Lietuvos Respublikos valstybinių pašalpų šeimoms, auginančioms vaikus, įstatymas reglamentuoja valstybinių pašalpų mokėjimą vaikams auginančioms šeimoms, kurioms labiausiai reikalinga valstybinė socialinė parama, taip pat našlaičių, likusių be tėvų globos vaikų rėmimą. Tam tikros socialinės lengvatos vaikui arba jo tėvams yra nustatytos ir kituose teisės aktuose: Valstybinio socialinio draudimo įstatyme, Fizinį asmenų pajamų mokesčio laikinajame įstatyme, Gyventojų pajamų garantijų įstatyme, Vyriausybės nutarime „Dėl užmokesčio už vaikų išlaikymą ikimokyklinėse įstaigose“.

JT Vaiko teisių konvencijoje pripažįstama, kad vaikas, turintis fizinę ar psichinę negalią, privalo gyventi visavertį ir prideramą gyvenimą, kuris garantuotų jo orumą, ugdytų pasitikėjimą savimi ir leistų aktyviai dalyvauti visuomeninėje veikloje. Lietuvos Respublikos psichikos sveikatos priežiūros įstatymas nustato asmenų, kurie naudojami psichikos sveikatos priežiūrai, teises, psichikos sveikatos priežiūros tvarką ir kontrolę. Lietuvos Respublikos specialiojo ugdymo įstatymas nustato specialiojo ugdymo sistemos sandarą, valdymo bei specialiųjų poreikių asmenų ankstyvojo ir ikimokyklinio ugdymo, bendrojo lavinimo, papildomojo ugdymo, profesinio ir aukštesniojo mokymo, aukštojo mokslo ir suaugusiųjų švietimo organizavimo pagrindus. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu patvirtinta Vaikų vasaros poilsio organizavimo ir finansavimo tvarka, kurioje apibrėžti vaikų vasaros stovyklų tipai, nusakyta, koku būdu Vyriausybė remia vaikų vasaros poilsį. Lietuvos Respublikos Vyriausybė patvirtino Nacionalinę vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos programą, taip pat Socialinių ir pedagoginių vaikų mokymosi sąlygų sudarymo programą, kuri skirta lankstesnei švietimo sistemai kurti, kad būtų atsižvelgta į įvairias vaikų reikmes, jiems geriau sektųsi mokslas ir būtų įgyvendinta atviros mokyklos idėja.

Socialinio pedagogo veiklos struktūra. Socialinis pedagogas – vienas iš pagrindinių pozityviosios socializacijos vadovų, socialinės pagalbos proceso koordinatorius ir iniciatorius. Aišku, pozityvioji vaikų socializacija neapsieina be kitų šios srities specialistų, tai yra be iniciatyvių klasės auklėtojų, mokytojų, nevyriausybinių organizacijų, ypač religinių, atstovų, mokinių,

vaikų bei jaunimo organizacijų iniciatyvų, mokyklų savivaldos projektų, neformaliojo ugdymo institucijų, privačių įmonių ir asmenų pagalbos bei kitų aktyvių šio proceso dalyvių. Socialiniai pedagogai nenutrūkstamą socialinės pagalbos vaikui procesą organizuoja ir modeliuoja trimis etapais.¹⁷⁸

Pirmajame, *tiriamąjo vertinamojo planavimo* etape specialistai dokumentuoja procesą, apklausia vaikus, pedagogus ar kitus asmenis, pranešusius apie problemą, išanalizuoja ir aprašo ją socialiniame ekologiniame kontekste, nustato institucijas, kurios galėtų profesionaliai padėti, sudaro multidimensinį problemos tyrimo planą, nustato procesus ir jų proceso prioritetus, dalyvaujančiųjų vaidmenis bei formuluoja oficialų dokumentą (pavyzdžiui, atvejo tyrimo protokolinė sutartis, „N“ situacijos protokolai ar pan.).

Antrajame, *problemų sprendimo ir tikslų įgyvendinimo* etape socialiniai pedagogai nustato prioritetinius problemos sprendimo uždavinius, numato intervencines ir pedagogikos metodikas, veiklos scenarijus, koordinuoja suplanuotą procesą ir pagal galimybes patys vykdo pasirinktas strategijas, nuolat analizuoja procesą susitikimų-sesijų metu ir tarp sesijų, nustato ir fiksuoja sprendimų kliūtis, siekia situacijos kaitos, tobulindami save ir siekdami užsibrėžto tikslo.

Trečiajame, *galutinio įvertinimo* etape socialiniai pedagogai aptaria problemą su auklėtiniu ar suaugusiu klientu, jo artimiausia aplinka, asmenimis, dalyviais, padaro išvadas dėl problemos tendencijų, fiksuoja pagalbos modulio įvertinimą ir savęs įsivertinimą, rengia rekomendacijas arba problemos sprendimo aprašymą visiems proceso dalyviams.

Ilinojaus mokyklų socialinių darbuotojų asociacijos tarnyba taip apibrėžia mokyklos socialinį darbuotoją: jis yra svarbus mokyklos pedagogų komandos narys, kuris dirba kartu su administracijos darbuotojais, mokytojais, psichologais, auklėtojais, logopedais, kitais mokyklos tarnautojais. Socialinis darbuotojas mokykloje supranta ir paaiškina, kokią įtaką vaikams turi mokykla, šeima ir visa bendruomenė. Jis nustato veiksmus, stiprinančius teigiamą mokyklos poveikį mokiniams. Mokyklos socialiniai darbuotojai dirba keturiais lygiais: su mokiniais, tėvais, mokyklų bendruomene, vietine bendruomene.

Socialinis pedagogas ugdymo ir kitose vaikų institucijose yra pagrindinis socializacijos proceso koordinatorius ir veikėjas. Jis yra vaikų savivaldos

¹⁷⁸ Dean H. Hepworth, Ronald H. Rooney, Jo Ann Larsen. *Social Work Practice Theory and Skills. Direct Social Work Practice: Theory and Skills*. USA: Wadsworth group. 2002, p. 519–542. ISBN 0-534-36838-7

įkvėpėjas, socialinių projektų iniciatorius ir konsultantas, aktyviųjų mokymosi metodų ir projektinės veiklos propaguotojas. Būdamas aktyvus ugdymo proceso dalyvis ir iniciatorius, skatindamas ugdymo institucijoje pozityviosios socializacijos procesus, socialinis pedagogas ypatingą dėmesį skiria vaikams ir jų šeimoms, turinčioms sunkumų.

Remiantis pagrindiniais socialinio pedagogo profesiniais reikalavimais, galima apibūdinti socialinio pedagogo veiklos bendruosius ir profesinius principus. Šie principai detalizuojami socialinio pedagogo kvalifikacijos reikalavimuose, profesijos standarte ir pareiginėse instrukcijose.

Irena Lukoševičienė (Kanada), remdamasi Jungtinių Valstijų ir Kanados mokyklų socialinio darbuotojo apibūdinimu, 1990–1998 ne kartą lankiusi Lietuvos ugdymo institucijas, pirmoji apibendrino šių šalių patirtį lyginamoju aspektu savo straipsnyje „Kas tai yra socialinis darbuotojas? Jo funkcijos mokykloje“¹⁷⁹. Straipsnyje autorė įtvirtina septynis pagrindinius socialinės pagalbos principus:

Individualumas. Kiekvienas žmogus yra asmenybė ir skirtingai išreiškia savo jausmus bei išgyvena sunkumus, ieško įvairių būdų išeiti iš susidariusios situacijos.

Empatija. Kiekvienas žmogus, išgyvendamas sunkumus, savaip reaguoja į sukeltas nuoskaudas, krizes, nepasisekimus. Reikia ne tik racionaliai suprasti asmens išgyvenimus, bet ir pajauti jų realybę, jam tai parodyti.

Pasitikėjimas asmeniu. Išsiaiškinus ar išklauius asmenį, jam reikia padėti pasirinkti galimą išeitį iš susidariusios padėties. Aptariant jo pasirinktą kryptį, būtina ieškoti realių būdų bei galimybių situacijai pagerinti, nes žmogus sunkiai susigyvena su prieš jo valią primesta nuomone.

Neteisimas ir nesmerkimas. Socialiniam darbuotojui svarbu kuo geriau suprasti sunkumus išgyvenantį žmogų, neteisiant ir nesmerkiant, nors ir susidurtų su asmeniškai nepriimtinais problemomis. Socialinio darbuotojo tikslas – suprasti ir pajauti žmogaus išgyvenimų sunkumus, kartu su juo ieškoti galimos išeities.

Žmogaus tokio, koks jis yra, priėmimas. Žmonės nuolat susiduria su tuo, kas patinka ir nepatinka, gražu ar negražu ir t. t. Socialinės pagalbos procese svarbu taikyti metodiką, padedančią pažinti ir suprasti žmogų, jo išgyvenimus, jo santykius su aplinka. Tuomet galima žmogų, kuriam reikia

¹⁷⁹ Irena Lukoševičienė. Kas tai yra socialinis darbuotojas. Jo funkcijos mokykloje. Socialinis ugdymas. T I. – Vilnius: Baltijos kopija. 1999. p. 8–9. ISSN 1392-9569

pagalbos, priimti tokį, koks jis yra. Ir tik pritaikę šį principą, galima tikėtis rasti tinkamą pagalbos būdą.

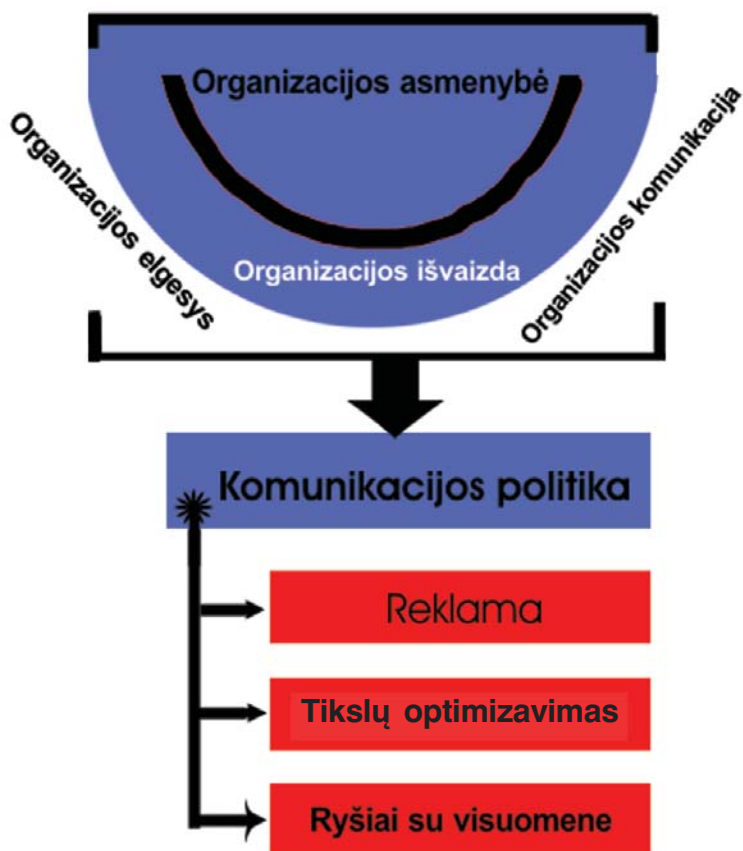
Žmogaus apsisprendimo pripažinimas. Kaip jau minėta, svarbu padėti žmogui išsiaiškinti, kokie jo sunkiausi išgyvenimai ir ko jis siektų, kaip norėtų atrasti sau priimtina išeičių.

Profesinės paslapties išlaikymas. Tai vienas iš esminių principų, padedančių žmogui pasitikėti specialistu. Šį principą reikia paaiškinti žmogui, kuriam reikia pagalbos, kad jis atvirai atskleistų savo sunkumus, išgyvenimus, kokios pagalbos jis tikisi. Šio principo taikymas yra svarbus dar ir dėl to, kad mūsų aplinkoje retai išlaikoma paslaptis.

Sutikdami su L. Lukoševičienės siūlomais pagrindiniais socialinės pagalbos principais, atsižvelgdami į socialinio pedagogo veiklos specifiką, išskiriame penkis pagrindinius socialinio pedagogo darbo principus:

- *individualus priėjimas* (siekiant išsaugoti kiekvieno vaiko orumą);
- *lygių galimybių įtvirtinimas* (kiekvienas vaikas turi turėti vienodas galimybes į įstatymuose ir JT konvencijoje garantuojamas teises);
- *konfidencialumas* (vienas iš svarbiausių principų, garantuojančių informacijos apsaugą, vaiko probleminių situacijų, specialistui patikėtų profesinių problemų ir asmeninių išgyvenimų apsaugą; pažeidusių šį principą socialinių pedagogų kvalifikacija turėtų būti nuolat peržiūrima);
- *vaiko apsisprendimo pripažinimas* (socialiniai pedagogai turėtų užtikrinti, kad į vaiko nuomonę būtų atsižvelgiama sprendžiant visas krizines šeimos ir globos situacijas; pažindamas savo ugdytinius ir žinodamas vaikų amžiaus tarpsnių ypatumus socialinis pedagogas priima kvalifikuotus sprendimus);
- *atsakomybė ir kompetencija* (socialiniai pedagogai atsako už intervenciją prevenciniais ir krizės atvejais, todėl supranta, kad būtinas nuolatinis kvalifikacijos tobulinimas ir praktinių situacijų analizė);
- *vaiko gerovės įtvirtinimas* (bendradarbiavimas ir pasitikėjimas; vaiko palaikymas ir nesmerkimas; vaiko apsisprendimo palaikymas; tiesioginė intervencija siekiant vaiko interesų).

Socialiniai pedagogai ugdymo institucijose. Įmonėse, organizacijose komunikacija skirstoma į tam tikras sritis. K. Birkigt, M. Stadler schemoje organizacijos įvaizdžio formavimo komunikacijoje išskirti elementai yra ryšiai su visuomene, reklama ir pardavimų skatinimas (žr. 4 pav.).

8 pav. Pagal K. Birkigt, M. Stadler organizacijos identiteto ir įvaizdžio formavimo priemonės

Lietuvos ugdymo institucijose socialiniai pedagogai darbą pradeda etapais, atsižvelgdami į socialinių problemų mastą. Pirmiausia šie specialistai pradėjo dirbti *rizikingose narkotikų vartojimo požiūriu bendruomenėse ir ugdymo institucijose, skurdžiausiuose rajonuose ir bendruomenėse*, taip pat specialiosiose, internatinėse, jaunimo, bendrojo lavinimo mokyklose, vaikų globos institucijose, ikimokyklinėse ugdymo įstaigose. Vėliau socialinius pedagogus planuojama skirti į laisvalaikio centrus, kolegijas, pedagogines ir psichologines, vaikų teisių apsaugos tarnybas, šeimos paramos, reabilitacijos, kitus specializuotus bendruomenių dienos centrus, nevyriausybines organizacijas bei kitas ugdymo institucijas, mikrorajonus, seniūnijas.

Daugelis švietimo ir ugdymo institucijų vadovų, pradėjęs dirbti socialiniams pedagogams, pastebi, kad pagerėjo mokyklos ryšys su kitomis socialinėmis institucijomis regione, mokykloje atsirado žmogus, teikiantis prioritetą socialinėms vaikų, nevyriausybiniams organizacijoms, gerėja prevencinis darbas, mokinių saugumas ir pamokų lankomumas. Socialiniai pedagogai sumaniai taiko aktyvius projektinio darbo metodus, todėl gerėja institucijų dalyvavimas socialiniuose projektuose, socialinių problemų sprendimui pritraukiamos papildomos lėšos, siekiama telkti visos teritorinės bendruomenės žmonių išteklius nepilnamečių nusikalstamumo ir kvaišalų naudojimo prevencijai. Pagyvėjo kultūrinis gyvenimas ugdymo institucijoje ar teritorinėje bendruomenėje, o tai yra svarbi prevencinė strategija, siekiant sėkmingos vaikų ir paauglių socializacijos.

Kuriantis kvalifikuotai ir profesionaliai socialinio ugdymo sistemai tikimasi:

- skatinti ugdymo instituciją tapti bendruomenės kaip atviros sistemos kūrimosi centru;
- užtikrinti optimalų socialinių institucijų tinklo funkcionavimą;
- ugdyti vaikų socialinius-kultūrinius gebėjimus, remiantis institucijos ir bendruomenės ištekliais;
- siekti mažinti vaikų socialines (toksikomanijos, nusikalstamumo, mokyklos nelankymo, smurto, skurdo ir kt.) problemas.

Socialinių pedagogų rengimo kryptys. Pasaulyje egzistuoja daug socialinės veiklos studijų programų, etatų pavadinimų, tačiau bendra tendencija būdinga visiems kraštams – didėja socializacijos valdymo ir socialinės komunikacijos profesionalų poreikis ir Europoje, ir Amerikoje. Socialiniai pedagogai (Vokietija, Danija, Latvija, Lenkija, Lietuva, Prancūzija, Rusija ir kt.), socialiniai darbuotojai mokyklose (JAV, Kanada), socialiniai asistentai (Prancūzija, Belgija), animatoriai (Prancūzija, Belgija), jaunimo darbuotojai (Jungtinė karalystė) – tai nėra baigtinis šių specialistų pareigybių sąrašas.

Nagrinėjant specialistų rengimo modelius Europoje, JAV, Kanadoje ir Lietuvoje, galima daryti išvadą, kad visuose kraštuose vyrauja dvi pagrindinės specialistų rengimo tendencijos. Pirmoji – socialinių darbuotojų rengimo studijos yra orientuotos į sociologijos, psichiatrijos dalykus; antroji – rengiant socialinius pedagogus (*social educators, animators, school social workers*) studijos orientuojamos į edukologiją, kultūros antropologiją, psi-

chologiją. Abi teorijos, viena kitą papildydamos, turtina regionų, socialinę raidą, o studijų kryptys padeda parengti specialistus, galinčius talkinti sprendžiant socialines problemas.

Tačiau nepaisant specialybių pavadinimų visi įvardytieji profesionalai svarbiausiu savo veiklos tikslu laiko vaiko politikos tinkamą vykdymą, vaiko ir jaunuolio gerovę, rūpinasi, kad būtų kuriami suinteresuotų vaikų gerove institucijų ir profesionalų bendradarbiavimo tinklai, siekia, kad institucijose, kuriose jie dirba, būtų atliekama profesionali negatyviosios socializacijos prevencija.

Iki šiol diskutuojama, kokių mokslų specialistai yra socialiniai pedagogai. Išnagrinėjus dabar egzistuojančių studijų modelius Jungtinėse Valstijose, Lenkijoje, Latvijoje, Prancūzijoje, Rusijoje, Vokietijoje, galima daryti išvadą, kad Lietuvai priimtinas yra Rusijos, Vokietijos ir iš dalies Jungtinių Valstijų profesionalų rengimo modelis. Tiek Rusijoje, tiek Vokietijoje abiejų krypčių (socialinės pedagogikos ir socialinio darbo) specialistai rengiami pagal tas pačias studijų programas, socialiniams pedagogams teikiant papildomą pedagoginę ir psichologinę išsilavinimą.

Lietuvoje socialiniai pedagogai prof. B. Bitino iniciatyva pradėti rengti 1990 metais Vilniaus pedagoginio instituto (dabar universiteto) Istorijos ir pedagogikos fakultete pagal istorijos mokytojo ir socialinio pedagogo rengimo programą. Tuo metu, kai Vilniaus bei Vytauto Didžiojo universitetuose prasidėjo pirmosios diskusijos apie socialinio darbo specialistų rengimą ir šios sąvokos įtvirtinimą, Vilniaus pedagoginiame universitete socialiniai pedagogai jau buvo rengiami. Pirmieji absolventai sėkmingai pratęsė studijas pagal magistro programą, pradėjo rengti daktaro disertacijas. Šiandien jau turime pirmuosius socialinės pedagogikos daktarus, parengtus Vilniaus pedagoginiame universitete. Nuo 1995 metų šiame universitete rengiami edukologijos magistrai, turintys socialinės pedagogikos specializaciją.

Šiuo metu socialiniai pedagogai ir socialiniai darbuotojai rengiami septyniose Lietuvos universitetinėse mokyklose. Socialiniam pedagogui teikiama profesinė kompetencija grindžiama tarptautiniais vaikų teisės ir jų teisėtus interesus reglamentuojančiais dokumentais, Lietuvos Respublikos įstatymais, kitais norminiais dokumentais, pedagogų etikos principais. Socialiniai pedagogai rengiami, vadovaujantis Lietuvos Respublikos švietimo įstatymu, Vyriausybės 2000–2004 metų programa (Valstybės žinios, 2000, Nr. 98-3081), Lietuvos Respublikos švietimo įstatymu (Valstybės ži-

nios, 1991, Nr.23-593; 1998 Nr. 67-1940), Vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos nacionaline programa (Valstybės žinios, 1997, Nr. 21-510), Socialinių ir pedagoginių vaikų mokymosi sąlygų sudarymo programa (Valstybės žinios, 1999, Nr. 52-1696), Nacionalinės narkotikų kontrolės ir narkomanijos prevencijos 1999–2003 metų programos vykdymo 2001–2003 metų priemonėmis, Socialinių pedagogų įvedimo ugdymo institucijose programa, kitais norminiais aktais ir patvirtintomis studijų programomis.

Žinoma, rengiant plačios paskirties specialistą, sunku numatyti visas kvalifikacijas, kurias jis turėtų įsisavinti. Todėl be bendrojo profesinio pasirengimo būsimieji socialiniai pedagogai gali įgyti ir tam tikrą profesinę specializaciją. Specialistų rengimo praktikoje pasiteisino tokios specializacijos kryptys:

A. Švietimo ir globos, neformaliojo ugdymo įstaigų socialiniai pedagogai (visų tipų bendrojo lavinimo, profesinės mokyklos, kolegijos, aukštosios mokyklos, vaiko globos, internatinės, jaunimo, ikimokyklinės įstaigos, laisvalaikio centrai, nevyriausybinės organizacijos);

B. Specialios paskirties švietimo ir globos institucijų socialiniai pedagogai (darbai su vaikais, turinčiais psichinę ir fizinę negalią, elgesio sutrikimų, su asmenimis, kuriems laikinai atimta arba apribota laisvė perauklėjimo arba baudmės atlikimo vietose).

C. Socialinių ligų (narkotikų, psichotropinių medžiagų, alkoholio, smurto ir prievartos, prostitutijos, AIDS ir kt.) prevencijos ir reabilitacijos socialiniai pedagogai (pedagoginiai psichologiniai centrai, narkomanijos ir kt. reabilitacijos centrai, specializuoti centrai atskiroms socialinėms grupėms).

D. Socialinės veiklos organizavimo ir vadybos socialiniai pedagogai (darbas bendruomenėje, vaikų teisių apsaugos tarnybose, savivaldybių ar regioniniuose socialinės paramos centruose ir kt.).

Dabar specializacijas numatoma realizuoti remiantis egzistuojančia tradicija Lietuvoje ir profesionalų rengimo patirtimi kitose Europos ir Amerikos šalyse.

Galima pateikti tokius bendruosius socialinio pedagogo gebėjimus (kompetencijas), laikytinus jo profesinio rengimo tikslais:

- optimalių socializacijos sąlygų ugdytiniui sudarymas (ankstyvoji prevencija, pozityviosios socializacijos programos, altruistinė ir kt. veikla bendruomenėje, neformalus ugdymas);

- pagalbos ugdytiniui organizavimas (prevencijos programos, tai yra priežasties išaiškinimas, ryšio užmezgimas su tėvais ir mokytojais, bendro veiksmų plano sudarymas);
- darbo su mikrosociumu ir makrosociumu organizavimas (sutarčių pasirašymas, tarpinstitucinis bendradarbiavimas);
- veiklos koordinacija (institucijos viduje ir už jos ribų);
- socialinės-pedagoginės-profesinės veiklos tobulinimas.

Kuriantis kvalifikuotai ir profesionaliai socialinio ugdymo sistemai, ren-giant socialinius pedagogus darbui ugdymo institucijose, siekiama visais lygiais sunorminti socialinio pedagogo paskirtį ir jo veiklą. Būtina siekti parengti tokius profesionalus, *kurie gebėtų profesionaliai valdyti vaikų socializacijos procesą ugdymo institucijose ir už jų ribų.*

Globalizacijos tendencijos šiandien matomos visose srityse. Todėl bendros socialinio gyvenimo tendencijos skverbiasi į visas socialinių mokslų sritis. Iki šiol įvairių šalių universitetai rengia specialistus pagal gausybę socialinių profesijų modulių, kuriuos galėtume suskirstyti į tris pagrindines kryptis:

- profesinės veiklos: socialinio darbo programos (socialinis darbas, socialinės paslaugos, socialinė apsauga, socialinių institucijų vadyba, jaunimo darbas ir kt.);
- profesinės edukacinės veiklos: socialinio ugdymo programos (socialinė edukacija, socialinis ugdymas, socialinė pedagogika, animacija, bendruomenės edukacija, socialinė komunikacija, laisvalaikio pedagogika, socialinės edukacinės paslaugos, globos pedagogika ir kt.);
- tiriamosios ir (ar) vadybinės veiklos: socialinės politikos, sociologijos ir politologijos programos (sociologija, politologija, viešasis administravimas, vadyba ir kt.).

Jungtinių Valstijų universitetai socialinio darbo mokyklose dažniausiai rengia bakalaurus – praktinius socialinius darbuotojus, tačiau ugdymo institucijose jie gali dirbti tik įgiję magistro laipsnį, kuriuo suteikiamas ir pedagoginis psichologinis išsilavinimas. Tuo tarpu sociologijos studijų programose dažnai galima rasti tokius modulius kaip rizikos grupių vaikų ugdymas, darbas su imigrantų šeimomis ir kt., kurie Europos universitetuose dažniausiai priskiriami socioedukacinėms programoms. Rytų ir Vakarų Europoje (Vokietija, Rusija) socialinio darbo ir socialinės pedagogikos studijos vis dažniau sudvejinamos, o dviguba specialybė, siekiant karjeros, laikoma pranašumu.

L. C. Johnson vadovėlyje „Socialinio darbo praktika (bendrasis požiūris)“ pažymima, kad nėra nusistovėjusio *socialinio darbo profesijos apibrėžimo, ir ši veikla pirmiausia suprantama kaip atsakas į interesą ir (arba) poreikį, ir todėl visų pirma susijusi su „kodėl“, „kaip“ ir „ką“ praktika. Veikla siejama su rūpesčiu, supratimu, kad kažkas negerai, nuolat besiplėtojančia praktika, kūrybišku vertybių ir socialinių įgūdžių derinimu, problemų sprendimo procesu ir intervencija į žmonių sąveikas*.¹⁸⁰

B. Bitinas socialinį darbą apibūdina kaip profesinę veiklą, skirtą teikti materialinę, konsultacinę, psichoterapinę pagalbą individams, grupėms, šeimoms, bendruomenei. A. Bagdonas, apibūdindamas socialinį darbą, pažymi, kad „šiuolaikinis socialinis darbas orientuotas į kliento aktyvumą. Pastarasis neturi būti pasyviu socialinės paslaugos vartotoju, ar jos, kaip dovanos, priėmėju. Jis pats aktyviai dalyvauja sprendžiant problemą. Socialinis darbuotojas tampa vadovu šiame kliento socialinės situacijos kaitos procese. Jis parodo poreikio tenkinimo ir rūpesčių mažinimo būdus. Taigi *socialinis darbas yra socialinio darbuotojo ir kliento (dažnai ir grupės) tarpusavio veikla, realizuojama konkrečiomis aplinkybėmis (politinėmis, teisinėmis, materialinėmis, žmonių išteklių, bendruomenės ir visuomenės nuostatų)*. Socialinis darbuotojas tampa lyg ir kliento problemų (ir apskritai socialinių problemų) aptikimo, įvertinimo ir sprendimo vadybininku.“¹⁸¹

Socialinis darbas – tai profesinė veikla, pasireiškianti tiesiogine intervencija arba pagalba sudėtingose situacijose. Todėl socialinis darbuotojas turi pažinti ir suprasti *holistinę skirtingų lygių tikrovę*, kuri, būdama susijusių nevienalyčių elementų neskaidoma visuma, *nuolat keičiasi*. Negalima nei suprastinti tokios sistemos, nei atskirti jos elementų; sistemos skaidymas galimas tik mintyse, abstrakčiuoju mąstymu.

Socialiniai pedagogai, siekdami įgyvendinti Lietuvos Respublikos švietimo reformos keliamus uždavinius, siekia įgyti tokias profesines kompetencijas, kad gebėtų sudaryti tolygias socialines ir edukacines ugdymosi sąlygas visiems mokyklinio amžiaus vaikams ir paaugliams, vykdyti pozityvios socializacijos programas, sustiprinti prevencinį darbą mokyklose, su šeimomis ir institucijomis, užtikrinančiomis vaikų teises, saugumą

¹⁸⁰ L. C. Johnson. Socialinio darbo praktika. – Vilnius, 2000, p. 20, 32, 53, 85.

¹⁸¹Ten pat.

ir socialines garantijas, fiziologinių ir psichologinių poreikių tenkinimą.

Vertinant socialinių pedagogų profesinį pasirengimą, ypač svarbūs yra *socialinės komunikacijos* gebėjimai. Tai reiškia, kad turi būti ugdomi ne tik intelektualiniai gebėjimai, techniniai rašymo ir kalbėjimo gebėjimai, bet ir atvirumas, tolerancija, gebėjimas atsižvelgti į skirtingas nuomones, jautrumas socialinėms problemoms. Norint tinkamai ugdyti kompetentingą socialinį pedagogą, būtina suformuoti jo gebėjimus atlikti skirtingus vaidmenis, remiantis įgyta patirtimi, kuri suprantama kaip teorinio ir praktinio žinojimo visuma, o ypač būsimąjo specialisto *komunikacinius gebėjimus, kurie apibūrinami kaip gebėjimas sėkmingai tvarkyti (kurti) informaciją ir ja keistis, informacijos kodavimui naudojant nerašytinius verbalines ir neverbalines priemones*. Tinkama socialinė komunikacija ne tik perteikia visuomenei, bendruomenei ir tikslinėms grupėms socialinės institucijos, kurioje dirba socialinis pedagogas, identitetą, daro įtaką įvaizdžio pokyčiams, bet ir formuoja palankią viešąją nuomonę.

Apibendrinant galima pažymėti, kad socialinės veiklos (socialinių pedagogų, socialinių darbuotojų, laisvalaikio pedagogų (animatorių), globos pedagogų ir kt.) specialistų rengimo tradicija siekia antrąjį šimtmetį, nors socialinės edukacinės, filantropinės, labdaringos veiklos užuomazgų galime rasti dar antikoje. Dabartiniu metu yra susiformavusios amerikietiška ir europinė socialinės veiklos specialistų rengimo tradicija. Siekiama suformuluoti bendrus šios srities specialistų rengimo principus. Universitetų mobilumas, dėstytojų ir studentų mainai ir stažuotės daro įtaką multidisciplininiam programų ryšiams, programų modulių suartėjimui. Lietuvoje specialistų rengimas derinamas su Europos ir kitų pasaulio kraštų socialiniais, komandinio darbo iššūkais. Siekiama, kad socialinis pedagogas ne tik gebėtų profesionaliai padėti vaikams, bet ir mokėtų įtakoti socialinę erdvę ne tik institucijoje, kurioje dirba, bet ir už jos ribų.

4 SKYRIUS. PILIETINIS UGDYMAS – EFEKTYVIOS POZITYVIOSIOS SOCIALIZACIJOS PRIELAIDA

Demokratinis ir pilietinis ugdymas. Pedagogikos istorikai ir teoretikai demokratinio ugdymo ištakas sieja su XX amžiaus pradžios pedagoginėmis kryptimis, vadintomis veiklos, darbo, visuomeniškos, aktyviosios mokyklos vardais; J. Laužikas šios krypties pedagogikai teikė „naujosios mokyklos“ vardą. Aktyviojo ugdymo pedagogikos šalininkai teigė, kad ugdymo proceso centre turi būti ne mokomasis dalykas, ne žinios ar pedagogo erudicija, bet vaikas, jo patirtis. Vadovaujantis šios pedagogikos teiginiais, ugdytojas – ne karvedys, pasislėpęs už mūro sienos, o lygiavertis partneris, vaiko draugas, bendramintis, bičiulis; jis skatinamas domėtis bendruomene, demokratiniu, projektiniu ugdymu. Taigi aktyviojo ugdymo pedagogika yra glaudžiai susijusi su socialinės pedagogikos ištakomis.

Amy Gutmann¹⁸² savo knygoje „Demokratinis ugdymas“ pabrėžia, kad demokratinio ugdymo idėja priklauso nuo švietimo koncepcijos, švietimo politikos bei švietimo organizavimo. Autorė išskiria liberaliąsias ir konservatyviasias ugdymo teorijas ir požiūrį į moralinę bei seksualinę auklėjimą. Liberaliosios ugdymo teorijos, kurių pagrindinis tikslas – individo autonomija, kritiškai vertina oficialius valdžios sprendimus, ribojančius mokyimo programose žinias apie lytiškumą ir seksualinę auklėjimą.

Didelę įtaką progresyvaus ugdymo teorijai bei praktikai ir ypač praktinėmis užduotimis pagrįstam demokratiniam ugdymui turėjo F. Parker; J. Dewey jį vadino progresyvaus ugdymo tėvu. Jis sukūrė demokratinio ugdymo, kuris turėjo išlaisvinti vaikus iš priespaudos ir išnaudojimo, teoriją. Ugdymas, F. Parker¹⁸³ žodžiais, turėtų būti orientuotas į vaiką ir pagrįstas natūraliu, instinktyviu vaiko smalsumu. „Vaikas instinktyviai pradeda studijuoti visus universiteto programos dalykus. Jis tai daro, nes negali susilaikyti; jo prigimtis verčia jį tai daryti.“ F. Parker nuomone, didžiausi bet kurios mokyklos ugdymo išteklių yra patys vaikai. Socialinis veiksnys mokyklose yra svarbiausias, jis svarbesnis už mokomuosius dalykus, metodus, už mokytoją. Tai, ko vaikai išmoksta vienas iš kito žaisdami,

¹⁸² A. Gutmann. *Democratic Education. With a New Preface and Epilogue.* – New Jersey: Princeton University Press, 1999, p. 348. ISBN 0691-00916-3

¹⁸³ F. Parker, W. Francis. *Talkson Pedagogics: An Outline of the Theory of Concentration.* – New York: E. L. Kellig & Co, 1894.

dirbdami kartu, yra svarbiausia, ko galima kada nors išmokti. Šis buvimas kartu ir padaro mokyklą didžiule demokratijos plėtros jėga.

F. Parker manė, kad bendruomenė yra ypač svarbi demokratiniam ugdymui. Jis teigė, kad tikrieji pilietiškumo pamatai yra bendruomenės gyvenimas. Sąveikaudami su bendruomene, vaikai spontaniškai ir natūraliai išmoksta svarbių demokratiškumo pamokų. Tai, kiek mokyklos veiklos organizavimo procese dalyvauja pats vaikas ir kokia yra jo patirtis šiame procese, lemia vaiko charakterį ir jo, kaip piliečio, raidą. Ir ugdymo, ir humanizmo tikslas, F. Parker manymu, yra laisvė, kurią galima pasiekti tik atitinkamu ugdymu demokratinėje visuomenėje, o demokratija priklauso nuo pilietinių įsipareigojimų ir atsakomybės ugdymo. F. Parker padėjo pamatus praktinėmis užduotimis pagrįstoms demokratinio ugdymo programoms (pavyzdžiui, *projektas „Pilietis“*). Jis teigė, kad:

- mokymas turi būti pagrįstas vaiko interesais;
- mokiniai, mokydamiesi kartu, perima vienas kito žinias ir socialinę patirtį;
- pilietinis ugdymas priklauso nuo socialinės patirties.

Nors F. Parker sugebėjimas kalbėti ir jo kaip mokyklų inspektoriaus bei Čikagos pedagogikos mokyklos direktoriaus veikla pelnė nacionalinę progresyvaus edukatoriaus reputaciją, jam sunkiai sekėsi teoriškai pagrįsti savo veiklą ir aiškiai išdėstyti jos vidinę logiką. Šiuos F. Parker veiklos mokyklose bruožus ir progresyviojo ugdymo apibrėžimą suformulavo pragmatizmo filosofas J. Dewey. J. Dewey ugdymo koncepcija pabrėžė *tyrimą* ir kaip veiklos priemonę, ir kaip tikslą. Nepaisant tyrinėjamo klausimo, J. Dewey pasisakė už protingą tyrimą, suprantamą kaip savikorekcijos metodą, taikomą siekiant eksperimentiškai patikrinti hipotezes, suformuluotas remiantis ankstesne patirtimi. Mąstytojas savąjį tyrimo metodą pavadino *refleksyviuoju mąstymu*. Nors yra daug įvairių būdų, kaip žmonės mąsto ir mokosi, J. Dewey pirmenybę teikė refleksyviajam mąstymui. Jis teigė, kad refleksyvusis mąstymas yra vienintelis savikorekcijos metodas išvadoms tikrinti, todėl turėtų būti išsamios ugdymo teorijos ir praktikos pagrindas, svarbiausias įrankis tobulinti demokratines institucijas. Toks mąstymas leidžia mokytis funkcionaliai ir praktiškai, o mokymasis tampa bendro asmens požiūrio į realybę dalimi. Žmonės mokosi, kai jie nuolat mąsto apie *realias* problemas, kurios kelia prasmingus pažinimo klausimus.

Aplinkybės, kurios lemia refleksyvaus mąstymo procesą, „priešrefleksyvos“ situacijos yra labai svarbios J. Dewey teorijai. Refleksyvus mąstymas nėra nei spontaniškas, nei sąlygojamas dirbtinų problemų, nes pačios problemos yra tik užduotys. Susidūręs su neįprasta situacija, žmogus pradeda galvoti, kaip reaguoti. J. Dewey pavadino šį procesą *prielaidomis*, pirmąją refleksyvaus mąstymo fazę. Šioje fazėje žmonės ieško galimo sprendimo praeities patirtyje, ieško „prielaidos“, nes nėra duomenų, kuriais remiantis būtų galima sprendimą priimti ar atmesti. Žmonės, nenorintys aktyviau paieškoti sprendimo, mąstymą gali tuo ir baigti, tačiau tada jis bus nei refleksyvus, nei intelektualus. J. Dewey¹⁸⁴ manymu, „žmogus gali refleksyviai mąstyti tik tuomet, kai nori patirti įtampą ir ieškojimo sunkumus.“

Kai įmanomi keli sprendimų būdai, atsiranda įtampa, kuri skatina *intelektualizaciją* – antrąją refleksyvaus mąstymo proceso fazę. Kai gluminanti situacija tampa konkretnė, o kylantys klausimai įgauna daugiau aiškumo ir tampa specifiskesni, iškyla problema, aiškiai apibrėžta dileminės situacijos. Problema yra intelektualizuota dilema, intelektualus susidomėjimas, kuris skatina žmones imtis veiklos ir mąstymo, ne tik dėl pačios veiklos, bet tam, „kad ką nors sužinotų.“ J. Dewey taip pat teigė, kad situacijos, įtraukiančios vaikų socialinius ryšius ir interesus, susijusius su žmonėmis, yra labiau įtemptos negu kitos erzinančios situacijos. Savo knygoje „Mano pedagogikos credo“ (*My Pedagogic Credo*), parašytoje 1897 metais¹⁸⁵, J. Dewey teigė, „kad vienintelis teisingas ugdymo metodas yra vaiko galių stimuliavimas orientuojantis į socialinių situacijų, kurioje jis tuo metu yra, poreikį.“

Trečioje, *vyraujančios idėjos* refleksyvaus mąstymo stadijoje viena po kitos tikrinamos prielaidos: galimi problemos sprendimai ir formuluojama darbo hipotezė, kuria bus vadovaujamasi, renkant tolesnių stebėjimų duomenis. Juo konkrečiau apibrėžiama problema ir klausimai, į kuriuos reikia atsakyti, juo geresnį galimą sprendimą ras žmogus.

Ketvirtoji fazė, *samprotavimas*, yra protavimo procesas, kurio metu duomenimis tapę mūsų pastebėjimai transformuojami į idėją. Samprotaujant sprendimai, kurie iš pradžių atrodė įmanomi, gali būti atmesti kaip nepatikimi, o kiti, kurie iš pradžių atrodė neįtikėtini, gali būti transformuojami į produktyvias galimybes. Samprotavimas leidžia rasti būtinus tarpinius

¹⁸⁴ J. Dewey, T. John. *Democracy and Education: An Introduction to the Philosophy of Education*. – New York: Macmillan, 1916.

¹⁸⁵ J. Dewey, T. John. *My Pedagogic Creed // The School Journal*. – No 54 (January 16, 1897), p. 77–80.

terminus, jungiančius vienas kitam prieštaravusius problemos elementus į prasmingą visumą. Žmonės, problemų sprendimo srityje turintys daugiau patirties ar įgiję specialųjį išsilavinimą, geba geriau samprotauti ir rasti tinkamesnį problemos sprendimą. Galutinis samprotavimo rezultatas yra idėjos, kaip veiksmingiau spręsti problemą, formulavimas.

Refleksyvus mąstymas taip pat reikalauja, kad hipotezės būtų patikrinamos atvirais ir įsivaizduojamais veiksmais – tai yra penkta ir paskutinė fazė. Tikrinant hipotezes gimsta *eksperimentinis patvirtinimas*, idėjos pasitvirtina arba yra atmetamos. Nepriklausomai nuo rezultato, mąstymo procesas nesustoja, o rezultatai yra tolesnio tobulinimo pagrindas visose mąstymo fazėse. Nors idėja bandymo metu gali pasirodyti esanti tik eksperimentinė išvada, ją visada bus galima peržiūrėti, pagrįsti naujais faktais. Mokslininkas daro bandymą norėdamas įgyti žinių; žmogus refleksyvaus mąstymo metu ieško socialinės problemos sprendimo. Net ir idėjos nepasiteisinimas bandymo metu yra labai pamokomas. Nesėkmė gali skatinti hipotezės modifikacijas, o kartu galbūt ir naują problemą. Refleksyvus mąstymas padeda ieškoti sprendimo, nors ir eksperimentinio.

J. Dewey nemėgino atskirti demokratinio ugdymo nuo kitų ugdymo aspektų. Pilietiškumas yra susijęs su vaiko socialiniais ryšiais. Demokratinis ugdymas yra dalis vaiko santykių su šeimos nariais, kaimynais, Bažnyčia, miestu ar kuria kita socialine, visuomenine organizacija, į kurią yra įtrauktas vaikas. Vienintelis ugdymo tikslas yra „dalyvavimas socialiniame gyvenime“. Kad tai būtų įgyvendinta, mokiniams reikia visapusiško meninio, intelektualinio, istorinio ugdymo, taip pat ir pagalbos ugdant „naudingumo įgūdžius“. J. Dewey pabrėžė, kad ugdymas demokratijos sąlygomis turi leisti vaikui imtis lyderiavimo ir nurodinėti sau pačiam.

J. Dewey manė, kad vienintelis būdas parengti vaiką socialiniam gyvenimui – įtraukti jį į šį gyvenimą. Mokykla, viena iš svarbiausių vaiko socializacijos institucijų vaiko gyvenime, turėtų būti ta bendruomenė, kurioje mokiniai būtų įtraukiami į pozityvių socialinių santykių kūrimą. Jei mokykla padėjo mokiniams geriau išsąmoninti savo socialinę patirtį, sulaužyti barjerus, kurie skyrė juos nuo žinojimo, tuomet ateityje žmonės turės galimybę rekonstruoti visuomenę patinkančia kryptimi. J. Dewey manė, kad mokiniams yra labai sunku ar net neįmanoma išmokti dalyvauti socialiniame gyvenime to nedarant, lygiai kaip neįmanoma išmokti plaukti nesiantinant prie vandens.

Itin svarbūs precedentai demokratiniam ugdymui apskritai ir praktinėmis užduotimis grindžiamam demokratiniam ugdymui yra šie J. Dewey teiginiai:

- demokratija yra atviras ugdymo tikslas;
- vaikų įtraukimas į socialinius santykius kartu yra ir ugdymo priemonė, ir tikslas;
- refleksyvus mąstymas yra tinkamiausias intelektualinio lavinimo modelis demokratijos ugdymo procese.

Remdamasis J. Dewey idėjomis, W. H. Kilpatrick, Kolumbijos universiteto Mokytojų koledžo profesorius ir J. Dewey šalininkas, pasiūlė programą, pagrįstą „projektų metodu“. Šis metodas turėjo išstumti „savanaudišką individualizmą“, puoselėjamą tradicinėje mokykloje, iškelti socialinius santykius bei rūpintis grupės gerove. Projektų metodas įtraukė mokinius į tikslingą veiklą – jiems aktualių socialinių problemų sprendimą. Todėl W. H. Kilpatrick pasiūlė, kad projektų metodas būtų panaudotas mokyklose. Jis teigė, kad šis metodas yra grindžiamas mokymosi dėsniais. Tikslinga veikla, paprastai susijusi su mokinių įtraukimu į socialinių problemų sprendimą, motyvuoja, išlaisvina mokinių vidinius išteklius, veda prie konkretaus rezultato, ir ši sėkmė fiksuoja sėkmingus vaiko proto ir charakterio žingsnius kaip neatskiriamą visumos dalį. W. H. Kilpatrick teigė, kad mokymas pagrįstas pačiu gyvenimu, o mokomojo dalyko turinys yra visų pirma ugdymo priemonė, o ne tikslas.¹⁸⁶

Projektų metodas nebuvo tik paprasta priemonė mokyti įvairių dalykų; šis metodas pats tapo programiniu dalyku, pritraukė daug šalininkų, ypač universitetinėse mokyklose. Tačiau J. Dewey skeptiškai vertino mokymą, pagrįstą tik W. H. Kilpatrick projektų metodu. Jo nuomone, projektai tęsdavosi per trumpai, būdavo atsitiktiniai ir banalūs, kad iš tikrųjų taptų ugdomaisiais. Žinios, įgytos taikant šį metodą, paprastai būdavo praktinės, o ne teorinės, kurias akcentavo J. Dewey mokymo koncepcija. Projektų metodas galėtų būti sėkmingai taikomas drauge su kitais metodais, tačiau ne kaip išskirtinis ar dominuojantis požiūris į demokratinį piliečio ugdymą.

XX amžiaus pradžioje daug reformatorių pabrėžė, kad labai svarbu į demokratinius procesus įtraukti mokinius, ypač jų tarybas. Geriausias bū-

¹⁸⁶ W. H. Kilpatrick, W. Heard. *Ow Shall We Select the Subject Matter of the Elementary School Curriculum?* // *The Journal of Educational Method.* – 1924, p. 3–10.

das išmokyti mokinius būti piliečiais, autorių manymu, yra suteikti jiems savivaldos patirtį. Kai kurie autoriai teigia, kad mokyklos, ypač vidurinės, organizuotos taip, kad primena aristokratiją, o ne demokratiją. Mokiniai, lankantys demokratijos principais pagrįstas mokyklas, susiduria su tikromis problemomis ir kartu ieško sprendimų, o tai ugdo demokratines nuostatas, pilietinę brandą.

Demokratinio ugdymo tikslas – suteikti ugdytiniams socialinės vadybos žinių ir organizacinių gebėjimų apie bendruomenės socialines institucijas, sužadinti nuolatinį domėjimąsi visuomenės gyvenimu, ugdyti atsakomybę už kitus. Iš visų ugdymo tikslų (žinių, įgūdžių, gebėjimų, vertybių) A. David Hardcastle, H. Dean Hepworth, Stanley Weocour, R. Patricia Powers, H. Ronald Rooney, Jo Ann Larsen ir kitų socialinio gyvenimo vadybos tyrėjų nuomone, svarbiausia yra per gyvenimišką patirtį pateiktos ir konkrečia veikla sustiprintos vertybės.¹⁸⁷ Jei mokinys palieka mokyklą turėdamas stiprų pareigos savo visuomenei, jos piliečiams jausmą, net jei jis ir neturi tvirtų istorijos ar politologijos žinių, jo pilietinis lavinimas buvo sėkmingas.

Daugeliui progresyvizmo eros sociologų ir pedagogų demokratinis ugdymas buvo socialinio ugdymo sąvokos dalis. Jie teigė, kad XIX amžiaus ugdymui rūpėjo vien tik liberalūs principai ir individualizmas, bet per mažai dėmesio buvo skiriama bendruomenei ir visuomenei. E. Ross¹⁸⁸ pasisakė už socialiai naudingą ugdymą, kad mokyklos rengtų mokinius jų būsimai padėčiai visuomenėje. Praeities ugdymas buvo skirtas individuali raidai, o ateities ugdymas, anot E. Ross, turi būti skirtas visuomenės raidai. Mokomieji dalykai ar akademinės disciplinos, kurios nesiekė socialinio naudingumo ir kitų visuomeninių tikslų, turėtų būti arba pašalintos iš programos, arba radikaliai peržiūrėtos, kad atitiktų visuomenės poreikius.

Europos šalyse pedagogai, remdamiesi „naujojo ugdymo“ idėjomis, neigė autoritarinį ugdymą, mokinių pasyvumą mokantis, perkrautą faktais ir atitrūkusį nuo gyvenimo lavinimo turinį, prievartines ugdymo priemones, ugdytinio asmenybės laisvės slopinimą ugdymo procese. Demokrati-

¹⁸⁷ A. D. Hardcastle, St. Weocour, P. R. Powers., D. H. Hepworth, R. H. Rooney, Jo Ann. Larsen Direct Social Work Practice. Theory and Skils. Pacific Grove. CA. –New York, Oxford, 1997, p. 450; 2001, p. 600.

¹⁸⁸ M. G. Ross. Community Organization. Theory, Principle and Practice. – New York: Harper & Row, 1955.

nio ugdymo esminės reformos vyksta Japonijoje, Jungtinėse Valstijose, Rusijoje, Vokietijoje, Norvegijoje, kitose šalyse, jo prioritetas įtvirtintas ir Lietuvos švietimo reformos dokumentuose. Pereinama prie mokymo sistemų, kuriose kinta mokojo dalyko, mokinio kaip ugdymo centro ir mokytojo kaip bendradarbio, pagalbininko vaidmuo ugdymo procese, ieškoma lankstesnės mokymo sistemos; grindžiamos srautiniais ir profilineis kursais, dėstymo metodika rengiama atsižvelgus į vaikų amžiaus tarpsnių ypatumus, suvokimo gebėjimus ir poreikius.

Sociologai ir istorikai pabrėžia, kad pragmatizmo pedagogika padarė didelę įtaką Jungtinių Valstijų visuomenės formavimuisi ir šios šalies ekonomikos sėkmei. Įvertinus šalies, kurioje dominavo pragmatizmo pedagogika, pažangą, matydami šios visuomenės narių gebėjimą rasti vietą gyvenime, puoselėti bendražmogiškas idėjas, demokratines nuostatas, kurti sėkmingą ekonomiką, reikia pripažinti, jog J. Dewey¹⁸⁹ teiginiai apie ugdymą kaip pagrindinį socialinės pažangos ir reformos būdą buvo papildyti gausiais kitų Jungtinės Amerikos Valstijų bei Europos mąstytojų darbais.¹⁹⁰

Ekonominiu požiūriu stipriausių, aukšto lygio gerovę pasiekusių valstybių įtvirtinamomis ugdymo idėjomis domimasi visame pasaulyje, tuo labiau kad šių visuomenių ir bendruomenių klimatas, demokratijos laimėjimai yra daugeliui priimtini ir sektini. Todėl nenuostabu, kad pragmatizmo pedagogika, JAV švietimo sistema Lietuvos pedagogai domisi jau nuo XX amžiaus pradžios. Pedagogikos istorikai, aptardami pragmatizmo pedagogikos plėtrą JAV, pabrėžia, jog pragmatizmas plinta kaip praktinė patirtis, dažnai nesigilinant į filosofines pragmatizmo pedagogikos nuostatas, idėjas. Jos plinta eksperimentuojant, klystant, patiriant nesėkmes ir vėl atgyjant, užimant vis platesnes pozicijas. Tiesą sakant, tai atitinka pragmatizmo postulatus – plėtotis, atsakant į laikmečio reikalavimus, reiškinius. Lietuvoje pragmatinė pedagogika taip pat plėtojama kaip praktinė patirtis. Pastaruoju metu tapo ypač populiarius projektų metodas, paremtas mokytojų, mokyklų dalyvavimu tarptautiniuose projektuose, skatinamas atvykstančių iš JAV ir Skandinavijos lektorių.

¹⁸⁹ J. Dewey (1859–1952, amerikiečių filosofas, psichologas, pedagogas). What is Social Study? // *Progressive Education*. – 1938, May, p. 367–369.

¹⁹⁰ J. J. Rousseau, J. Gutmann, N. Quigley, N. Charles, Torney-Purta, D. Ravitch, J. P. Viteritti, J. Kennet, J. Goldman ir kt.

Todėl nuolat plėtojami tiesioginiai ryšiai su Skandinavijos šalių mokyklomis, semiamasi patirties seminaruose, konferencijose ar tiesiog lankantis užsienio šalių švietimo įstaigose ir iš ten parsivežant gerą patirtį.

Pilietinis ugdymas ir bendruomenės gerovė.¹⁹¹ Mokiniai turėtų suprasti bendruomenės gerovės svarbą, žinoti socialines agentūras, kurios padeda užtikrinti šią gerovę, suvokti savo dabartinius ir būsimus pilietinius įsipareigojimus. Bendruomenės pilietiškumo kursas pabrėžė mokinių dalyvavimo bendruomenės veikloje svarbą. Reikalinga plati demokratinio ugdymo koncepcija, nes siauras turinys mokinių dėmesį sutelkia į manipuliavimą socialiniu mechanizmu, o ne į socialinius tikslus, kuriems įgyvendinti šis mechanizmas ir buvo sukurtas.

Bendruomenės gerovės siekis yra pilietinio ugdymo programos ašis. Mokiniai turi stebėti savo pačių bendruomenę, svarstyti susirūpinimą keliančias sritis, tokias kaip sveikata, gyvybės ir nuosavybės gynimas, rekreacija, švietimas, miesto grožis, turtas, komunikacija, transportas, migracija, labdara ir nuobaudos.

Mokant bendruomenės gyvenimo elementų, ypač svarbios šios trys pakopos.

- *Požiūris į temą, problemą.* Pradėdamas bendruomenės gerovės elemento analizę, mokytojas turėtų leisti mokiniams suprasti problemos svarbą jiems patiems, saugiai kaimynystei, jų bendruomenei, suvokti individo priklausomybę nuo socialinių institucijų. Daug kas priklauso nuo požiūrio formavimo metodų. Tinkamo požiūrio į nagrinėjamą problemą formavimas reikalauja sumanumo ir išsradingumo. Mokytojas ar socialinis pedagogas turi padėti rasti tokį požiūrį, kuris klasei yra geriausias.

- *Agentūrų ištyrimas.* Klasės žinias turi praplėsti konkretus ir išsamus agentūrų, susijusių su nagrinėjama problema, tyrimas. Jis turėtų remtis tiesioginiu stebėjimu ir vietinių sąlygų analize. Dažna problema susijusi su daugeliu institucijų ir agentūrų, tačiau nereikia versti visos klasės ar vaikų grupės jas studijuoti. Pakanka susipažinti su pagrindinėmis institucijomis ir jų veikimo principais.

- *Atsakomybės suvokimas.* Bendruomenės pilietiškumo kursas bus ne-

¹⁹¹ G. Kieskienė, W. A. Nixon, J. J. Patrick, V. Sarma and Th. S.Vontz. Implementation of Project Citizen in Indiana, Latvia, and Lithuania // Project Citizen and the Civic Development of Adolescent Students in Indiana, Latvia and Lithuania / Th. S.Vontz, K. K.Metcalf and J. J.Patrick. ERIC. – 2000, p. 103–125. ISBN 0-941337-25-4

baigtas, jei vaikas neįgis asmeninės atsakomybės jausmo ir nesiims konkrečių veiksmų. Šie tikslai yra pats sunkiausias ir subtiliausias mokytojo uždavinys.

Socialiniai pedagogai, pradėję dirbti ugdymo institucijose, dažnai pasitelkia šią metodiką, kuria remiantis dėstomas bendruomenės pažinimo kursas. Bendruomenės pilietiškumo kursas reikalauja iš mokinių didelės atsakomybės žengiant visus su projektu susijusius žingsnius. Mokytojo vaidmuo šiame procese yra daugiau koordinacinis ir konsultacinis, tai yra padėti mokiniams projekto metu, bet neslopinti jų iniciatyvos keliant problemą ir ieškant jos sprendimo būdų.

Kelios prielaidos, kurios pagrindžia bendruomenės pilietiškumo kursą ir praktinėmis užduotimis grįstą demokratinį ugdymą:

- Mokinys yra jaunas pilietis, turintis konkrečių interesų. Todėl pirmiausias mokytojo uždavinys yra ne sudominti jį būsima nauda, bet pademonstruoti esamą naudą ir pilietiškumo prasmę.

- Mokinys, kaip jaunas pilietis, yra realus bendruomenės narys.

- Mokytojas privalo ugdyti mokinio atsakomybės jausmą – dabartinį ir būsimą.

- Mokytojas turi padėti mokiniui išreikšti savo įsitikinimus žodžiais ir gerais darbais, o mokiniui turi būti suteikta galimybė įgyvendinti savo pilietinius ketinimus ir mokykloje, ir bendruomenėje.

- Tinkami veiksmai priklauso nuo informacijos, interesų ir ketinimų, taip pat ir nuo deramo pasirinkimo. Todėl jaunas pilietis privalo būti mokomas vertinti faktus ir pasirinkti tinkamas vertybes bei geriausius problemų sprendimų būdus.

- Kiekvienas pilietis yra sukaupęs daug įvairios informacijos apie bendruomenės veiklą, todėl svarbu vaiką išmokyti, kaip patikrinti ir sisteminti savo žinias, sutvarkyti surinktą informaciją.

- Žmonės pasirengę veikti vadovaudamiesi tais įsitikinimais, kuriuos jiems padėjo suformuoti jų pačių mąstymo procesai, pagrįsti patirtimi ir stebėjimu. Todėl mokytojas drauge su mokiniais turi nagrinėti faktus, patikrintus savo patirtimi, leisti vaikams naudoti asmenines intelekto galias darant išvadas ir jas kritiškai vertinant.

- Klasė, vaikų grupė turi esminius bendruomenės bruožus. Todėl metodus, kuriuo remiantis vadovaujama klasės praktikai, projektui yra didžiausios svarbos dalykas lavinant mokinių pilietinius įpročius ir savybes.

Projektas „Pilietis“.¹⁹² Šis ir kiti pagal panašias metodikas parengti kursai pabrėžia ankstyvą paauglystės brandą, ryškaus augimo laikotarpį. Tai ypač svarbu ugdant gero piliečio savybes. Projektas išryškina vaikui artimiausias (tai yra bendruomenės, kurioje jis gyvena) problemas. Aktyvaus projektinio darbo metu paaugliai įtraukiami į nuodugnius bendruomenės problemų tyrimus. Taip tobulinamos jų pilietinės žinios, įgūdžiai. Paprastai tokie projektai ir programos vykdomos pagal tam tikrą schemą:

- mokiniai sistemingai tiria bendruomenės problemas ir imasi kokios nors veiklos formos;
- mokiniai renka, grupuoja ir analizuoja informaciją, vertina ginčytinus problemas teiginius;
- mokiniai savarankiškai imasi problemos sprendimo, mokytojas atlieka tik padėjėjo ar vadovo funkcijas;
- mokiniai įtraukia į tiriamos problemos sprendimą vyriausybinės ir nevyriausybinės organizacijas, aktyviausius bendruomenės atstovus;
- taikant aktyvius, ypač projekto metodus, vaikams patvirtinama, kad paauglystė yra reikšmingas laikotarpis;
- konkrečiai įrodoma, kad vaikai ir jaunimas patys gali daryti įtaką bendruomenės gerovei;
- vaikai įsitikina, kad pilietiškumas, atsakomybė – ne teorinės sąvokos, o konkretūs darbai;
- vaikams ir jaunuoliams įrodoma, kad bendruomenės problemų studijavimas teikia daug galimybių daryti pokyčius realiame gyvenime, patiems tobulintis, ugdyti įgūdžius ir vertybes.

Aktyvaus ugdymo mokykla taip pat yra demokratinio ugdymo krypties pedagogika. Šios mokyklos kūrėjai ir šalininkai nuolat pabrėžia visų vaikų teisę mokytis, jie pripažįstami lygiaverčiais ugdomojo proceso dalyviais. Ugdymo procese siekiama remtis mokinių patirtimi, jų aplinka, o į mokymo procesą įtraukti vaikams suprantamas sąvokas, pažįstamus reiškinius. Aktyvus mokymas, propaguojant ugdymo demokratiškumą, yra pripažintas valstybėse, kurios garsėja demokratinėmis tradicijomis.

Praktinėmis užduotimis pagrįstų programų modelių silpnosios pusės neturėtų sulaikyti mokytojų nuo eksperimentų, socialinių problemų analizės ir projektų bei aktyvių metodų įdiegimo mokyklų programose. Prie-

¹⁹² G. Kvieskienė. Demokratinio ugdymo galimybės ir pozityvioji socializacija // Socializacija ir vaiko gerovė. – Vilnius: Baltijos kopija, p. 118–143. ISBN 9955-568-04-6

šingai, mokinių atlikti svarbių visuomenės praeities ir dabarties problemų tyrimai turėtų būti išplėtoti visų mokomųjų dalykų programose. Pažintiniai veiklos procesai ir įgūdžiai galėtų būti naudojami tiriant socialiai svarbius istorijos, geografijos, meninio ugdymo, pasirenkamųjų dalykų (tokių kaip ekonomikos kursas) klausimus. Pavyzdžiui, projektas „Pilietis“¹⁹³, sukurtas Pilietinio ugdymo centre JAV ir įtrauktas į pilietinio ugdymo programą, yra veiksmingas ir vaikų mėgstamas metodas.

Danijoje, Švedijoje, Didžiojoje Britanijoje, JAV, kuriose ugdymo procesas grindžiamas progresyvistinio ugdymo idėjomis, pirmiausia krinta į akis mokyklos bendruomenės demokratiškumas, gyvybingumas, kūrybinė, šventinė atmosfera, ugdytinių aktyvumas, veiklumas, pasitikėjimas savimi, gebėjimas komunikuoti. Mokiniai noriai bendradarbiauja su mokytojais, bendraamžiais. Dėmesys ugdytiniui, pagarba jo įsitikinimams suponuoja moksleivio atsaką, jis suvokia esąs lygiateisis, visavertis visuomenės narys, kartu ima suvokti ir didžiutis savo atsakomybę prieš draugus, bendruomenę. Tokioje mokykloje gali pajauti, kad čia formuojamas ateities visuomenės narys, gebantis perimti geriausias visuomenės tradicijas, panaudoti reikiamą informaciją, žinias.

Didžiausią naudą, diegiant projektų metodą Lietuvos ugdymo institucijose, duoda tiesioginis pedagogų bendradarbiavimas, galimybė stebėti JAV, Skandinavijos šalių pedagogų veiklą, pajauti darbingą nuotaiką, mokinių užsidegimą, aktyvumą, suinteresuotumą vykstančiu ugdymo procesu. Kiekvienas, apsilankęs Skandinavijos mokyklose, pastebi mokytojų pasirengimą darbui, dėmesį vaikui, demokratinius santykius mokykloje ir kolegiską bendradarbiavimą. Kitas svarbus projektų darbo aspektas – mokymosi ir praktikos sąsajos, gyvenimiškos, darbo, kūrybinės patirties įgijimas.

Galima teigti, kad dauguma motyvų, lemiančių projektų metodo populiarumą Skandinavijos šalyse, sietini su kultūrinėmis tradicijomis ir praktišku, dalykišku skandinavų ar amerikiečių būdu. Demokratinės, solidarumo ir subsidarumo idėjos visuomenėje taip pat neabejotinai prisideda prie šio metodo populiarinimo.

Lietuvos demokratiškumo kolegijos inicijuotuose seminaruose mokytojai ir studentai, dalyvaujantys nuo 1998 metų vykstančiuose projektuose, išmoko taikyti „Piliečio“ projekto teikiamą metodą ir jo įgyvendinimui pa-

¹⁹³ Projektas „Pilietis“. Vadovėlis: lietuvių, rusų, lenkų k. (išvertė ir adaptavo Rima Martinienė). – Vilnius, 1999, 2000, 2001, p. 44. ISBN 9955-476-01-X, ISBN 9955-476-00-1

rengtas mokymo priemonės. Dabartinės mokymo priemonės gerokai papildytos, pakeistos, kai kurios užduotys perrašytos, pateikiami lietuviški pavyzdžiai. R. Martinėnienė išvertė ir adaptavo mokomąjį kompleksą „Pilietis“¹⁹³. Jį sudaro Pilietinio ugdymo centro (JAV, Kalabasas) ekspertų parengti pratybų sąsiuvinis, projektų knyga (vadovėlis) ir knyga mokytojui. Projektas „Pilietis“ įgyvendinamas Jungtinėse Amerikos Valstijose, Latvijoje, Estijoje, Lenkijoje, Vengrijoje, Rusijoje, Meksikoje, Dominikos Respublikoje, Kroatijoje, Kazachstane, Brazilijoje, Slovakijoje, Rumunijoje, Šiaurės Airijoje, Izraelyje, Lietuvoje ir kt.

Yra parengta ir daugiau mokymo priemonių, skirtų projektiniam darbui. Viena jų – UNICEF Lietuvos nacionalinio komiteto išleista Susan Fountain knyga „Tik tai yra teisinga“. Ši knyga – viena iš daugelio mokymo priemonių, parengta pagal JT Vaiko teisių konvenciją. Knyga yra skirta jaunimo grupių vadovams ir mokytojams, dirbantiems su 13 metų ir vyresniu jaunimu išsivysčiusiose bei besivystančiose šalyse. Knygos įvade aiškinama, kodėl vaikai turi žinoti savo teises. „Kiekviena visuomenė nori, kad jos vaikai užaugtų sumanūs, sąmoningi piliečiai, kurie dirbtų savo bendruomenės labui. Tačiau pasaulyje vis dar pažeidžiamos vaikų teisės, suteikiančios jiems galimybę gyventi, visapusiškai tobulėti ir įsitraukti į aktyvią veiklą.“ S. Fountain pabrėžia, kad ir išsivysčiusiose, ir besivystančiose šalyse vaikai patiria smurtą gatvėje, seksualinę prievartą ir išnaudojimą, verčiami vartoti narkotikus, pradėję lankyti mokyklą, jos nebaigia, daug vaikų miršta nuo užkrečiamųjų ligų, patiria kankinimus, neteisingai baudžiami, įkalinami ir neturi teisiųjų garantijų. Knygoje ji duoda praktinių ir žaismingų patarimų, kaip projektų būdu vaikus supažindinti su jų teisėmis. S. Fountain siūlo trijų pakopų mokymo procesą, kurį turėtų sudaryti:

- klausimų, susijusių su vaikų teisėmis, nagrinėjimas; medžiagos šia tema rinkimas, analizavimas ir apibendrinimas;
- atsiliepiamas į surinktą informaciją: susipažįstama su įvairiomis nuomonėmis, bandoma suprasti situaciją, įsijausti į kito padėtį ir kuo nors padėti;
- aktyvus dalyvavimas konkrečioje praktinėje veikloje, dažniausiai savo vietovėje.

Svarbu, kad vaikai mokydami projektų metodu suprastų, jog teisių problemos liečia ne tik kur nors toli gyvenančius žmones, bet kad jos taip pat svarbios ir aktualios jų pačių visuomenei ar kolektyvui.

Šiandien mokytojams, mokyklų vadovams jau nekyla abejonių, kad pilietinį ugdymą reikia plačiau taikyti vaikams dar esant mokyklos suole. Tam ypač palankus paauglystės ir ankstyvosios jaunystės laikotarpis. Šio amžiaus mokiniai linkę vertinti tai, kas vyksta aplinkui. Jie kritiškiau žvelgia į suaugusius žmones, formuoja savo tolesnio gyvenimo pažiūras. Kita vertus, jie nori tapti suaugusiais. Juos domina tai, kas, jų akimis žiūrint, prieinama tik suaugusiems žmonėms: teisė turėti savo nuomonę, ją reikšti ir būti išklaustam, teisė spręsti. Šiame amžiaus periode galima rimtai kalbėti ir apie teises, ir apie žmogaus bei piliečio pareigas.

Mokytojas iš trijų pilietinės visuomenės pagrindų, dėstymo būdų gali rinktis vieną:

- dirbti nuosekliai pagal specialistų parengtą vadovėlį konkrečiai klasei; tuomet jis renkasi mažiau kūrybišką, bet saugų būdą;
- parengti individualią programą pagal bendrųjų programų nuostatas ir standartus; tai kūrybiškas, bet ne visuomet saugus būdas, ypač pradedantiems mokytojams;
- derinti šiuos būdus, tai yra suderinti individualią programą, į ją įtraukti kitų autorių parengtus darbo modelius (darbo sąsiuvinius, nedidelės apimties mokymo priemonės, projektų aprašymus) ir papildyti savo paties surinkta medžiaga ar metodais.

Šis būdas gana kūrybiškas ir drauge saugus: mokytojui nereikia kurti visko nuo pradžios iki galo, mokiniams pateikiama medžiaga yra kūrybiškai parengta, tuo pat metu mokytojas gali savaip suderinti įvairių autorių siūlomą turinį ir metodus.

Projektas „Pilietis“ yra toks darbo modulis, kurį mokytojas gali naudoti bet kurioje klasėje, kur dėstomi pilietinės visuomenės pagrindai, ir neformalaus ugdymo metu, pavyzdžiui, organizuodamas mokinių klubo ar auklėjamosios klasės veiklą. Bendrosiose programose nurodyta, kad piliečio, pilietinio solidarumo, demokratijos, Lietuvos valstybės temos galėtų būti nagrinėjamos VIII klasėje. Todėl projektas „Pilietis“ dažnai įtraukiamas į šios klasės pilietinės visuomenės pagrindų individualią programą. Tačiau šis projektas tinka ir kaip X klasės programos dalis, nes šioje klasėje siekiama apibendrinti ir susisteminti mokinių žinias, ir kaip metodas, taikomas neformalaus ugdymo metu.

Nuo 1998 metų projektą „Pilietis“ eksperimento tvarka jau vykdė daugiau nei 2000 šalies mokyklų komandų. Jame dalyvavo virš 60 000 VII–XII klasių

mokinių. Tačiau ne visiems mokytojams gerai sekėsi organizuoti mokinių vykdumus projektus. Nors dauguma mokytojų gerai atsiliepė apie projektą „Pilietis“ (mokytojai teigė, kad jis buvo labai naudingas mokiniams; 93 proc. mokytojų rekomenduotų savo kolegoms taikyti šį metodą), tačiau tik 80 proc. eksperimente dalyvavusių mokytojų norėtų patys taikyti šį metodą kitais metais. Po pamokų įgyvendinti tokį projektą ryžtųsi ne daugiau kaip 45 proc. mokytojų. Mokytojai taip aiškina savo vertinimus: projektas atima daug laiko, nes mokiniams tenka padėti po pamokų, o inicijavęs projektą mokytojas išpareigoja mokiniams ir todėl privalo sėkmingai užbaigti darbą. Kita vertus, tyrimo rezultatai rodo, kad įdėtos pastangos atsiperka. Mokiniai noriai ištraukia į šį darbą, daugelį užduočių atlieka savarankiškai. Jie susipažįsta su Lietuvos Respublikos Konstitucija ir įvairiais įstatymais, įgyja supratimą apie valdžios įstaigų struktūrą ir funkcijas, mokosi nuosekliai ir sistemingai dirbti. Klasės, dalyvavusios eksperimentiniame projekte, pasiekė konkrečių rezultatų: paskatino vietos valdžią ir spaudą rimčiau svarstyti mokinių iškeltas problemas. Projektas „Pilietis“¹⁹⁴ – tai dešimties dvylikos savaitių programa, jei dirbama vieną valandą per savaitę klasėje, o savarankiškos užduotys atliekamos po pamokų. Programos tikslas – supažindinti mokinius su vietos savivaldos darbu ir ugdyti jų pilietinio dalyvavimo įgūdžius. Mokiniai renkasi vietos bendruomenei aktualią problemą ir mokosi:

- tirti problemą (atlieka apklausas, renka informaciją iš spaudos, specialistų, kitų šaltinių);
- analizuoti informaciją (surinktą medžiagą aptaria klasėje, rūšiuoja, atrenka vertingus siūlymus);
- dirbti kartu (mokosi derinti norus, pasiskirstyti darbus, priimti visus tenkinantį sprendimą, atsižvelgti į draugų nuomonę ir galimybes);
- ieškoti veiksmingų sprendimų (ne skūstis ir dejuoti, o kreiptis į valdžią ir siūlyti argumentuotą problemos sprendimą).

Ši nuosekli programa padeda mokiniams sėkmingai įgyvendinti projektą ir perimti pilietines nuostatas. Vadovėlyje „Pilietis“ nuosekliai aprašoma projekto įgyvendinimo metodika, pateikiami tekstai, klausimai, klasėje atliekamos užduotys, namų užduočių aprašymai. Darbo sąsiuvinyje yra rekomenduojamų anketų, analizės schemų, oficialių laiškų pavyzdžių.

¹⁹⁴ Projektas „Pilietis“ // Vadovėlis: lietuvių, rusų, lenkų k. (lietuvių k. – Mokytojo knyga, p. 44; rusų ir lenkų k. – įrištas rankraštis / vertė ir adaptavo R. Martinėnienė. – Vilnius, 1999, 2000, 2001, p. 38. ISBN 9955-476-01-X, ISBN 9955-476-00-1

Mokytojo knygoje gausu paaiškinimų ir patarimų, kaip įgyvendinti projektą „Piliėtis“, pateikiama daug priedų, kuriuos mokytojas gali naudoti, jei organizuoja kokią nors veiklą. Įtraukus projektą į programą, kūrybingas mokytojas nesieks paraidžiui jį įgyvendinti, jis iš pradžių aiškiai suvoks, kokius ugdymo tikslus ir uždavinius projektas padės įgyvendinti.

Projektą galima įvykdyti ir per trumpesnę laiką, negu numatyta, tik reikia iš anksto apgalvoti, kurių užduočių atsisakyti, o parinktasias gerai suplanuoti. Įgyvendinę projektą mokytojai teikia tokius patarimus.

1. Mokiniais ši veikla nauja ir įdomi, todėl kartais jie nori viską išmėginti. Tam reikia daug laiko ir jėgų, vėliau jų pritrūksta projektui užbaigti. Projekto metodika siūlo darbus pasiskirstyti.

2. Pasitaiko, kad mokytojas, džiaugdamsis mokinių entuziazmu pradinuose etapuose, atsisako vadovauti, viską palieka mokinių iniciatyvai. Pakeitus numatytą projekto eigą, mokiniai susiduria su sunkumais ir nusivilia pradėtu darbu.

3. Jei keletą kartų nebūna planuotos pamokos, sutrinka užsiėmimo darbo ritmas, mokiniai projektu ima bodėtis. Todėl geriau dirbti trumpiau, bet tokiu metu, kad projektui netrukdytų kiti renginiai.¹⁹⁵

4. Įgyvendinant projektą, mokinius tenka konsultuoti po pamokų. Mokytojas turi iš anksto įvertinti, kiek laiko galės skirti tokioms konsultacijoms. Prireikus jis turėtų kreiptis pagalbos į administraciją, kitus mokytojus, klasių vadovus, nes pilietinis mokinių ugdymas – visos mokyklos reikalas.

Mokiniais reikia konkrečių žinių ir gebėjimų, kad jie galėtų sėkmingai atlikti numatytą darbą, pavyzdžiui, kad suprastų pagrindines vartojamas sąvokas, suvoktų savo, kaip piliečio, teises ir pareigas, mokėtų šiomis žiniomis remtis diskutuodami, gebėtų dirbti grupėje, konstruktyviai bendradarbiauti. Imantis projekto, būtina įvertinti klasės pasirengimą dirbti. IX–X klasių mokinių žinios gali būti nuodugnesnės, tačiau reikia įvertinti jų veiklos patirtį – ar jiems teko dirbti grupėmis, atlikti praktines užduotis poromis, bendradarbiauti.

Mokinių veiklos organizavimas įgyvendinant projektą. Atlikdami vadovėlyje pateiktas užduotis, mokiniai sėkmingai siekia tikslo. Darbas organizuojamas etapais, kurių metu kiekvienas projekto dalyvis turi ką veikti. Nors užduotys skirtingos, visi mokiniai įgyja panašių gebėjimų, o žinios ir informacija dalijasi klasėje.

¹⁹⁵ G. Kvieskienė. Ekologinė socialinė pagalbos sistemos perspektyva // Socializacija ir vaiko gerovė. – Vilnius, 2003, p. 140–141. ISBN 9955-568-04-6

I etapas – bendruomenės problemų išsiaiškinimas. Vienas iš pagrindinių programos uždavinių – išmokyti mokinius dalyvauti visuomenės savivaldoje, todėl jiems siūloma nagrinėti vietos valdžios sprendžiamas ar sprendžiamas problemas. Klasėje pradėtą diskusiją mokiniai papildė namie atliekamu darbu.

II etapas – sprendžiamos problemos pasirinkimas. Klasė aptaria savo bendruomenės problemas ir vieną iš jų pasirenka tirti toliau.

Mokyklose vykęs tyrimas parodė, kad mokiniai, pasirinkę iš pirmo žvilgsnio sudėtingas nedarbo, jaunimo užimtumo, ekologijos ar socialines problemas, sėkmingai vykdė projektą. Sudarant projektą svarbu vertinti, ar mokiniai galės gauti informacijos pasiūlymams parengti. Jie neprivalo išspręsti problemos, turi tik atkreipti į ją visuomenės ir valdžios dėmesį. Nagrinėdami sudėtingą problemą, mokiniai jaučiasi atliekantys labai reikšmingą visuomenei darbą. Gyvenimo kokybė, socialinė komunikacija, ekologinė socialinė aplinka ir jaunimo siekiai – svarbi problema nūdienos švietimo ir socialinėje politikoje.¹⁹⁶

Projektas – puikus būdas kelti šias problemas, tačiau jas nagrinėdami mokiniai nesusipažįsta su vietos valdžios funkcijomis, bendruomenės organizacijomis, neturi galimybių atlikti kai kurių bendrame projekte numatytų užduočių. Todėl panašios problemos neatitinka projekto „Piliėtis“ keliamų pilietinio ugdymo tikslų.

III etapas – informacijos apie pasirinktą problemą ieškojimas. Mokiniai renka informaciją apie pasirinktos problemos egzistavimą; išklauso specialistų, žiniasklaidos, bendruomenės žmonių nuomonę apie problemos sprendimo būdus, renka informaciją apie vietos valdžios ketinimus spręsti šią problemą. Mokinių grupės atlieka joms skirtas užduotis. Vadovėlyje pateikiami patarimai, kaip atliekant užduotį neapsunkinti kitų žmonių darbo.

IV etapas – visų dokumentų rengimas. Kai klasė turi pakankamai informacijos, galima pradėti rengti visus dokumentus. Mokiniai turi įrodyti, kad problema egzistuoja ir kad geriausia ją spręsti jų siūlomu būdu. Todėl reikia atrinkti svarbiausius argumentus, ryškiausius faktus ir viską vaizdingai pateikti: iliustruoti piešiniais, nuotraukomis, schemomis. Sudarytos darbo grupės atlieka atskiras užduotis – parengia vieną iš keturių dokumentų. Šie dokumentai – tai visos klasės, formavusios viešąją politiką, pa-

¹⁹⁶ E. D. Clover. Youth action and learning for sustainable consumption in Canada // Youth, sustainable consumption patterns and life styles. – Paris, France: UNESCO, 2001, p. 73–105. SHS–2001/WS/13

dėsiančią spręsti kurią nors bendruomenės problemą, bendro darbo rezultatas. Tai stendas ir dokumentų rinkinys.¹⁹⁷ Norint mokinius išmokyti konstruktyviai bendradarbiauti, rekomenduojama bent tris kartus sudaryti naujas darbo grupes užduotims atlikti.

V etapas – dokumentų pristatymas. Šio etapo metu mokiniai pristato savo darbo rezultatus kitoms klasėms arba suaugusių grupei. Dokumentų pristatymas – tai viešas svarstymas, kurio metu kiekviena dokumentus rengusi grupė pateikia savo stendą, dokumentus ir atsako į komisijos klausimus apie šią projekto dalį. Tyrimas parodė, kad ši projekto dalis sudaro prielaidą mokiniams įsigyti labai vertingų gebėjimų, tinkamai pasirengę mokiniai nugali baimę viešai kalbėti.

Savo darbą mokiniai turėtų pristatyti žmonėms, nuo kurių priklauso pasirinktos problemos sprendimas: draugams, bendruomenei, kuri galėtų juos palaikyti. Prieš pristatymą reikėtų surengti trumpą svečių (komisijos) pasitarimą ir parengti juos šiam darbui: paaiškinti projekto tikslus, atkreipti dėmesį į mokinių amžiaus ypatumus ir ko iš jų galima tikėtis. Mokytojai teigia, kad tuomet vyksta konstruktyvesnis dialogas. Šiame etape galima įvertinti mokinių veiklą, projekto vykdymą ir jo pristatymą. Mokytojo knygoje yra aprašyti rezultatų vertinimo kriterijai ir pateikta rezultatų vertinimo forma. Svarbiausias vertinimo tikslas – suteikti mokiniams informacijos apie teigiamus ir apie tobulintinus jų projekto dalykus.

VI etapas – įgytos patirties apibendrinimas. Per pristatymą užduoti klausimai ir klausytojų reakcija suteikia mokiniams daug informacijos. Įgytą patirtį mokiniai turėtų drauge aptarti. Mokiniai dažnai mano, kad jie nepasiekė savo tikslo, jei nepajėgė ko nors pakeisti. Todėl, baigiant darbą, reikėtų dar kartą pabrėžti, kad šio projekto tikslas – mokytis kelti problemas, rinkti ir analizuoti informaciją, teikti ir ginti savo siūlymus. Mokiniai turėtų įvertinti, kaip jiems pavyko pasiekti tikslą. Taip pat reikėtų aptarti, ar mokiniai ketina tęsti pradėtą darbą. Gal mokiniai bandys savo sumanymą realizuoti, pavyzdžiui, surengs akciją ar perduos medžiagą žurnalistui? Mokiniai turi jausti, kada projektas baigiamas. Kitaip jie gali puoselėti viltis arba jaustis kalti, kad jų idėjos neįgyvendinamos. Kiekvienas projektas turi savo pradžią ir pabaigą. Tuo projektų vykdymas skiriasi nuo kasdienės veiklos.¹⁹⁸

¹⁹⁷ G. Kvieskienė. Ekologinė socialinės pagalbos sistemos perspektyva. Socializacija ir vaiko gerovė. – Vilnius, 2000, p. 140–142. ISBN 9955-568-04-6

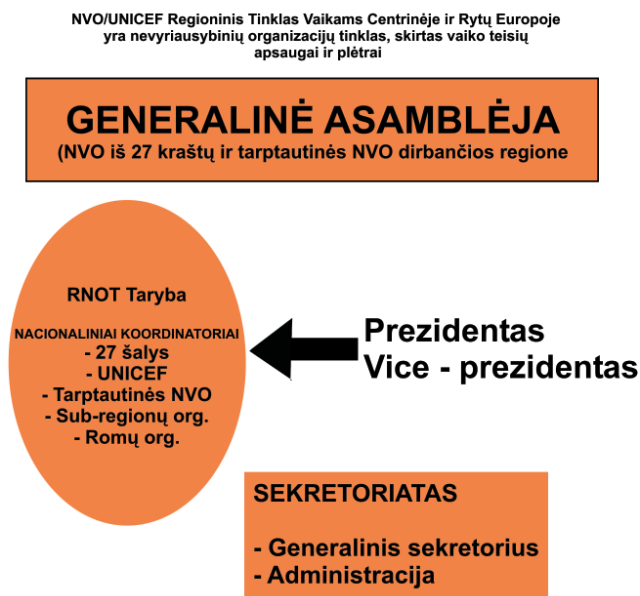
¹⁹⁸ G. Kvieskienė. Mokinių veiklos organizavimas įgyvendinant projektą // Socializacija ir vaiko gerovė. – Vilnius, 2004, p. 140–142. ISBN 9955-568-04-6

V SKYRIUS. POZITYVIOSIOS SOCIALIZACIJOS MODELIS

Socialinė ekologinė erdvė – tai saugios asmeniui aplinkos formavimas. Skiriami šios aplinkos formavimo *pagrindiniai lygmenys*: nacionalinis, regioninis, bendruomeninis ir institucinis.

Nacionalinio lygmens komponentai. Ši komponentą sudaro nacionalinio lygmens politinės, valstybinės, religinės ir tarptautinės bei nacionalinio lygmens nevyriausybines organizacijos ir šių organizacijų nacionalinės koalicijos, darančios įtaką vaiko gerovei ir pozityviai socializacijai. Visos šios institucijos daugumoje pasaulio valstybių sudaro vieningas profesines grupes tam tikrose skirtingų kraštų vyriausybės remiamose prioritetingose srityse. Dauguma Vakarų Europos, Rytų Europos, Azijos ir Amerikos žemynų valstybių vaiko gerovę įvardija kaip prioritetingą veiklos sritį. Dauge lyje jų veikia nacionalinės ir tarptautinės organizacijos, dirbančios vaikų gerovės labui. Įtakingiausia tarptautinė organizacija vaiko gerovės srityje pasaulyje yra UNICEF (Jungtinių Tautų Vaiko teisių komitetas), Vakarų ir Šiaurės Europos šalyse ypač veikli „Gelbėkit vaikus“ („Save the Children“) organizacija ir kt. Neformalaus globalinio modelio kūrimosi pavyzdžiu gali tapti UNICEF kuruojamo NVO vaikų labui tinklas (žr. 9 paveikslą).

Šio tinklo pagrindu

9 pav. NVO/Regioninis tinklas vaikams Centrinėje ir Rytų Europoje

¹⁹⁹ NVO – vaikai. [interaktyvus]. [žiūrėta: 2005-02-06]. Prieiga per internetą: <<http://www.vpu.lt/socpedagogika/nvo.vaikai>

Pozityviosios socializacijos modelio kūrimo etapai

10 pav. Pozityviosios socializacijos modelių kūrimo etapai

Regioninio lygmens komponentai. Ši komponentą sudaro regioninio lygmens valstybinės, religinės, regioninio lygmens nevyriausybinės organizacijos ir jų koalicijos, Bažnyčių atstovai. Visos šios institucijos skatinamos kurti regioninį socialinės-pedagoginės pagalbos modelį ir ypatingą dėmesį skirti rizikos regionams (pvz.: Didžiasalis, Kariotiškės, Kirtimai ir kt.), kuriems reikia papildomų pozityviosios socializacijos ar vaiko gerovės programų, kitų socialinių pedagoginių investicijų, kad būtų užtikrinta tolydi regionų raida ir vaiko gerovė.

Bendruomenės lygmens komponentai. Ši komponentą sudaro svarbiausių bendruomenės socioedukacinių institucijų (savivaldybės, religinių, nevyriausybinių organizacijų) atstovai. Didelėse, urbanizuotose vietovėse kuriasi sunkiai ir tiesiogiai priklauso nuo tose vietovėse plėtojamų tradicijų, bendruomenės tradicijos, institucijos profesionalų iniciatyvos ir kompetencijos. Remiantis Lietuvoje per pastarąjį dešimtmetį atgimstančia tradicija, kuri iš dalies pasitvirtina daugelyje Vakarų Europos kraštų, galima teigti, kad bendruomenės centru gali tapti bet kuri svarbi bendruomenėje veikianti institucija. Formaliai vertinant egzistuojančią patirtį, reikia pripažinti, kad dažniausiai šiuo centru (formaliu arba neformaliu) tampa Mokykla,

seniūnija, Bažnyčia, kai kada – veiklios nevyriausybines organizacijos.

Institucinio lygmens komponentai. Šio komponento branduolį sudaro ugdymo ar kitoje vaikų institucijoje dirbantys profesionalai arba savanoriai. Analizuodami visiems įprastą ugdymo instituciją (mokyklą), turime pripažinti, kad pagrindinė atsakomybė ir galimybė formuoti optimalų socialinės pedagoginės veiklos modelį joje tenka šios švietimo įstaigos vadovams. Vadovams priklauso ir socialinės pedagoginės komandos lyderio vaidmuo. Jei ugdymo institucijoje dirba pakankamai profesionalų, aišku, kad veiklos koordinatoriaus ir moderatoriaus vaidmenį turėtų atlikti socialinis pedagogas. Pagrindiniai (raktiniai) šios komandos nariai: socialinis pedagogas (vadovas arba vadovo pavaduotojas, koordinatorius, moderatorius), psichologas, specialusis pedagogas / logopedas, klasių auklėtojai; papildomo ugdymo (laisvalaikio) pedagogai, sveikatos darbuotojai, bibliotekininkai, kūno kultūros / sveikos gyvensenos ugdytojai, meninių disciplinų, pilietinio ugdymo mokytojai, įtakingiausių bendruomenės institucijų atstovai.

Pozityviosios socializacijos modelis **konkretinamas socialinėje ekologinėje ir multiinstitucinėje erdvėje.**

- **Valstybinis.** Šis modelis gali būti formuojamas valios sprendimais arba kuriamas, remiantis iniciatyva, partneryste ir tarpinstituciniu bendradarbiavimu. Valios sprendimai paprastai priimami remiantis atsakingų institucijų (politinių, vyriausybinių, savivaldybės ar municipalinių) įstatymais, nutarimais.

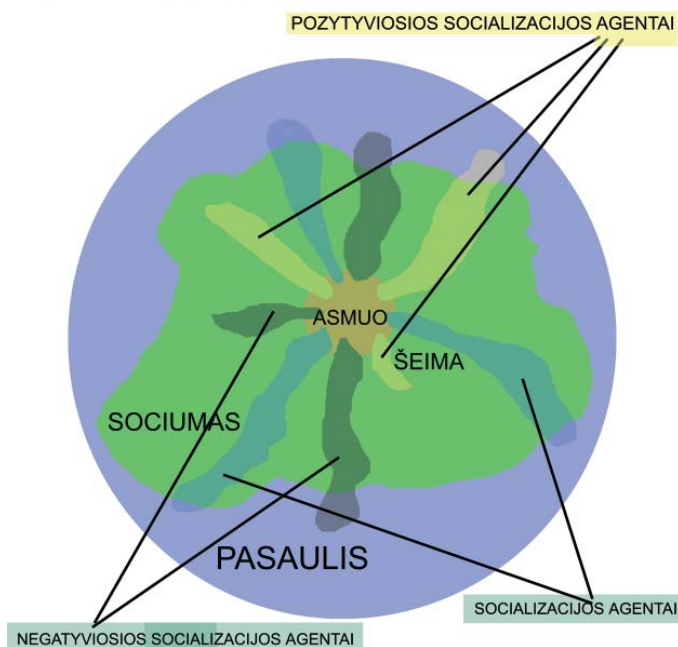
- **Tarpinis.** Daugelyje socialinės edukacinės pagalbos sričių egzistuoja tarpinis modelis, turintis ir valstybinio, ir iniciatyvinio modelio bruožų. Jis sėkmingai taikomas Vakarų Europoje, Jungtinėse Amerikos Valstijose, Kanadoje.

- **Iniciatyvinis.** Geriausia galimybė formuoti pozityviosios socializacijos pagalbos modelį yra privati, pilietinė ar institucinė iniciatyva, įtraukiant multidimensinius sutarimus tarp profesionalų institucijos viduje ir už jos ribų, tarpinstitucinio bendradarbiavimo mechanizmus. Siekiama suformuoti optimalų socioedukacinės pagalbos modelį ir daryti įtaką regioninėms bei nacionalinėms institucijoms, tikintis iš jų pagalbos ir resursų.

Socialinė integracija arba siekis jaunimą integruoti į socialinę ir globaliąją bendriją, kartu formuojant daugumos šalies piliečių bendrą vertybių sistemą ir šiuo pagrindu ugdant socialinius gebėjimus, nuostatas ir vertybes – uždavinys, nelengvai sprendžiamas ir socialinės gerovės šalyse, kur pozityvioji vaikų socializacija laikoma valstybės prioritetu. Knygoje dažnai mi-

nima Jungtinių Amerikos Valstijų, kuri kasmet nemažą biudžeto dalį skiria vaikų ir jaunimo pilietiniam ugdymui bei jaunuolių socializacijai, patirtis, tačiau vaikų nusikalstamumas, narkomanija ir šioje šalyje – aktuali problema. Nusakyti pozityviosios socializacijos modelį nėra lengva. Tačiau jau aptarėme, kad (žr. 11 pav.) asmuo (vaikas) ir šeima (globėjas) yra šio modelio šerdis. Jei vaikas auga saugioje (visomis prasmėmis) šeimoje, jo socializacija vyksta natūraliai, jis, įtakojamas sociumo ir pasaulio (globalizacijos), sugeba pasirinkti tinkamus socializacijos agentus, atsirinkti vertybes ir, mokydamasis iš savo ir draugų klaidų, formuoti savo gyvenimo scenarijų. Tačiau jei asmuo (vaikas) yra pažeistas (raidos, elgesio ar kiti sutrikimai), vien šeimos pastangų neužteks. Jam reikės profesionalų pagalbos. Šiandien Lietuvoje stebime dar vieną paradoksą: pažeistos raidos ar elgsenos vaikai yra ugdomi socialiai pažeistose šeimose. Tokioms situacijoms spręsti būtinas ne modelis, o „SOS“ komanda, kuri įvertins situaciją ir skubiai spręs problemas. Jei situacija nėra krizinė, ieškome optimalaus pozityviosios socializacijos modelio - institucijoje, bendruomenėje, regione, valstybėje ar už

POZITYVIOSIOS SOCIALIZACIJOS MODELIS

11 pav. Pozityviosios socializacijos modelis

jos ribų. Jis turi būti skirtingas visuose lygmenyse ir skirtingai veikti svarbiausius mūsų poveikio objektus – asmenį(vaiką) ir šeimą (globėją). Svarbu atminti, kad esant vaiko ar šeimos sutrikimams – reikia pradėti veikti ir šeimoje, ir už jos ribų. Atvejo diagnostika, pozityviosios socializacijos agentų pasirinkimas gali būti įvairus. Svarbu ir tai, kad be pozityviosios socializacijos už šeimos ribų – reikia dirbti ir šeimoje. Tai nėra lengva, tačiau profesionalų darbas šioje srityje patvirtina, kad rezultatai pranoksta lūkesčius.

Siekiant optimalios vaiko socializacijos raidos ir gerovės, derėtų remtis šiais socialinės raidos (pozityviosios socializacijos) *principais*.

- **Produktyvumas (socializacijos kokybė).** Vaikas negali produktyviai išmokti pirmųjų socializacijos pamokų, jei pažeidžiama pirmoji socializacijos institucija – šeima. Net jei vaikas yra tinkamai maitinamas, gydomas, o jo aplinka yra saugi, bet sutrikusios arba ne visiškai vykdomos jo šeimos socialinės funkcijos, tai tiesiogiai atsiliepia vaiko socializacijos kokybei. Todėl labai sudėtinga rizikos grupei priklausančio, ypač beglobio, gatvės vaiko socializacija. Tikintis socializacijos produktyvumo, būtina taikyti papildomas pozityviosios socializacijos programas, teikti tokiam vaikui intensyvią socialinę pedagoginę pagalbą.

- **Lygybė (pozityviosios socializacijos krepšelis).** Vaikai privalo turėti lygias galimybes pasirinkti antrines socializacijos institucijas, kurios padėtų ugdyti socialinius ir kūrybinius gebėjimus. Visiems vaikams sudaromos lygios galimybės pasinaudoti socializacijos ir papildomo ugdymo programomis, naudotis vienoda valstybės parama, dalyvauti vaikų vasaros poilsio, socializacijos, papildomo ugdymo, kūrybinių gebėjimų lavinimo programose. Nėra negabių vaikų, tačiau daugelis jų nuo pat ankstyvos vaikystės neturi galimybių ugdyti intelektualinių ir kūrybinių gebėjimų.

- **Pozityvus skatinimas.** Rizikos grupės vaikai ir vaikai iš socialiai apleistų, disfunkcinių šeimų privalo gauti papildomą reguliarią socialinę pedagoginę paramą, jei valstybė siekia juos išugdyti visaverčiais piliečiais. Rizikos grupės vaikai privalo turėti papildomas galimybes naudotis valstybės remiamomis socializacijos programomis, kurios gali būti individualiai koreguojamos, atsižvelgiant į vaiko ir jo artimiausios aplinkos statusą. Tai gi pozityviosios socializacijos programos turėtų būti reguliariai planuojamos ir vykdomos nacionaliniu, regioniniu ir instituciniu lygmenimis.

- **Didesnių galimybių suteikimas.** Visiems vaikams būtina sudaryti didesnes galimybes dalyvauti programose, kurti ir atsakyti už savo, savo mo-

kyklos, bendruomenės, miesto, krašto gyvenimą. Vaikai neturi būti tėvų priedas, reikia skatinti juos aktyviai dalyvauti suaugusiųjų daromuose sprendimuose, reikšti nuomonę ir į ją išsiklausyti. Todėl demokratinis ugdymas turi būti plėtojamas visose su vaikais dirbančiose organizacijose. Socialinės aplinkos pažinimas, ryšys su artimiausia bendruomene siekiant pažinti ir mokytis, spręsti socialines problemas – vienas iš veiklesnių metodų, taikomų šiuolaikinėse ugdymo institucijose.

- **Tolydumas.** Kiekviena valstybė, taikydama pozityviosios socializacijos programas, siekia integruoti neįgalius vaikus, resocializuoti nusikalstančius, rizikos grupei priklausančius vaikus, suteikia daugiau galimybių socialinės paramos reikalaujantiems ar kitaip socialiai atskirtiems vaikams. Ypatingas dėmesys skiriamas beglobių vaikų socializacijai ir integracijai.

IŠVADOS

Atsižvelgiant į vaiko socialinės raidos principus, siekiant vaiko gerovės ir pozityviosios socializacijos, formuluojami tokie pozityviosios socializacijos kryptį ir problemas nusakantys teiginiai.

- Globalizacijos sąlygomis pagrindinės socialinės veiklos sampratos ir dimensijos toliau tobulinamos ir nuolat kinta, tačiau atsiranda vis daugiau socialinių problemų, socialinės raidos tendencijų, kinta net socialinės raidos rodikliai, o socialinio darbo ir socialinės edukacijos tendencijos vienodėja. Jungtinių Tautų pranešimai apie žmogaus socialinę raidą, kiti tarptautiniai dokumentai apibendrina kraštų patirtį šioje srityje; tobulinant socialinę veiklą, juose remiamasi apibendrintomis tendencijomis ir subalansuotais modeliais, tačiau globalūs sprendimai neišsprendžia asmens socializacijos problemų.

- Europos Tarybos, Jungtinių Tautų, kiti tarptautiniai dokumentai plečia vaikų ir suaugusių asmenų pasirinkimo galimybes; viešasis gyvenimas vis dažniau remiasi demokratija ir žmogaus (vaiko) teisių gerbimu siekiant išvengti smurto bei karo, sudaryti sąlygas saugiam ir vaiko gerovę užtikrinančiam gyvenimui. Šie iššūkiai kelia naujus reikalavimus profesionalams ir pagrindžia pozityviosios socializacijos būtinybę.

- Pozityvioji vaiko socializacija ir gerovė yra tiesiogiai susijusios su valstybių ir savivaldybių vykdoma vaikų gerovės politika ir atspindi socialinės pedagogikos teorines prielaidas. Nesubalansuota vaikų gerovės politika men-

kiau išsivysčiusiose šalyse daro neigiamą įtaką vaikystės raidai, valstybių genofondui ir apriboja galimybes daliai vaikų tapti visavertėmis asmenybėmis.

- Rizikos veiksniai vaikų socialinio ugdymo procese yra tiesiogiai susiję su nepakankama pedagogų ir kitų profesionalų kvalifikacija ir neprofesionalių išteklių paskirstymu. Socialiai pažeistiems, rizikos grupei priklausantiems ir į nekokybišką socializaciją įtrauktiems vaikams reikia papildomos socialinės pedagoginės pagalbos, papildomų socializacijos programų, prevencijos metodų ir papildomos intervencijos, kad jų socialinė raida vėl būtų visavertė.

- Nepalankios socialinės aplinkos vaikų socializacija yra tiesiogiai susijusi su profesionaliai teikiama socialine pedagogine pagalba, pozityviosios socializacijos galimybėmis ir tam skiriamais ištekliais. Lėšų suma, skiriama vaiko socializacijai, turėtų būti vienoda visiems vaikams. Vaikų ugdymas (mokinio krepšelis), jo globa (globos krepšelis) ir socializacija (vaiko socializacijos krepšelis) turėtų būti paskirstomi tolygiai, esant reikalui numatomos papildomos lėšos pozityviajai socializacijai.

- Šeima, bendruomenė, mokykla ir bažnyčia (parapija) kartu su kitomis neformalaus, ypač papildomo ugdymo ir nevyriausybinėmis organizacijomis yra svarbiausios vaiko asmenybės tapsmui ir veiksmingai socializacijai institucijos. Užtikrinus visų šių institucijų tikslingą ir subalansuotą bei koordinuotą veiklą, pozityviosios socializacijos sistema įgytų vieningos ir efektyvios socialinės edukacinės sistemos bruožų. Pripažinus, kad tinkama vaiko socializacija plėtojama tik socialiai saugioje, stabilioje šeimoje, kad palankiausia socializacija įmanoma tik šeimos (atraminės šeimos) ar šeimyniniu principu, daroma išvada, kad vaikų globa netradicinėse globos institucijose ir šeimynose dažnai tampa pakankamai veiksminga alternatyva, renkantis vaikų pozityviosios socializacijos modelius.

- Socialinė pedagogika – veiksminga vaikų gerovės ir pozityviosios socializacijos teorija, siekianti spręsti vaikų socialines problemas, ieškanti veiksmingiausio poveikio ir derinanti teorinę ir praktinę patirtį asmens socializacijos procese. Socialinis pedagogas, atlikdamas vaiko gerovės advokato pareigas, dažnai tampa pagrindiniu veikėju kuriant kvalifikuotą ir profesionalią pozityviosios socializacijos, vaiko gerovės bei socialinės pedagoginės pagalbos sistemą.

- Visų pasaulio kraštų universitetuose ieškoma bendrų modelių ir tendencijų, kuriais derėtų vadovautis rengiant socialinės veiklos specialistus.

Universitetų mobilumas, dėstytojų ir studentų mainai bei stažuotės lemia studijų programų ryšius, programų suartėjimą; specialistų rengimas derinamas su Europos ir kitų pasaulio kraštų socialiniais tikslais. Nors įvairių kraštų tradicijos ir kultūrinė patirtis skiriasi, specialistai išklauso panašius kursus, o dirbantieji susiduria su panašiomis socialinėmis problemomis.

- Demokratinis ir pilietinis ugdymas, grindžiamas kūrybiniu projektų metodo realizavimu ugdymo procese yra būtina prielaida, siekiant socialinių vertybių įtvirtinimo ir mokymo proceso modernizavimo. Mokinių savivaldos institucijos, klasių auklėtojai, socialiniai ir kiti pedagogai, mokinių aktyvas ir institucijose veikiančios nevyriausybinės organizacijos yra socialinio proceso modernizavimo partneriai. Socialinis pedagogas, siekdamas ugdyti mokinių socialinius ir pilietinius gebėjimus, jų socialinę atsakomybę ir atsparumą, socialinę savikontrolę, skatina ugdytinius aktyviai dalyvauti vaikų ir jaunimo organizacijų veikloje, inicijuoja jų savivaldą, įtraukia į aktyvią pilietinę veiklą, projektų kūrimą bei realizavimą.

SUMMARY

Giedrė Kvieskienė

POSITIVE SOCIALISATION

Eleven years ago the World Summit on children issues evidenced the world leaders to take a common obligation and issue an urgent call aiming to provide a better future for every child. The UN Secretary General in «We the Children», concluded by telling of numerous achievements during the decade. Millions of young lives have been saved, more and more children attend schools, more children are active in decision-making on issues related to their lives, there were numerous international agreements signed to protect the children. However those achievements and results were not even there are many obstacles still, especially in the developing countries. The brighter future turned to be deceptive, as for the general results they were the outcome of lack of the national duties and international obligations.

The globalisation tendencies, the more and more uniting Europe, the tendencies of social integration and harmonisation, provide new opportunities for personal growth and social development of children.

The first decade of the independent Lithuania was not even from the children welfare perspective. Lithuania started the establishment of social institutions, the concepts pertaining to children welfare were being discussed; network of Children Rights Protection Services was established. The children welfare system welcomed a more substantial participation of the non-governmental organisations; the position of a social educator was introduced to schools and other educational institutions. The policy was to orient Lithuania towards the model of the so-called welfare states, however, due to the insufficient resources; the model was being implemented in an uneven and often illogical manner. Welfare state is a political system, when the state (but not the individual or private sector) undertakes the responsibility for the welfare of the citizen. The biggest world problem two decades ago was poverty. The Western Europe meanwhile experienced the so-called “Golden Age”, when the welfare reached a very high development stage, with a big number of the social

exclusion groups and with the related problems. Later, when population in Europe turned to be rich enough, the poverty did not play the major role any longer as for the individual or group exclusion from the society. For example, an unemployed person in the Netherlands or Germany receives a big unemployment benefit; thus one does not feel an urgent need to work. At the same time he is excluded from the society, as he is an unemployed person. This evidently demonstrates that social exclusion does not necessarily imply poverty. Both Western Europe and Lithuania due to the rapid world wide changes, AIDS/HIV epidemics, flood of emigrants nowadays face similar problems related to cultural isolation, illiteracy, social ailments as well as other urgent problems of social exclusion, which mostly affect the children. The contemporary social conflicts are the characteristics not only to the traditionally poor families, but also to the, at first glance, socially secure Western Europe. The discussions about the human social development in different societies are burdened by the worsening living conditions to the majority of Europeans. The majority blame the immigrant groups for poverty, although other reasons, such as the impact of globalisation, are extremely complicated and contain many components as well as more difficult to comprehend. Many persons experience hardships while finding where to reside. The reaction (myths) of an average inhabitant usually is as follows: the Immigrants/Blacks/Foreigners take away the residential space from us. People forget that the contemporary lack of the residential space results from the reduction of subsidies for the residential space construction and the willingness to own a bigger apartment/house. Another myth: competition for stable employment. The typical reaction is as follows: the Immigrants / Blacks / Foreigners take away our jobs from us. People tend to forget that the general labour force restructuring takes place, which is not related with the emigrants' debates. These and other social conflicts are urgent nowadays to Western Europe all over. **As indicated by Alexis de Tocqueville in "Democracy in America" (p. 183) "Here I shall express a thought that will recall what I said elsewhere on the occasion of township freedoms: there are no countries where associations are more necessary to prevent the despotism of parties or the arbitrariness of the prince than those in which the social state is democratic"**. The position of children both worldwide and in Lithuania is closely related with the spheres

of social policy and social security. The children welfare problems are actively discussed, the most urgent issues being poverty and social exclusion among children.

Anyone can be excluded: any person, any group in a society or even a state. We should not forget that exclusion is unthinkable devoid of inclusion. The excluded is the one, who is not included. The majority can reject a certain group due to any reasons: the colour, language, ethnic origin, profession, appearance, ability to perform certain actions etc. The social exclusion does not always mean something negative. In certain situations exclusion can be positive, e.g., excluding or protecting children from the sexually content-oriented materials. The same is true in relation to the inclusion. Although the inclusion is positive as a rule, however, it might turn to be negative in cases when it is being implemented against the will of the group or person. The forced adoption of the aboriginal children that took place more than 20 years ago in Australia, taking them away from their mothers so as to fight against the racial discrimination, could serve as an example.

This work is an attempt to generalise the Lithuanian social development in the field of children welfare, by continuing the work of our teachers and colleagues Prof. B. Bitinas, Prof. Z. Bajoriūnas, Prof. M. Barkauskaitė, Prof. J. Vaitkevičius, Prof. S. N. Ikonikova, Prof. J. J. Patrick and the research in social education, democratic and civic education as well as social pedagogic/education.

This book is the first attempt to make an overview of children social welfare problems, by estimating the impact of the positive socialisation, within the world context of the rapidly changing social policy, social security tendencies and the development of these problems.

The Monograph is based on theoretical and social investigation, the object of which is the analysis of opportunities for positive socialisation of children (scenarios). The investigation problem was the use of human resources (social capital) and social policy aiming at children welfare.

The tendencies of globalisation, European combined effort provide opportunities not only to know the world better, but also to choose the accepted social problem solving scenarios. Socialisation as a process starts in childhood, contains the acquisition of social norms, traditions, laws and life-style, turning a person into a society member. **As indicated by**

Prof. John J. Patrick, “Looking forward, we can envision the twenty-first century as an age of global democracy in which there will be coexistence and tension between the predominate democratic countries and the dwindling but adamant opponents of democracy”. The biggest impact on the socialisation process is from the family, school, peers, work, religion and mass media. Three theoretical models of socialisation are used most often. The first one, related to the transmission of the social culture to another, the younger generation (the corresponding concept used in the cultural anthropology is inculturation) and overtaking traits characteristic to other cultures during one’s lifetime (acculturation). From this point of view the socialisation is a functional accommodation of a person to any given social environment and taking in the values from the respective environment. For us, the social education organisers, the main concern lies within the possibilities of management and optimisation of this process. The second theoretical model of socialisation pertains to the delegation of personal opportunities to society (i.e., the increasing participation of the public and private institutions in the socialisation process). These tendencies come to be increasingly rooted worldwide. The third theoretical model of socialisation, enforced by K. Marx, pertains to the delegation of capital and responsibility to the collectives that create it.

The problems listed lead us to a hypothetical premise, that: a sustainable children welfare policy, including optimal planning of human resources’ utilisation and the optimisation of positive socialisation process, would enable to radically decrease the number of socially excluded and risk group children as well as provide equal opportunities for their full-fledged development and welfare. It is only the joint effort and collaboration of politicians, scholars, social sphere specialists and the socially excluded that would possibly turn the social theories to real actions, that could be undertaken aiming both at the children welfare, successful development of civilisation and implementation of democracy principles.

The Monograph’s objective is the analysis of children welfare policy development in Lithuania during the last decade, distinction of its characteristic aspects and comparison with the achievements in other countries, proposal of an optional socialisation model.

The following methods were used:

- content analysis;

- meta analysis;
 - National socialisation and prevention programmes' SWOT analysis;
 - analysis of the National Children and Teenagers Crime Prevention Programmes' (years 1996-2002);
 - analysis of the National Children Summer Vocation Leisure Provision Programmes (years 1996-2002);
 - Lithuania's children welfare tendencies study (years 2000-2002);
 - Individual case studies;
 - analysis of the scientific-methodological literature.
- Monograph development stages:
- 1994-1995 work conducted at Extra-Curricular Education Laboratory under the Lithuanian Teacher In-Service Training Institute, (interviewing teachers, creative discussions, questionnaires, projects related to children leisure optimisation);
 - 1995-1998 work at the Extra-Curricular Education Department at the Ministry of Education and Science of the Republic of Lithuania (Children Summer Vocation Leisure Provision Programmes, National Children and Teenagers Crime Prevention Programmes, Children Socialisation Programmes, Children Organisations' Activities, Extra-Curricular Education Centres' and Institutions' Activities SWOT analysis, drafting normative documents);
 - 1995-2001 organising and participation at international seminars, conferences, research, regional councils, study visits at USA Indiana, Illinois, Iowa States, Civic Education Centre, USA, France, Belgium, Finland, Norway, Sweden, Denmark, Austria, Germany, Check Republic, Italy, Croatia, Hungary, Russia, Poland, Latvia, Estonia pertaining to the issues of social education and children welfare;
 - 2001-2002 was devoted for the analysis of investigation results and generalisations, drafting the monograph and its publication.

The novelty of the Monograph lies within the urgency of the problems analysed world over and attempts to expose the Lithuanian children welfare problems in the world context, in search for an optimal positive children socialisation model.

The first chapter of the monograph "Phenomenon of Socialisation" contains the analysis of social pedagogy as children welfare strategy, the discussion of the development of social activities' professions, analysis of

the functions of social educator being the main co-ordinator of the positive socialisation.

The second chapter of the monograph “Cases of Negative Socialisation and Preconditions of its Prevention” contains the analysis of community as a phenomenon in the positive socialisation process, paying special attention to the role of the family and social educator’s contacts. There is an analysis of the role of the Church as one of important community institutions; schools’ role in co-ordination of the social assistance provision process and developing a socio-pedagogic assistance network in a community. The chapter is concluded by a short introduction of active methods and emphasis of the necessity for the democratic education dissemination and tradition.

The third chapter of the monograph contains the analysis of the risk factors within the socialisation process. The factors include the analysis of impact on children socialisation by mass media, especially the TV; the deviant behaviour and the criminal tendencies of the under-aged, their education within isolated institutions; the social orphans’ socialisation in non-traditional institutions. The third chapter of the monograph also contains the search for ways to solve these problems, organise the prevention undertakings in a proper way.

The fourth chapter of the monograph “Civic Education as a Component of Positive Socialisation” contains the discussion and analysis of the ways and methods used for better understanding of the children and teenagers, individual and group work peculiarities and specificity, while searching for optimal prevention work instruments. **As indicated by Prof. John J. Patrick, in relation to the civic mission of schools in the past, “The purpose was the introduction of each new generation into the democratic culture of a particular society and country in order to maintain the political and civic order or to improve it on its own terms. At its worst, the civic mission involved heavy-handed and mind-numbing inculcation of uncontested political loyalty to the state and society, democratic or otherwise”.**

CONCLUSIONS

The socialisation of children is two closely interrelated components. The social integration or aiming to integrate youth into social community, alongside with the formation of consent among the majority of citizens in the country to strive for a certain unanimous and shared value system is a complicated objective both for the social welfare states or countries, in which the positive socialisation is the priority of a state. The USA referred to often in this book allots on annual basis a substantial share of the budget for the civic education of children and youth as well as their socialisation. The public or global values and their nurturing is a topic often discussed nowadays - while analysing diverse historical periods, as well as children and youth socialisation and welfare systems of different countries.

Social pedagogic comes to be an efficient theory of children and youth welfare, positive socialisation aiming at the solution of social problems pertaining to children, searching for the efficient impact measures and combing the theory with practical experience and modules within the personal socialisation process. Social pedagogue - the major actor in the children positive socialisation process, performing the function of children welfare advocate, most often he becomes the major actor of the positive socialisation.

Aiming at optimal children socialisation and welfare development we need to follow the principles of child's social development:

- Productivity (socialisation quality). A child fails to productively take the first lessons of socialisation in case the first socialisation institution - the family - is hindered. Even with the favourable subsistence, safe environment, proper medical treatment in illness, if the social functions of family are male performed or out of balance, it has a direct impact on the quality of child's socialisation. Thus a special attention needs to be given to the socialisation of the so-called risk group children; those deprived of parental care, street children. Additional positive socialisation programmes need to be applied for these children, intensive socio-pedagogic assistance in case socialisation productivity is expected.
- Equality. Children need to have equal opportunities to choose institutions of secondary socialisation, assisting in social and creative

skills development. All the children need to have equal opportunities to undergo socialisation and extra curricular programmes, enjoy equal state support, participate at children summer vacation events, socialisation, extracurricular, creative skills development programmes. All children are gifted, however, majority of the children starting from their early childhood development, have no proper conditions to develop their intellect and creative skills.

The risk group children and children from the socially dysfunctional families, should be provided with the regular socio-pedagogic professional assistance, available both for the child and his/her family. Thus, the risk group children (provided the state aims at their all-rounded education leading to genuine, full-fledged members of society) should be provided with additional possibilities, such as state-funded socialisation programmes, which could be individually correlated with regards to the status of the child and ones' closest environment. Thus, the positive socialisation programmes should be planned on regular basis and be implemented on the national, regional institutional levels (**positive socialisation**).

- Providing better opportunities. All the children need to have better participation opportunities to create and be responsible for their own life, the life of their school, community, town or country.

Child should not be an appendix of his/her parents. The children should be encouraged to take active participation in decision-making together with the adults, express their opinions and be listened to. Thus, the democratic education should be developed with each and every organisation that deals with children. Getting to know one's social environment, maintaining the community ties, in order to study and learn to solve social problems - lists among the most effective methods, applied in the contemporary efficient educational institutions.

- Sustainability. Every state provides positive socialisation programmes, aiming to integrate children with disability, re-socialise the young criminals, risk group children, ensure more possibilities for those in need of social support or socially excluded children, paying a special attention to the socialisation and integration of waifs.

Based on the Children Social Development Principles and aiming at children welfare and positive socialisation, we state that:

- Social Activities Sphere Professionals are being trained just for the

second centenary, although the social education, philanthropy, charity ideas can be detected in Antique, this tradition has been actively developed in Medieval, New Times, until the tradition of social activities professionals has been established. This tradition has similar tendencies in the countries of West, East Europe, as well as in the United States of America or Canada.

- The documents of Council of Europe, United Nations, as well as other international documents expand the choice possibilities of children and adults, the life practice in different countries comes to rely more and more on democracy and respecting human/children rights, so as to avoid war violence and provide conditions for the safe life and ensure children's welfare.
- The universities world wide are searching for mutually acceptable models and tendencies in training of the social activities professionals. The mobility of universities, teacher and student exchange and placements make an impact on the multidisciplinary ties within programmes, programmes coming close together, the specialists' training takes the social challenges of Europe and other countries.
- Social pedagogy turns into major actor in the development of a qualified and professional positive socialisation and children welfare, as well as social-pedagogical assistance system. Family, the closest community, Church (Parish) and school together with other NGOs, non-formal and especially extracurricular institutions, organisations, are the major institutions of person's positive socialisation.
- Democratic and civic education and project method realisation in the educational process is an efficient way targeted at value education and modernisation of educational process. The institutions of pupils' self-government, classroom teachers, other active pedagogues and pupils activists are the professional partners in the social modernisation process.
- Risk factors in the social education of children are directly related with the lack of pedagogues' qualification and not professional distribution of resources available. The socially vulnerable (injured) risk group children, participating in low quality socialisation request additional social pedagogical assistance and supplementary socialisation programmes, assistance in applying prevention methods

and additional intervention to fully restore the child's social development.

- Socialisation of waif children is directly related to the professional provision of social pedagogical assistance and the resources allotted for this purpose. The amount of funding allocated for the socialisation of waif children is to be equal for all the children under care. The education of children (pupil's basket/voucher), as well as his/her care (care basket/voucher) and socialisation (child socialisation basket/voucher) should be distributed equally.

Having recognised that a proper child socialisation takes place exclusively in a socially secure and stable family and confirming that proper socialisation of waif children is possible in family / foster family we state that given lack of such institutions, children care provided in non-traditional children care institutions is cheaper as a rule and more efficient compared to the public children care institutions. However, the public children care institutions often work efficiently, apply the family approach, principle and that is helpful for high quality socialisation. Unfortunately, the public children care institutions fail to completely educate children for independent life, as the state support ceases when the children come 18 years of age, the time when the state considers to be no longer responsible for the further maturation of the youth.

- Children positive socialisation and welfare are directly interrelated with the children welfare policy implemented by the national and local government.

Lack of balance within children welfare policy in new democracies and some other not so well developed countries make a negative impact on child development and genetic fund of the country, limit the possibilities of some children to become full-fledged personalities.

REKOMENDUOJAMA LITERATŪRA

- Arlauskaitė, Z.* Vaikas, mokykla, prievarta // Socialinis ugdymas II. Vilnius: Lietuvos demokratiškumo ugdymo kolegija. 1999. p. 50-52. ISSN 1392-9569
- Azar S. T., Wolfe D. A.* Child Abuse and Neglect. The International Journal April, Nr. 14. New York – London: Pergamon, 1995.
- Bajoriūnas Z.* Šeimos edukologija: vadovėlis. Vilnius, 1997, p. 297.
- Bajoriūnas Z.* Šeimos ugdymo mokslas ir praktika. Vilnius, 2004.
- Barkauskaitė M., Griškėdienė V.* Vaikų globos ir rūpybos Lietuvoje istorinės pedagoginės raidos apžvalga. Vilnius, 1998, p. 53.
- Barkauskaitė M.* Paauglių tarpusavio santykių sociopedagoginė dinamika. Habilitacinio darbo santrauka. Vilnius, 2000.
- Baršauskienė V., Leliūgienė I.* Sociokultūrinis darbas bedruomenėje. Kaunas: Technologija, 2001.
- Bendruomenės socialinė veikla Lietuvoje 1997 m. Vilnius, 1998.
- Bitinas B.* Ugdymo filosofija. Vilnius, 2000.
- Bižys M, Linkaitytė G., Vališkevičiūtė A.* Pamokos mokytojui. Vilnius, 1996.
- Broom L., Bonjean C. L., Broom D. H.* Sociologija. Kaunas, 1992.
- Cardele F. Iš tamsos į šviesą. Vilnius, 2004.
- Černius V.* Sociologija. Kaunas, 1992.
- Children and Violence. // UNICEF. United Nations Children's Fund. Innocent digest. 1998.
- Children and Women in Lithuania. Vilnius: Lithuanian National Comitee for UNICEF, 2003, ISBN 9955-493-11-9
- Civic Education in the Context of Educational Reform. Experience of Lithuania, Latvia, Estonia. Vilnius, 2003. ISSN 1392-9569
- Demokratijos mokykla. Sudarė G. Kvieskienė. Vilnius, 1997, p. 191.
- Dereškevičius P.* Psichologinės vaikų bėgimo iš namų prielaidos ir jų keitimo kryptys // Mokykla ir nusikalstamumo prevencija. Serija „Prevencinė pedagogika“, 1. Vilnius: Leidybos centras, 1996.
- Deveikis L., Letukienė N.* Žmogaus teisių mokymas vidurinėje mokykloje. Vilnius, 1995.
- Dobryninas, A.* Nusikaltimai Lietuvos spaudoje // Lietuvos teisės akademija. Jurisprudencija. Mokslo darbai 11 (3) tomas. Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1999.

- Gage N. L., Berliner D. C.* Pedagoginė psichologija. Vilnius, 1994.
- Gailienė D., Bulotaitė L., Sturlienė N.* Aš myliu kiekvieną vaiką: apie vaikų, psichologinio atsparumo ugdymą. Vilnius, 1996.
- Gedvilienė G., Teresevičienė M.* Mokymasis bendradarbiaujant. Vilnius, 1999.
- Gučas A.* Vaiko ir paauglio psichologija. Kaunas, 1990.
- Gutmann A.* Democratic Education. With a new preface and epilogue. New Jersey, 1999.
- Hardcastle D.A., Powers S. W. P. R.* Community Practice. Theories and Skills for Social Workers. New York, 1997.
- Harris M.* Kultūrinė antropologija. Vilnius, 1998.
- Hepburn M. A.* A Medium's effects under scrutiny // Social education. The official Journal of Nacional Council for the social studies. Volume 61, Number 5. September, 1997, p. 245-249.
- Hollis M.* Socialinių mokslų filosofija. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2000. ISSN 1932-1673, ISBN 9986-39157-1
- Human Geography. Ed. R. J. Johston. 1995.
- Idėjų žodynas. Vilnius Alma littera, 2001. ISBN 9955-08-088-4
- Jaunimo balsai. Vaikų ir jaunimo nuomonės tyrimas. Vilnius: UNICEF, 2001, p. 43.
- Jensen. E.* Tobulas mokymas. Vilnius, 1999.
- Johnson L. C.* Socialinio darbo praktika. Bendrasis požiūris. Vilnius, 2001.
- Jonutytė I.* Savanorių dalyvavimas vaikų smurto prevencijoje // Prievara prieš vaikus. Vilnius: UNESCO, 1999.
- Jovaiša L.* Psichologinė diagnostika. Kaunas, 1975.
- Jungtinių tautų vaiko teisių komiteto išvados dėl Lietuvos Respublikos įžanginės ataskaitos. Vilnius, 2001, p. 4.
- Jungtinių Tautų vaiko teisių Konvencijos įgyvendinimas Lietuvos Respublikoje. Vilnius: Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 1998.
- Juodaitytė A.* Mokyklos nelankantys vaikai // Mokykla ir nusikalstamumo prevencija. Serija „Prevencinė pedagogika“, 1. Vilnius: Leidybos centras, 1996. ISBN 9986-03-213-X
- Juodaitytė A. Socializacija ir ugdymas vaikystėje. Vilnius: Petro ofsetas. 2002. ISBN 9986-
- Jurienė L.* Vaiko teisinės padėties problemos nūdienos Lietuvoje // Vaikų, teisės ir jų įgyvendinimo garantijos. Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1996.

- Justickis V.* Nepilnamečių teisės pažeidėjų charakterio nukrypimai. Kaunas, 1984.
- Kjaergaard E., Martinėnienė R.* Nepaprastas pavasaris. Vilnius: Danielius, 1999. ISBN 9986-442-33-7
- Kjeagaard E., Martinėnienė R.* Demokratija kasdien. Vilnius, 2000.
- Kovos su buitiniu smurtu būdai: įvairių šalių patirties apibendrinimas. Vilnius: Socialinės raidos ir humanitarinių reikalų centras, 1998.
- Kūrienė A., Pivorienė R. V.* Būkime atidūs — vaikų ištiko bėda. Vilnius: SOS vaikų kaimų Lietuvoje draugija, 2000.
- Kūrienė A.* Prievartą patyrusio vaiko supratimas ir ugdymas // Prievarta prieš vaikus. Vilnius: UNESCO, 1999.
- Kvieskienė G.* Draugijos ir organizacijos. Vilnius, 1994.
- Kvieskienė G.* Prievartos prevencija // Socialinis ugdymas II. Vilnius: Lietuvos demokratiškumo ugdymo kolegija, 1999. ISSN 1392-9569
- Kvieskienė G.* Socializacijos pedagogika. Vilnius, 2000, p. 83.
- Kvieskienė G.* Socializacija ir vaiko gerovė. Vilnius, 2003, p. 249. ISBN 995-568-04-6
- Laisvalaikio kultūra (teorija, praktika, rekomendacijos). Sudarė G. Kvieskienė. Vilnius, 1996. ISBN 9986-519-95-0
- Lazutka R.* Vaikų globos kaštai Lietuvoje. Vilnius, 1999.
- Leliūgienė I.* Žmogus ir socialinė aplinka. Kaunas, 1997.
- Leliūgienė I.* Socialinė pedagogika. Kaunas, 2003.
- Lepeškienė V.* Humanistinis ugdymas mokykloje. Vilnius, 1996.
- Lexikon der Sozialpädagogik und der Sozialarbeit. München, Wien: R. Oldenbourg Verlag (S.426-4320), 1996.
- Lietuva. Skurdo mažinimo strategija. Vilnius, 2000.
- Lietuvos kultūros kongresas. Vilnius, 1991.
- Lietuvos respublikos vaiko teisių, apsaugos pagrindų įstatymas. Kovo 14d. Nr. 1-1234, Vilnius, 1996.
- Lietuvos vaikai 2003. Lietuvos statistikos departamentas. Vilnius, 2004. ISSN 1689-5203
- Lomanienė, N.*(red.) Žmogaus teisės Lietuvoje. Vilnius: Nepriklausomas sociumo tyrimo institutas, 1996.
- Lukoševičienė I.* Profesinio socialinio darbo pagrindai. Kaunas, 1996.
- Lukoševičienė I., Kadžytė G.* Ant amžinybės slenksčio. ISBN 9986-419-07-7
- Mikalajunaitė R.* Fizinės bausmės šeimoje — tradicinis vaikų auklėjimo

- būdas //Ar teisus stipresnis? Smurto prieš vaikus apžvalga Lietuvoje. Vilnius: Lietuvos vaikų teisių gynimo organizacija, 1999.
- Mill J. S.* On Liberty, ed. M. Warnock. London: Fontana, 1962.
- Mokykla ir nusikalstamumo prevencija. Vilnius: Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija, 1996. ISBN 9986-03-213-X
- Mott S. R., Fazchas N. E., James S. R.* Child and family at psychosocial risk. Unit VI. Mullen P. E., Martin J. L., Anderson J. C., Romans S. E., Herbison G. P. The long — term impact of the physical, emotional, and sexual abuse of children: a community study. Social work. Nr. 6, 1996, p. 7-21.
- Nacionalinė programa prieš vaikų komercinį seksualinį išnaudojimą ir seksualinę prievartą. Parengta įgyvendinant Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. gegužės 27 d. nutarimą Nr.519. Vilnius, 2000.
- Nepilnamečių, justicija Lietuvoje. Vilnius: Nusikaltimo prevencijos Lietuvoje centras. Teisės institutas, 1998.
- Nursing care on children and families. A holistic approach. California division, 1989, p. 710-725.
- Nusikaltimo aukų socialinė situacija ir teisinė apsauga Lietuvoje. Vilnius: Nusikaltimo prevencijos centras Lietuvoje, 1999.
- Pedagogika. Vadovėlis slaugos studentams. Vilnius, 2000.
- Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje. Vilnius: Jungtinių Tautų Vystymo Programa/Socialinės politikos grupė, 2001.
- Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje. Vilnius: Jungtinių tautų vystymo programa/Socialinės politikos grupė, 1998.
- Pūras D. Ar turime prievartos prevencijos strategiją? // Prievarta prieš vaikus. Vilnius: UNESCO, 1999.
- Rimm Sylvia B.* Sumažėjusio pažangumo sindromas/ Priežastys ir gydymas. Vilnius, 1998.
- Research in Crime and Delinquency. Volume 39, Number 4, 2002.
- Robert E. Goodin.* “Inclusion and exclusion”, in Archives Europeennes de Sociologie, 37/2, 1996.
- Šatas J.* Teisinės užkardos fiziniams bausmėms, taikomoms vaikams šeimoje ir visuomenėje //Ar teisus stipresnis? Smurto prieš vaikus apžvalga Lietuvoje. Vilnius: Lietuvos vaikų teisių gynimo organizacija „Gelbėkit vaikus», 1999.
- Savickytė V.* Asmenybė ir mokyklinė bendruomenė. Šiauliai: Šiaulių

- pedagoginis institutas, 1996.
- Šeimos ir vaikai Lietuvoje. Vilnius: Jungtinių Tautų vaikų fondo Lietuvos nacionalinis komitetas ir Jungtinių Tautų vystymo programa, 1996.
- Šeimos politikos koncepcija. Vilnius: Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas, 1995.
- Seksualinė prievarta prieš vaikus. Informacinė medžiaga tėvams ir mokytojams. Vilnius, 2000.
- Šen Amartya. Development as Freedom. Oxford University Press, 1999.
- Šeimos teisė. Vaiko teisių apsauga. Vilnius. 2003 – 336 p. ISBN 9955-517-20-4
- Šiaučiukėnienė L. Mokymo individualizavimas ir diferencijavimas. Kaunas, 1997.
- Šiaulytienė D. Projektų metodas meniniame ugdyme. Vilnius, 2001.
- Šlapkauskas V. Jaunosios kartos socializacijos problemos Lietuvoje // Lietuvos socialinės panoramos kontūrai. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, Lietuvos sociologų draugija, 1998.
- Slušnys L. Prievarta spaudoje // Prievarta prieš vaikus. Vilnius: UNESCO, 1999.
- Smurtas prieš moteris ir vaikus Lietuvoje. Vilnius: Vilniaus Universiteto moterų studijų centras, 1997.
- Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika. Vilnius, 2001.
- Socialinis darbas, bendruomenės veikla ir psichologija. Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija, 1999.
- Socialinis ugdymas, (tęstinis leidinys) I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII ir IX tomai Vilnius, 1999-2005. ISSN 1392-9569
- Street children, children in the streets. Brussels: King baudouin Foundation, 1999.
- Suslavičius A. Socialinė psichologija. Kaunas, 1995.
- Sutton C. Socialinis darbas, bendruomenės veikla ir psichologija. Vilnius, 1999.
- Thomas M., Pierson J. Dictionary of Social Work. Collins Education. 2001.
- UNESCO Pasaulio švietimo forumo (Dakaras) veiksmų, planas Europos ir Šiaurės Amerikos šalims // (www.smm.lt)
- Vaikai ir šeima. Vilnius: UNICEF, Jungtinių Tautų vaikų fondo Lietuvos nacionalinis komitetas, 1998. ISBN 9955-493-11-9

- Vaikų, patyrusių seksualinę prievartą, ir jų artimųjų rehabilitacija ir reintegracija. Vilnius. 2003. ISBN 9955-9658-9-4
- Vaikas tarp prievartos ir išnaudojimo. Vilnius, 2000, p. 206.
- Vaiko teisės Europoje. Jaunimo forumo medžiaga. Vilnius: Lietuvos Vaikų teisių gynimo organizacija „Gelbėkit vaikus“, 2000.
- Vaiko teisių apsaugos garantijos Baltijos šalių teisinėse sistemose: situacija, problemos ir sprendimo perspektyvos. Vilnius, 1999.
- Vaiko teisių apsaugos kontrolierius Lietuvoje. Vilnius: Lietuvos Vaikų teisių gynimo organizacija „Gelbėkit vaikus“, 2000.
- Vaiko teisių Konvencija. Vilnius: Vaikų teisių informacijos ir konsultavimo centras, 1999.
- Vaikų bylų nagrinėjimas Škotijoje. Vilnius: Teisės institutas, 1993.
- Vaikų fizinė ir seksualinė prievarta. Vilnius, 1996.
- Vaikų teisės ir jų įgyvendinimo garantijos. Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1996.
- Vaitkevičius J.* Socialinės pedagogikos pagrindai. Vilnius: Egalda, 1995.
- Valickas G.* Asmenybės tyrimas pokalbio metodu. Metodiniai nurodymai. Vilnius, 1995.
- Valickas G.* Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1997.
- Vileikienė E., Gečėnienė S.* Kriminalinės justicijos poveikis teisės pažeidėjų asmenybei // Socialinis ugdymas II. Vilnius: Lietuvos demokratiškumo ugdymo kolegija, 1999. ISSN 1392-9569
- Vileikienė E., Gučėnienė S.* Kriminalinės justicijos poveikis nepilnamečių teisės pažeidėjų asmenybei ir jų elgesiui. Vilnius, 1999.
- Vontz T. S., Metcalf K. K., Patrick J. J.* Project Citizen and the Civic Development of Adolescent Students in Indiana, Latvia and Lithuania. ERIC, 2000.
- Wagner H.* Sistemų teorijos ir socialinis darbas/socialinė pedagogika // Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika. Nr. 2, 2003, p. 4-32.
- Žadeikaitė L.* Studentas ir delinkventus paauglys: Bendravimo ypatumai. Vilnius: VPI leidykla, 1990.
- Žmogaus socialinė raida. (Vyr. redaktorė dr. J.Rimkutė). Vilnius: Hemo Liber, 2000.

Giedrė Kvieskienė

Kv37 Pozityvioji socializacija. – Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2005. – 186 p.

ISBN 9955-20-021-9

Monografija „Pozityvioji socializacija” - tai bandymas įvertinti pozityvios socializacijos dinamiką Lietuvoje ir pasaulio kontekste.

Knygos pagrindas - teorinis ir socialinis tyrimas, kurio objektas pozityvios vaiko socializacijos galimybių analizė. Tyrimo problema: žmogiškų išteklių (socialinio kapitalo) ir socialinės politikos panaudojimas, siekiant vaiko gerovės ir optimalios socializacijos.

Problemų įvardijimas leidžia daryti hipotetinę prielaidą, kad subalansuota vaikų gerovės politika, numatanti optimalų žmonių išteklių panaudojimą ir socializacijos optimizavimą, leistų ženkliai sumažinti socialiai atskirtų ir rizikos grupėje esančių vaikų skaičių bei sudarytų lygias galimybes jų visavertei raidai ir gerovei.

UDK 316.6

Giedrė Kvieskienė
Pozityvioji socializacija

monografija

*Viršelio autorė Eglė Varankaitė
Redagavo Rytis Taraila
Maketavo Donaldas Petrauskas*

SL 605. Tir. 1000 egz. 23 sp. l. Užsak. Nr. 05-060
Išleido Vilniaus pedagoginis universitetas, Studentų g. 39, LT-08106 Vilnius
Maketavo ir spausdino VPU leidykla, T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius
Kaina sutartinė